

MAGYAR NYELVŐR

ALAPÍTVÁ 1872-BEN

TARTALMÁBÓL

„A nyelvészek nem vonulhatnak el.” Adamikné Jászó Annát
kérdézi Balázs Géza

Kövecses Zoltán: Isten a szőlőben. A szőlőhegyek szakralitása
egy metaforakutató szemével

Adamik Tamás: Hasonlatok Krúdy Gyula *Hét Bagoly* című
regényében

Acsai Roland: Hogyan tanítsuk a leoninust? (Babits Mihály
Új leoninusok című verse alapján)

Halmai Tamás: Félelemtől a fényig. Filip Tamás: *Törmelék*;
Teljes töredék; *Kontrasztanyag*

H. Tóth István: Proverbiumfajták az 5–6. évfolyamosok
szövegértő világában

Kabai Kitty: Láttuk az ő csillagát. A mellérendelés elve az
óvodai nevelésben

Csehy Zoltán – Polgár Anikó: A tudományos öneszmélés
kezdetei a pozsonyi magyar tanszéken Trianon után
(1923–1945)

Balázs Géza: Kováts Dániel életművéről

Nyiri Péter – Stumpfne Braun Zsuzsanna: Kováts Dániel
(1929–2023)

Kiss Endre József: Fehér József (1952–2023)

Minya Károly: A Nyelvőr postája

Új szavak, kifejezések

Az év szavai, 2023

KOMMENTÁR

2023/4
KOMMENTÁR

NONMODERN[®] A KIVÜLSÉG SZFERIKUS ELMÉLETE

L. ZÖFFI ÁRON · HORVÁTH MÁRK
· L. CSABÉZ ÁDAM

A 21. század történelmének belső és külső határait vizsgálva a szerzők a nemzeti identitás, a globalizáció, a modernizáció és a postmodernizáció közötti viszonyokat vizsgálják. A szerzők a globalizáció és a modernizáció közötti különbséget vizsgálják, és a globalizáció és a modernizáció közötti különbséget vizsgálják. A szerzők a globalizáció és a modernizáció közötti különbséget vizsgálják, és a globalizáció és a modernizáció közötti különbséget vizsgálják.

A MODERNITÁS MINT VÁLTSÁG

Az a modernitás, amely a 19. században született, és a 20. században virágzott, az a modernitás, amely a 19. században született, és a 20. században virágzott. A modernitás az a modernitás, amely a 19. században született, és a 20. században virágzott. A modernitás az a modernitás, amely a 19. században született, és a 20. században virágzott.

2023/4
KOMMENTÁR

BLOKK KORSZELLEMEK

FILOZÓFIAI TÖPRENGÉSEK KORUNK SZELLEMI ÁLLAPOTÁRÓL

CHÉRYRI BLEDDO

Az a filozófia, amely a 20. században született, és a 21. században virágzott, az a filozófia, amely a 20. században született, és a 21. században virágzott. A filozófia az a filozófia, amely a 20. században született, és a 21. században virágzott. A filozófia az a filozófia, amely a 20. században született, és a 21. században virágzott.

www.kommentar.info.hu

Széplaki Erzsébet

érdemes tankönyvíró, Magyartanárdíjas szerző művei

**Nyelvtan
és helyesírás
munkatankönyv**

**Helyesírásírást
fejlesztő
gyakorlatok**

**Szövegértést
fejlesztő
gyakorlatok**

www.muszakikiado.hu | www.konyvbagoly.hu

TARTALOM

„A nyelvészek nem vonulhatnak el.” Adamikné Jászó Annát kérdezi Balázs Géza	3
<i>Kövecses Zoltán</i> : Isten a szőlőben. A szőlőhegyek szakralitása egy metaforakutató szemével	18
<i>Adamik Tamás</i> : Hasonlatok Krúdy Gyula <i>Hét Bagoly</i> című regényében	32

Nyelv és iskola

<i>Acsai Roland</i> : Hogyan tanítsuk a leoninust? (Babits Mihály <i>Új leoninusok</i> című verse alapján)	80
<i>Halmi Tamás</i> : Félelemtől a fényig. Filip Tamás: <i>Törmelék; Teljes töredék; Kontrasztanyag</i>	83
<i>H. Tóth István</i> : Proverbiumfajták az 5–6. évfolyamosok szövegértő világában	89
<i>Kabai Kitty</i> : Láttuk az ő csillagát. A mellérendelés elve az óvodai nevelésben	107
<i>Csehy Zoltán – Polgár Anikó</i> : A tudományos öneszmélés kezdetei a pozsonyi magyar tanszéken Trianon után (1923–1945)	114

Nyelvőr-hírmondó

<i>Balázs Géza</i> : Kováts Dániel életművéről	129
<i>Nyiri Péter – Stumpfne Braun Zsuzsanna</i> : Kováts Dániel (1929–2023)	134
<i>Kiss Endre József</i> : Fehér József (1952–2023)	141
<i>Minya Károly</i> : A Nyelvőr postája	146
Új szavak, kifejezések	149
Az év szavai, 2023	152

CONTENTS

”Linguists cannot retire.” Balázs Géza asks Adamikné Jászó Anna	3
<i>Kövecses, Zoltán</i> : God in the Vineyard. The Sacredness of Wine Hills through the Eyes of a Metaphor Researcher	18
<i>Adamik, Tamás</i> : Similes in Gyula Krúdy’s Novel <i>Seven Owls</i>	32

Language and School

<i>Acsai, Roland</i> : How to Teach the Leonine? (based on Babits Mihály’s Poem <i>New Leonines</i>)	80
<i>Halmi, Tamás</i> : From Fear to Light. Filip, Tamás: <i>Debris; Complete Fragments; Contrast Material</i>	83
<i>H. Tóth, István</i> : Varieties of Proverbs in the Reading Comprehension of 5th and 6th Graders	89
<i>Kabai, Kitty</i> : We Have Seen His Star. The Principle of Co-ordination in Pre-School Education	107
<i>Csehy, Zoltán – Polgár, Anikó</i> : The Beginnings of Academic Self-discourse at the Hungarian Department in Bratislava after Trianon (1923–1945)	114

The News of Magyar Nyelvőr

<i>Balázs, Géza</i> : On the Achievement of Kováts Dániel	129
<i>Nyiri, Péter – Stumpfne Braun, Zsuzsanna</i> : Kováts Dániel (1929–2023)	134
<i>Kiss, Endre József</i> : Fehér József (1952–2023)	141
<i>Minya, Károly</i> : The Postbox of Magyar Nyelvőr	146
New Words and Phrases	149
The Words of the Year 2023	152

„AZ ÉLET UTAZÁS, AZ ISTEN SZEMÉLY, A HATALOM FENT
VAN, A GONDOLAT TÁPLÁLÉK ÉS A SZERETET MELEGSÉG
olyan hétköznapi metaforák, melyek ma is értelmet adnak
számunkra annak a szakrális térnek, amelyet szőlőhegynek
hívunk (legalábbis néhányuknak). A metaforák
segíthetnek abban, hogy újra felfedezzük Istent és Isten
tulajdonképpeni szándékát.”

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGÁNAK FOLYÓIRATA (2020–)

Megjelenik évente négyszer
(januárban, áprilisban, júliusban és októberben)

Alapítva 1872-ben

SZERKESZTETTÉK:

Szarvas Gábor (1872–1895), Simonyi Zsigmond (1896–1919), Balassa József (1920–1940),
Beke Ödön (1946–1953), Lőrincze Lajos (1954–1993), Keszler Borbála (1994–2021)

VÉDNÖKI TESTÜLET:

Lőrincze Péter, Temesi Ferenc, Tőkés László, Várady Tibor

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Fedosov, Aleksandrovich Viktor (Vlagyimir, Oroszország), Dragaschnig, Edina (Grác, Ausztria),
Lizanec, Petro (Ungvár, Ukrajna), Mífsud, Mari Lee (Richmond, USA),
Sivonen, Jari (Oulu, Finnország)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Aczél Petra (Moholy-Nagy Művészeti Egyetem), Adamikné Jászó Anna (ELTE), Balázs Géza (Színház-
és Filmművészeti Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem), Büky László (SZTE), Hidasi Judit (BGE),
Horváth Péter Iván (PPKE), Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem), Kovács László (ELTE TÁTK),
Kövecses Zoltán (ELTE), Minya Károly (Nyíregyházi Egyetem), Pölcz Ádám (ELTE TÓK), Steklács
János (PTE), Szűts Zoltán (EKKE)

FELELŐS SZERKESZTŐ: Balázs Géza

SZERKESZTŐK: Minya Károly, Pölcz Ádám

MUNKATÁRSÁK: Barta Éva, Takács Róbert, Vesszős Balázs

TÖRDELÉS, ARCULAT: Fancsek Krisztina

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNER:

Magyar Nyelvőr Alapítvány

Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport
Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely

NYOMDA: Könyvpont Nyomda, Budapest

A szerkesztőség címe:

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

A szerkesztőség e-mail-címe: magyarnyelvor@mnyknt.hu

A felelős szerkesztő közvetlen e-mail-címe: balazs.geza@gmail.com

Honlap: www.mnyknt.hu

A folyóirat elektronikus változata olvasható a világhálón:

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának repozitóriuma:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_Nyelv%3D0151r.html

Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága: www.mnyknt.hu (2020–)

Kiadó: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága

Felelős kiadó: A Társaság elnöke

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

Telefon: 36-30-318-9666, e-mail: irodavezeto@mnyknt.hu

ISSN (nyomtatott) 0025-0236

ISSN (webváltozat) 1585-4515

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Telefon: +36-1-767-8262
Egyes szám ára: 1500 Ft, éves előfizetés (4 szám): 6000 Ft (2023-ban).

MAGYAR NYELVŐR

148. ÉVF. * 2024. JANUÁR–MÁRCIUS * 1. SZÁM

„A NYELVÉSZEK NEM VONULHATNAK EL” ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNÁT KÉRDEZI BALÁZS GÉZA

Adamikné dr. Jászó Anna az MTA doktora, az ELTE egyetemi tanára, jelenleg professor emeritusa. Kilenc évig tanított gimnáziumban, majd évtizedeken át részt vett a tanító- és tanárképzésben, valamint a nyelvtudományi doktori

Adamikné Jászó Anna (családi album)

képzésben. Tudományos munkássága a leíró és a történeti nyelvészet mellett elsősorban az anyanyelvi nevelésre, azon belül kiemelten az olvasástanításra, az olvasástanítás módszereire, történetére, a retorikára vonatkozik. Több évtizede a Magyar Nyelvőr szerkesztőbizottsági tagja, 25 éven át szerkesztette a Magyaritanítás című folyóiratot. 1999-ben elindítója és 2011-ig fő szervezője volt az országos Kossuth-szónokversenynek, amely ösztönzést adott a hazai retorikának: mintájára középiskolai, helyi, területi versenyek indultak. Négy gyermek édesanyja, tizenegy unokája és egy dédunokája is van. Sok évtizedes tudományos és iskolateremtő munkássága elismeréseként 2023. november 11-én

a Nemzeti Színházban, a magyar nyelv napjához kapcsolódó ünnepségen ő kapta meg az első Magyaritanár-életműdíjat.

Úgy tudom, hogy valamennyi iskolatípusban tanítottál, ráadásul szeretettel, szívesen, eredményesen, és amennyire tudom, felmenő rendszerben: kezdve az általános iskolával, folytatva a középiskolával, majd a tanító- és tanárképzővel, végül az egyetemmel, ahol ráadásul doktoranduszok sorát juttattad el a PhD-fokozatig. Hogy lehet, mi kell hozzá, hogy valaki minden korosztállyal megtalálja a hangot?

Általános iskolában nem tanítottam, gimnáziumban kezdtem. Érdekesen alakult az életem: megjegyzem, soha nem „hajtottam” semmiféle állásra, mindig elfogadtam valamilyen felkérést. 1966-ban végeztem magyar–orosz szakon, de volt egy harmadik, nem tanári szakom: a finnugrisztika. Megígérték, hogy felvesznek a Nyelvtudományi Intézetbe, de végül más kapta meg az állást. Ott álltam állás nélkül a jeles diplomával, három szakkal, két gyerekekkel (harmadéves korunkban házasodtunk össze Adamik Tamással, s az egyetem után született még két gyermekünk). Augusztusban felkeresett a régi magyartanárom, az erdélyi származású Takó Tibor, akkor már a rákos-palotai Dózsa Gimnázium igazgatója, mondván, hogy elment egy kolléga, megüresedett egy hely, nekem szánja. Boldogan elfogadtam, hiszen a Dózsa a felnevelő iskolám volt 1956-tól 1960-ig. (Zárójelben jegyzem meg, hogy nagyszerű tanáraim voltak, tudniillik a forradalom után a „kültelki” Dózsa afféle büntetőtelep volt: kitűnő tanárokat száműztek ide az 56-os tevékenységük miatt. Később mindegyikük visszakerült valamilyen rangos pozícióba.) Így lettem gimnáziumi tanár, két párhuzamos osztályban magyart tanítottam, ezenkívül rám bízta az orosz tagozatot, okos és szorgalmas diákjaim voltak. Nem tudom, hogyan csináltam, de 1970-ben ledoktoráltam, disszertációm az osztják nyelv szigvai nyelvjárásának (ez tulajdonképp a Reguly-anyag) igeragozási rendszeréről szólt. A védésen Bárcki Géza megdicséret, ezt sosem felejttem el. 1975-ben Bollókné Panyik Ilona, hajdani egyetemi társam szólt, hogy megüresedett egy hely a budai tanítóképzőben, pályázzam meg. Felvettek. 23 évig tanítottam itt nyelvtant és beszédművelést, később gyermekirodalmat is. Majd 1998-ban Grétsy László nyugdíjba ment, s szólt, pályázzam meg a helyét. Így lettem a Kazinczy utcai tanárképzőn tanszékvezető, később a főiskola integrálása után bekerültem az ELTE-re. Itt habilitáltam 2000-ben, majd 2008-ban megírtam a nagydoktori disszertációm *Az olvasás múltja és jelene* címmel. Elfogadták, az MTA doktora lettem, majd professzor, végül nyugdíjas professor emeritus. Hogyan találtam meg a hangot a tanítványaimmal? Mindig sokat készültem az órákra. A gimnáziumi órákon szerettem felolvasni, remélhetőleg megkedveltettem az irodalmat, és elszórakoztattam a gyerekeket. Később a tanítóképzőben a nyelvtant igyekeztem világosan elmagyarázni, nem volt gond sosem. A helyesírást szigorúan bevasaltam, igazat adtam elődöm, Hernádi Sándor híres mondásának: egy professzor írhat hibásan a táblára, de egy tanító soha. (Tudniillik a hiba megrögzül; a kisgyerekek – ha mást nem is – a hibát zseniálisan megjegyzik.)

Ha jól látom: a grammatikaelméletből, a magyar nyelv leírásának elméletéből indultál ki, foglalkoztál ennek történetével, következtelenségeivel (pél-

dául: A mondattani elv), majd ezt követte az olvasástanítás és a szövegértés, valamint a retorika. Kihagytam valamit?

Két fontos dolgot kihagytl. Az 1970-es években Vértés O. András szervezésében elindult az uráli nyelvészeti bibliográfia munkálata, felkért, hogy vegyek részt benne, így kapcsolatban maradtam a tudományos világgal. Azért is volt hasznos ez a tevékenység, mert végig kellett olvasnom a hazai nyelvészeti folyóiratokat. Az 1980-as évek közepe táján Benkő Loránd professzor elindította a magyar történeti grammatika munkálatait, és rám bízta az igenevek történetének feltérképezését. Gondolom azért, mert erős finnugor háttérből kellett kiindulni, s emlékezett a finnugor szakomra, meg a gimnáziumban tanultam latint, s erre is szükség volt olykor. Minden szerda délután megbeszélést tartott, mindenki elolvasta mindenkinek a fejezetét, s véleményezte. Tanulságos összefüggések voltak. El is készítettem mind a két hosszú fejezetet, *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. és II.* kötetében olvashatók. A történeti szemlélet az oka, hogy érdekelt a tanított tantárgyaimnak a története: utánanéztem, hogyan tanították a régiek az olvasást és a nyelvtant. Ezért foglalkoztam az olvasástanítás, illetőleg az ábécék történetével; el is készült – Mészáros Istvánnal és Könyves-Tóth Lillával – *A magyar olvasástanítás története*, 1990-ben jelent meg a Tankönyvkiadónál, majd 2001-ben átdolgozva, kibővítve, illusztrálva az Osirisnál. A könyv végleges címe Vértés O. Andrástól származik.

A nyelvtantánítás története érdekesen alakult: kiderült, hogy már a 19. század vége felé a mondattan került a középpontba, leváltva a klasszikus grammatikákból örökölt rendszert, melynek témái a vonzat, az egyeztetés és a szórend voltak (ez volt az 1846-os első akadémiai nyelvtanunk felépítése). Fokozatosan csiszolódott, alakult a mondatrészek rendszerének kialakítása, a mondat-tani elemzésnek a kidolgozása. Ezeket az ismereteket foglaltuk össze Hangay Zoltánnal az 1995-ben megjelent *A nyelvi elemzések kézikönyvében*.

Kandidátusi dolgozatomat 1984-ben védtem meg, hosszú címe volt: *Az anyanyelvi tárgyak tanítása a népiskolában 1868-tól 1905-ig*. Tulajdonképpen belőle nőtt ki a két könyv: a már említett *A magyar olvasástanítás története* és *A mondattani elv és a kisnyelvtanok*. 1868 az Eötvös József-féle népiskolai törvény éve, utána hihetetlen fellendülés következett be mind a pedagógiai szakirodalomban, mind a tankönyvírásban. Nagy volt a lelkesedés, kb. harminc ábécét és kilencven (!) elemi iskolai nyelvtankönyvet publikáltak a lelkes szerzők. Kitűnőek voltak a módszertani folyóiratok, s élénk volt a szakmai-társasági élet.

Hosszú tanári pályádon milyen tapasztalatokat szereztél az olvasástanítással vagy a másik oldalról nézve az olvasni tudással kapcsolatban?

Tanítóképzős tanárként kezdtem az olvasástanítással foglalkozni. A budai képzőnek kitűnő gyakorlóiskolája volt, sokat tanultam a vezetőtanítóktól, sokat látogattuk a hallgatókkal együtt az órákat, a vizsgatanításokat. Jó kapcsolatot ápolunk a vidéki képzőkkel, különösen a kaposvárival és a bajai-
val. A kaposvári Kernya Róza szerkesztette *Az anyanyelvi nevelés módszerei* című tanítóképzős tankönyv 1996-ban jelent meg, 2016-ban ötödik kiadásánál tartott; ebben az olvasás és az írás tanítását írtam meg. Nagyon fontosak voltak a nemzetközi tapasztalatok is. 1980-ban Budapesten rendeztek egy neveléstörténeti konferenciát, ezen én is részt vettem. Utána pedig csatlakoztam a nemzetközi olvasáskonferenciákhoz. Itt ismerkedtem meg Susan Pentlinnel, egy amerikai kolléganővel, kiderült, hogy campusának Fulbright-felelőse volt, s 1986-ban felterjesztett egy Fulbright-ösztöndíjra. Rettenetesen nehezen engedtek ki, nyolc hónapos hercehurca után. Egy évet töltöttem a Central Missouri State Universityn, egy óriási, harmincezres állami egyetemen; majd az ottani dékánom visszahívott a férjemmel együtt 1991-ben még egy évre, a pennsylvaniai Millersville egyetemére. Nem tartozott a híres egyetemek közé, de a színvonalát jelezte, hogy tanítottak latint és ógörögöt, a férjem ezekhez a kurzusokhoz csatlakozott; tőlem olvasástörténetet, olvasáspszichológiát és gyermekirodalmat kértek. Mind a két egyetemen volt Magyar kultúra és élet elnevezésű, szintén kredites kurzusom. Egy érdekes epizódot mesélek el. Begyűjtöttem könyvtárközi kölcsönzéssel az angolra lefordított híres magyar regényeket, mindenki kapott egyet, amelyről be kellett számolnia. Az egyik lány a Szegény gazdagokat kapta. Egy hét múlva lelkendezve felállt, mondván, hogy ő még ilyen szép és jó könyvet nem olvasott. Ezután az egész társaság elolvasta, megrendeltek számos Jókait, és falták a könyveket! Persze nem kaptak olyan fanyalgó kritikákat, mint itthon szokásos, ők úgyszólván érintetlenek voltak az előítéletektől – és Jókai hatalmas siker volt. Tanulságos idő volt. Nem barátkoztam meg az ottani szóképes olvasástanítással, a mi hangoztató-elemző-összetevő módszerünk a szótagoltatással teljesen célszerű: rendszeres, hézagmentes és fokozatos. A szóképes olvasást az amerikaiak is bírálták (egyesek csimpánzmódszernek nevezték), de híveiket nemigen lehetett visszatéríteni a helyes útra. Tulajdonképpen arra az elméletre épül, mely szerint a hatéves gyerek még nem tud analizálni. Dehogynem tud! A kétéves gyerek még valóban nem képes erre, de ez a képessége hatéves korára kialakul. Fontos képesség az olvasás és írás megtanulásához, nem kell az írás tanítását késleltetni, párhuzamo-

san kell tanítani az olvasással. Habilitációs dolgozatom erről szólt: *A nyelvi tudatosság – language awareness – mint pszicholingvisztikai és mint alkalmazott nyelvészeti kérdés*. Nálunk is felvetették a szóképes olvasást az 1990-es évek táján, mondván, ez a modern, mert Amerikában is ez dívik. Persze a problémákat elhallgatták vagy nem is ismerték. Szerencsére nem sikerült meghonosítani.

És hogy került képbe a szövegalkotás, a fogalmazás? Hozzáteszem, hogy mindig csodáltam és nagyra értékeltem mintaszerű, választékos előadói beszédedet, ezért is hívtalak sokszor a rádióba, a Tetten ért szavakba.

Köszönöm a dicséretet. Azt hiszem, a tanárainm nagyszerű előadók voltak. Akkoriban nem voltak tesztek, nem kellett ide-oda kapkodni, karikázni, színezgetni. Meghallgattuk az előadásokat, s valahogy belénk szívódtak. Persze sokat olvastunk. Gimnazista koromban beszereztem a Szerb Antal-féle irodalomtörténeteket, s igyekeztem mindazt elolvasni, amiről írt; persze ez csak részben sikerülhetett. Sok volt a memoriter is. Magyartanárunk elvárta, hogy minden versből jegyezzünk meg egy szép vagy fontos részletet, azért is, hogy tudjunk a fogalmazásokban idézetekkel bizonyítani. Akkoriban nem volt az írásbeli érettségim szöveggyűjtemény, fejből kellett idéznünk. Régen volt... Ezeket a részleteket ma is tudom. Egyik reggel idéztem az egyik fi-amnak: „Neked két hazát adott végzeted, / Nekünk csak egy – volt! az is elveszett!” Ugye, Tompa Mihály írta *A gólyához* című versében. Ők nem is hallottak Tompa Mihályról, csak azt tudja, hogy Rákospalotán van egy Tompa Mihály utca. De hogy ki volt, azt nem. Egy magyaróra a következőképpen zajlott. Az egész osztályhoz intézett kérdésekkel kezdtük, ezzel felidéztük a lecke egy-két fontos részét. Ez volt a bemelegítés. Ezután valakinek összefüggően kellett felelnie, kiállva az osztály elé. Ez a rendszer is fejlesztette mind a szóbeli, mind az írásbeli előadói készséget. Így tanultunk, s magam is így tanítottam.

Egy érdekességet megemlítek. Pásztor Bertalan, egy dunaújvárosi tanár javasolta, hogy indítsunk egy pályázatot *Fogalmazz pontosan, logikusan és szépen!* címen a Magyartanításban (25 évig szerkesztettem). A tanárok érettségi fogalmazásokat küldtek be, s kiválasztottuk, majd közöltük a legjobbakat. Érdekes volt felfedezni, hogy a diákok mennyire követték a tanáraik stílusát. Akkoriban egy fogalmazás elegendő volt arra, hogy a tanár és az érettségi elnök felmérje a gyerekek tehetségét és tudását, jó belépő volt a szóbeli vizsgához. Ezt a rendszert megszüntették, s természetesen megszűnt ez a verseny is. Az egyetemen is kitűnő előadóink voltak. Lakó György, a finnugrisztika pro-

fesszora világosan és szabatosan beszélt, hasonlóképpen később Fábrián Pál tanár úr is. Egészen biztosan tőlük is tanultam a jó beszédet.

Mi a véleményed a ma egyre gyakrabban hallott diszlexia, diszgráfia, diszkalkula stb. jelenségekről? Arra én is emlékszem, hogy iskoláskoromban volt, aki nehezebben tanult meg olvasni, de az általános iskola végén már mindenki tudott. Az pedig egészen meglepő, hogy ma a bölcsészkaron egy hallgató lobogtat egy papírt a tanár előtt, hogy ő diszlexiás, ezért neki nem lehet annyi olvasnivalót feladni, vagy diszgráfiás, ezért az írásbelit hosszabb ideig írhatja, mint a többiek...

A szótagoltató, aprólékos, hangoztató-elemző-összetevő módszerrel megtanulnak a gyerekek olvasni az első tanév végére, s a második végére kialakul a folyékony olvasás. Ha rendesen tanítanak! A 20. század elején egy lelkes tanítónő, Tomcsányiné Czukrasz Róza feltalálta fonomimikát. A lényege az volt, hogy a tanítónő mesélt, a meséből kiemeltek egy hangot, s a hanghoz kézjelet társított (mint a Kodály-féle szolmizálásban – nem tudom, van-e a kettő között kapcsolat: kitűnő kutatási téma). Ezt a játékos módszert fejlesztette tovább Quint József és Drozdy Gyula. Az 1930-as évek oktatása nagyszerű volt, s ne feledkezzünk meg a Klebelsberg-féle népiskolákról sem! Ezt a rendszert sikerült leépíteni az 1950-es évek elején, a fonomimikát mint „burzsoá módszert” megszüntették, de az analitikus-szintetikus, hangoztató módszer lényegéhez szerencsére nem nyúltak.

Annak idején Gósy Máriával és Lénárd Andrással készítettünk egy módszeres, de játékosan tanító ábécéskönyvet – jó eredményt mutatott. És voltak forgalomban egyéb, ugyancsak jó ábécék is, például Hernádiné, Tolnainé programjai. (A programokat ismertettem *A magyar olvasástanítás története* című könyv végén, s az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadásában megjelent egy érdekes és szép könyvem: *Az írás és az olvasás története képekben*.) A kormányzat megszüntette a sokféle programot, a jelenlegi egyetlen fenn van az interneten, meg lehet nézni. Jó tíz éve abbahagytam az ezzel való foglalkozást, mondván, hogy már megírtam mindent, amit tudtam, talán elolvassák, talán felhasználják (*Csak az ember olvas. Az olvasás tanítása és lélektana*, 2003; *Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig*, 2002; *33 téma a szövegértő olvasás fejlesztésére*, 2004, *Az olvasás múltja és jelene*, 2006). A sok diszlexiás eset inkább tanítási probléma (az amerikaiak a „disztícsia” fogalmát is megalkották). Létezik a diszlexia, de nagyon ritka! A sok probléma inkább áldiszlexia, s orvosolható. Az oka az, hogy kihagyunk fokozatokat. Kihagyják a szótagoltatás fokozatát, a részletek aprólékos megfigyelését. A fő gond azonban az, hogy idő előtt néma olvasásra kény-

szerítik a gyerekeket. Hangos olvasással kell gyakorolni, a néma olvasás korai erőltetésekor rejtve maradhatnak hiányosságok, s nincsenek kijavítva. Ez lehet a diszlexiás egyetemista problémájának az oka. Azért rejtély, hogyan lavírozott végig a tizenkét éven.

A retorika szinte végigkísérte az oktatás egész történetét. Csak egy kis időre, 1938 és talán 2000 között Csipkerózsika-álomba süllyedt (vagyis kitették az oktatásból). Bár egy ideig mintha lett volna a helyén beszéd- és értelemgyakorlat, s ezt állítólag szerették is a diákok. Mindenesetre az 1980-as évektől a retorika föltámadt. A retorika történetének, elméletének, gyakorlatának kidolgozásában és terjesztésében fontos szereped volt. Mik voltak ennek a folyamatnak a fő állomásai, és ma hol állunk? És milyen feladatok vannak előttünk?

A beszéd- és értelemgyakorlatok (később: beszélgetés) az olvasási készség tanítását kísérő stúdium volt, az 1868-as Eötvös József által bevezetett népiskolai reform után lett iskolai stúdium. Sajnos az 1950-es években ezt is megszüntették, helyébe lépett a környezetismeret. Az olvasás tanításának óraszámával is gondok vannak. Régen mindennap volt olvasásóra, sok hangos gyakorlással, sokféle játékos megoldással. Kevés az óra, korán erőltetik a néma olvasást... A Nemzeti Alaptanterv (NAT) 2020 óta a magyar nyelv és irodalmat nem bontja fel olvasás-, írás-, nyelvtan- és fogalmazásórákra, az arányokat az iskolák maguk alakítják ki. A kerettanterv szerint nagyjából 60% az olvasás- és beszédórákra fordított idő: 7–7–5–5 + 2 szabadon felhasználható óra. A budai tanítóképző gyakorlóiskolájában úgy gondolták, hogy ez kevés, ezért 8–8–6–7 órát állapítottak meg évfolyamonként, itt mindennap van olvasásóra, de ez nem biztos, hogy mindenütt megvalósul. Idézem az 1950-es tanterv óraszámait: 11–12–14–12! Az 1956-os tanterv: 11–12–12–12. Az 1962-es: 10–10–11–11. 1973-ban ezen még nem változtattak. Látható a fokozatos csökkenés.

Néhány szó a retorikáról. 1999-ben rendeztük meg az első szónokversenyt a budai tanítóképző főiskolán. Az első díjazottak között volt Bóna Judit, jelenleg az ELTE BTK-n a doktori program vezetője. A rendezvények pontos címe „Retorikai konferencia és szónokverseny” volt, délelőtt rendeztük a tematikusan felépített sorozatba illeszkedő konferenciát, déltől kezdődött a verseny, s másnap délelőtt volt a döntő, majd a díjkiosztás. Mindegyik rendezvényről kötetet adtunk ki. A kötetek felépítése a következő: a konferencia előadásai, az év beszéde, a versenybeszédek elemzésekkel. Tizenkét kötetet szerkesztettem, majd átadtam a stafétabotot. Nagyon boldog vagyok, hogy tanítványaim folytatják a programot (az ELTE TÓK tanárai: Pölcz Ádám,

Tóth M. Zsombor, Lózsi Tamás), s már a huszadik kötet is megjelent. A versenyzők hazai és határon túli felsőfokú intézményekből jönnek. A járvány kissé visszavetette a versenyeket, de most újraélednek, sőt a Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhelyének és a Nemzeti Színháznak köszönhetően „újrátöltve”, azaz felfrissítve, újragondolva folytatódnak. Egyébként ezek a kötetek jó anyagot képeznek majd egy jövőbeli tudósnak, aki a régi fiatalok beszédét akarja tanulmányozni (megvannak a hangos-képes felvételek is).

A szakirodalom is követte a versenyeket: 2004-ben jelent meg a *Retorika* az Osirisnál (jómagam, Adamik Tamás és Aczél Petra írtuk), majd 2010-ben megjelent szerkesztésében a *Retorikai lexikon* a Kalligramnál (ebben te is közreműködtél), 2013-ban publikáltam a *Klasszikus magyar retorika* című összefoglalásomat. *A magyar nyelv könyve* 2004-ben megjelent hetedik, átdolgozott és bővített kiadásába beépítettem egy retorikai fejezetet (az első kiadás 1991-ben jelent meg, a Trezor Kiadó tulajdonosának, az azóta elhunyt Benczik Vilmosnak a javaslatára; ma is hálás vagyok Rácz Endrének a lektorálásért). Úgy tudom, még használják a könyvet a tanítóképzőkben. Fontos megemlíteni, hogy kiadtuk az első hazai – még latin nyelvű – retorikát, Pécseli Király Imre retorikájának 1639-es, harmadik kiadását Constantinovitsné Vladár Zsuzsa fordításában. Jó lenne, ha kiadásra kerülne a többi latin nyelvű retorikánk is, meg néhány magyar nyelvű reprint kiadásban. Ez még az irodalomtörténészek számára is fontos volna, hiszen íróink az iskolában tanultak retorikát. Érdekességképpen megjegyzem, hogy *A magyar nyelv könyve* vitában született. Az akkori divatos tudomány a szövegtan volt, s a jászberényi képzőben a szövegtannal kezdődő tankönyvet akarták ránk erőltetni. Tiltakoztunk, mondván, hogy a kisebb nyelvi egységekkel, a hangtannal kell kezdeni (a tanítóknak a hangtannal nagyon tisztában kell lenniük). A minisztérium mind a két programot elfogadta: 1985-ben a miénk volt a budapesti program, s jegyzet formában meg is jelent. Ebből fejlesztettük ki azután *A magyar nyelv könyvét* 1991-ben.

Általános, középiskolai és a felsőoktatásban használatos nyelvtankönyvek sorát írtad. Manapság csak azt tartják jó tankönyvnek, amely „színes-szagos”, tele van képpel, ábrával, feladattal, játékkal, mondanám: hókuszpókusszal. Milyen a jó tankönyv?

Ez valóban fájdalmas pont az életemben. Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) tisztviselője néhány évvel ezelőtt azt nyilatkozta, hogy a mi nyelvtankönyveink a legjobbak. Címüket – engedéllyel – kölcsönöztem: *Édes anyanyelvünk*. Süllyesztöbe kerültek. Ez volt az *Integrált magyar nyelvi és*

irodalmi program. A nyelvtankönyvek anyagához mindig kapcsoltam irodalmi példákat, jó illusztrátorunk és jó szerkesztőnk volt. Nagyon fontosnak tartom a módszeres felépítést: a gyerekeket jó példaanyagon kell rávezetni az általánosításra, világosan megfogalmazni a szabályt, majd az elméleti tudás alapján gyakoroltatni, sőt folyamatosan ismételni. Tehát nem a vakvilágban találgatni. Nagyon fontos az ismétlés, mert a gyerekek felejtnek. A folyamatos ismétlést Lovásznétól tanultam, s először az ő tankönyveihez készítettem folyamatos gyakorlatokat. A Dinasztia Kiadónál fejlesztettem ki az általános iskolai tankönyveket, de a kiadó is megszűnt, s megszűnt a sokkönyvű világ is.

Eddig főleg a nyelvről, nyelvhez kapcsolódó jelenségekről, feladatokról beszélgettünk. De nagyon szeretsz olvasni. Folyamatosan reflektálsz irodalmi jelenségekre, hogy példát is mondjak, két olyan íróra, akik soha nem szerepelnek egy lapon: Wass Albertre, valamint Jókai Móra – róla, pontosabban a retorikájáról, nyelvről több könyvet is írtál. Kifejezted neheztelésedet, hogy az irodalmárok Gárdonyit kiszorítják. Ilyenkor melyik az erősebb nálad: az esztétikai vagy a nyelvi megközelítés? Illetve, hogy „korszerűen” mondjam: „a szöveg öröme”?

Nehéz erre a kérdésre válaszolni. Wass Albertet a kommunizmusban elhallgatták, nem is tudtunk róla. Nagy felfedezés volt a kilencvenes években, lelkesen elolvastam szinte minden művét, majd gyermekeinek írt könyveit, a *Tavak könyvét* és az *Erdők könyvét* felhasználtam a tankönyveimben, sőt ki is adtuk őket. Személyesen aláírt engedélyem van tőle (ma is őrzöm), hogy műveit felhasználhatom iskolai célra. 1998-ban San Antoniába utaztam egy olvasáskonferenciára. Wass Albert a közelben, az Astor Parkban lakott, s időpontot kaptam tőle május 8-ra, de tudjuk, hogy február 17-én meghalt. Találkoztam a harmadik feleségével, furcsa találkozás volt: az asszony büszke volt arra, hogy grófné, de fogalma sem volt a férje munkásságáról.

Végül egy nem túl egyszerű kérdés. Hogyan vélekedsz az elmúlt évtizedek magyar nyelvi-nyelvhasználati változásairól? Milyen irányban fejlődik a magyar nyelv? És ez vajon milyen feladatot ró – ha egyáltalán ró – a nyelvészekre, tanárookra?

Ez valóban nem egyszerű kérdés, pedig jómagam is megjelentettem két kis könyvecskét nyelvművelő írásokkal (*Az ősi szó nyomában*, 2020; *A gondolatokhoz odataláló nyelv*, 2020). Felhagytam velük, nem mintha nem volna mondanivalóm. A nyelvészek nem vonulhatnak el valamiféle elefántcsont-

toronyba, örködniük kell, a Magyar Nyelvőr folyóiratnak valóban vissza kell térnie eredeti feladatához, fel kellene élesztenie a kapcsolatát a tanárokkal. Talán jó volna, ha tanárok is írnának bele a mindennapi gondolataikról, megfigyeléseikről. Keveset tudunk róluk. Amikor a gimnáziumban tanítottam, volt a tanárban egy polc, az igazgató mindig kitette az aktuális szakmai és módszertani folyóiratokat, és mi megvitattuk a tartalmukat. Nem tudom, most mi a helyzet. Kiszolgálja őket az internet?

A fiatalok beszéde érdekes. Minden probléma megfigyelhető ma is, amelyekre régebben felhívták a figyelmet: a zárt szájú, monoton beszéd, a hosszú hangok röviden ejtése, a hangsúlytalan szótagok kiejtése, a mondatvégek felkapása, kunkorítása, az *e* hangnak *a*-ba hajló képzése, régen Böbe baba beszédnek neveztük; gyakoriak a nonstop mondatok a nyilatkozatokban (ez Károly Sándor terminusa); gyakran olyan a nyilvános beszéd, ahogyan a Walter Ong által leírt elsődleges szóbeliség hangzik. A rádióbemondók beszéde viszont példamutatóan jó és szép, bár olykor a legjobbak is rövidítenek. Egyikük-másikuk nyekereg, no meg kissé orrhangzós, de ez nem olyan nagy baj. (Ferenczy Géza írta le 1962-ben éppen a Magyar Nyelvőrben a nyekergést. Főleg értelmiségi nők beszédére jellemző, hogy a mondatok vége felé leejtik a hangmagasságot, s valóban belevegyül beszédükbe egy kis zörej. Kissé fontoskodó a beszéd.) Az viszont feltűnő és bántó, hogy gyakran rosszul ejtik ki az idegen neveket, még a kultúrtörténeti nagyságok neveit is (Descartes, Victor Hugo). Az iskolában régebben sok fogalmazást írtak a tanárok. Felolvastatták őket, s ha gond volt, újraírtatták őket. Sokat kellett javítani, de megérte. Én annak idején a házi fogalmazásokat is javítottam, a trehány munkát újra megírtattam. Meg is volt az eredmény: az érettségien tizenhat jeles fogalmazás volt. A gondos szerkesztés hat az élőbeszédre, aki sokat ír, jobban beszél. Azt hiszem, valamiféle egyensúlyt kellene teremteni az okos, módszeres tanítás és a tesztelgetés között. Állítólag a tanárok tesztre tanítanak, teszteken gyakoroltatnak. Ez mindenképpen egyoldalú és – mondjuk ki – káros: mind a gyerekekre, mind a tanárra nézve. Leépül a módszertani kultúra. De erről egy gyakorló tanárt kellene megkérdezni.

Retorikai publikációk

Az alábbi tájékoztatással egyrészt a retorika iránt érdeklődőknek szeretnék segíteni, másrészt tájékoztatni szeretném a közvéleményt az 1999-ben indult Kossuth-szónokverseny előadói és felkészítő tanárai körében folyó retorikai kutatásról. Az utóbbi két évtized hazai publikációira összpontosítok, a leg-

fontosabb régebbi és kortárs külföldi szakirodalomról is lehet bennük tájékozódni.

1. Klasszikusok magyarul. Az iskolázott emberek évszázadokon át tudtak görögül és latinul, eredetiben olvasták a klasszikusokat, még a reformkori nemzedék is. A helyzet megváltozott, ezért szükségessé vált a fordítások elkészítése. Ezt a nagy munkát Adamik Tamás, az ELTE Latin Tanszékének volt vezetője kezdte el, majd tanítványai segítségével folytatta.

Arisztotelész 1982. *Rétorika*. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Adamik Tamás. Gondolat Kiadó. Budapest. 2. kiadás: 1999, Telosz Kiadó.

Cicero, Marcus Tullius 2012. *Cicero összes retorikaelméleti művei*. Főszerkesztő: Adamik Tamás. Fordították és a jegyzeteket összeállították: Adamik Tamás, Csehy Zoltán, Gonda Attila, Kisdi Klára, Krupp József, Mezei Mónika, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán. Kalligram Kiadó. Budapest.

Cicero, Quintus Tullius 2006. *Hogyan nyerjük meg a választásokat? A hivatalra pályázók kézikönyve*. Fordította: Nótári Tamás. Szerkesztette: Németh György. Lectum Kiadó. Szeged.

Cornificius 2008. *A szónoki mesterség. A C. Herenniusnak ajánlott retorika*. Fordította, utószóval és jegyzetekkel ellátta: Adamik Tamás. Magyar Könyvklub. Budapest.

Quintilianus, Marcus Fabius 2008. *Szónoklattan*. Szerk. Adamik Tamás. Fordította és a jegyzeteket összeállította: Adamik Tamás, Csehy Zoltán, Gonda Attila, Kopeczky Rita, Krupp József, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán, Tordai Éva. Kalligram Kiadó. Pozsony.

Saresberiensis, Ioannes 2003. *Metalogicon*. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Adamik Tamás. Szent István Társulat. Budapest.

2. Latin nyelvű hazai retorikáink. Nagyon sok retorika született Európaszerte a protestantizmus jelentkezése után, a hitviták korában. 1612-ben jelent meg az első latin nyelvű retorikánk Pécseli Király Imre tollából. Elkészült az 1639. évi javított és bővített kiadásának magyar fordítása; jó volna, ha kézbe vehetnénk a többi latin nyelvű retorikánk magyar fordítását (nem sok van, felsorolásukat ld. az Osirisnál megjelent 2004-es *Retorikában*). A reformkorban még használták őket, minden bizonnyal hatottak a korabeli irodalmi művekre (feltáratlan a terület!).

Pécseli Király Imre 2017. *Bevezetés a retorikába két könyvben*. Fordította: Constantinovitsné Vladár Zsuzsa. A jegyzeteket készítette: Adamik Tamás, Adamikné Jászó Anna, Constantinovitsné Vladár Zsuzsa. Anyanyelvpolóké Szövegsége – Trezor Kiadó. Budapest.

3. Külföldi retorikák fordításai. Azokat a műveket fordítottuk le, amelyeket sokat és eredményesen használtunk a retorika tanításában. Chaïm Perelman közismert állandó jelzője: a huszadik század Arisztotelésze. Ő a retorika újkori megújítója, asszisztensével, Lucie Olbrechts-Tytecával 1958-ban publikálta *Nouvelle Rhétorique*, azaz *Új retorika* című művét, amely valóban az új és egyetlen igazán új retorika. Ennek az alapműnek rövid változata *A retorika birodalma*, amelyet az 1977-ben megjelent francia eredetiből fordított le Major Hajnalka. Edward Corbett amerikai retorikus műve egy elemzés-gyűjtemény előszava. Ötvözi a retorikát és a poétikát, s pragmatikai kritikának nevezi a retorikát, mivel a hallgatóságra irányul. Martha Cooper szintén amerikai retorikus, könyve egyetemi hallgatóknak készült. Érdeme az, hogy összhangba hozza a klasszikus retorikát a modern retorikákkal, sőt a retorikával érintkező olyan diszciplínákkal is, mint például a pszicholingvisztika, a szociolingvisztika. Elemzéseit kiterjeszti a nem nyelvi művekre, például a filmre is.

Perelman, Chaim 2018. *A retorika birodalma. Retorika és érvelés*. Fordította: Major Hajnalka. Tinta Könyvkiadó (Az ékesszólás kiskönyvtára). Budapest.

Corbett, Edward P. J. 2012. Irodalmi művek retorikai elemzése. Fordította: A. Jászó Anna. In: *A retorikai elemzés*. Szerkesztette: Raácz Judit – Tóthfalussy Zsófia. ELTE BTK. Budapest. 83–98.

Cooper, Martha (közlés alatt). *A közéleti érvelés elemzése*. Fordította: Major Hajnalka.

4. Egy összefoglalás. Külföldön – elsősorban az USA-ban – több lexikon, enciklopédia és összefoglalás jelent meg a XX. század második felében. Mi sem maradhattunk le, ezért szerkesztettünk egy *Retorikai lexikont*. Természetesen hasonlít külföldi mintáihoz, tartalmazza a retorikai és a stilisztikai fogalmakat, ismerteti az egyes nemzetek retorikáinak történetét, a mérvadó retorikusok munkásságát. Újdonsága, hogy ismerteti a nagy szónokok tevékenységét is.

Retorikai lexikon 2010. Főszerkesztő: Adamik Tamás. Írták: Aczél Petra, Adamik Tamás, Balázs Géza, Bencze Lóránt, Benczik Vilmos, Boronkai Dóra, Hangay Zoltán, A. Jászó Anna, Jenei Teréz, Krupp József, Nemesi Attila László, Pethő József, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán, Szitás Benedek. Kalligram Kiadó. Pozsony.

5. Mai retorikáink. Az ezredforduló után kiadott könyveket soroljuk fel. A klasszikusok fordítói és a lexikon munkatársai írták többségüket, tulajdonképpen hosszabb-rövidebb összefoglalások, tankönyvek.

- Aczél Petra 2001. *Retorika. A szóból épült gondolat. Gyakorlókönyv.* Krónika Nova. Budapest.
- Aczél Petra 2009. *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány.* Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Aczél Petra 2012. *Médiaretorika.* Magyar Mercurius. Budapest.
- Aczél Petra – Bencze Lóránt 2007. *Hatékony és meggyőzés a kommunikációban.* Budapest: L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola. Budapest.
- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika.* Osiris Kiadó. Budapest.
- Adamik Tamás 1998. *Antik stíluselméletek. Gorgiasztól Augustinusig.* Seneca. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika. Argumentáció és stílus.* Holnap Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2016. *Jókai és a retorika.* Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2019. *Stilisztikai kisszótár. Szóképek, alakzatok és egyéb stílus eszközök szótára.* Interkulturális Kutatások Kft. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2020. *Retorikai kisszótár.* Interkulturális Kutatások Kft. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2021. *Humor és retorika az irodalomtanításban. Az érvelés Humora Arany, Jókai, Gárdonyi és Móra műveiben.* Anyanyelvpolók Szövetsége – IKU. Budapest.
- Balázs Géza – Dede Éva 2021. *Agresszió és nyelvhasználat.* IKU. Budapest.
- Balázs Géza 2023. *Újmédia-kislexikon.* IKU. Budapest.
- Bolonyai Gábor 2004. *Antik szónoki gyakorlatok.* Typotex Kiadó. Budapest.
- Máthé Dénes 2006. *Retorika a bölcsészeti oktatásban.* Ábel Kiadó. Kolozsvár.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szép-irodalmi példákkal szemléltetve.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Thoroczky Miklósné 2011. *Beszédtechnikai gyakorlókönyv.* Holnap Kiadó. Budapest.
- Tremmel Flórián 2014. *Retorika és igazságszolgáltatás.* Dialog Campus Kiadó. Pécs.
- Wacha Imre 2011. *Nem csak szóból ért az ember. A nonverbális kommunikáció eszköztára.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.

6. Az eddig megjelent retorikai disszertációk

- Major Hajnalka 2015. *Retorika és szövegalkotás.* ELTE Eötvös Kiadó – Takács Etel Pedagógiai Alapítvány (TEPA). Budapest.
- Deák-Sárosi László 2016. *A szimbolikus-retorikus film. Szóts, Jancsó, Huszár, Mundruczó, Tarr és a modernizmusok.* Magyar Napló. Budapest.

- Toma Kornélia 2018. *Mai fiatalok argumentációs kultúrája*. ELTE Eötvös Kiadó – Takács Etel Pedagógiai Alapítvány (TEPA). Budapest.
- Újszászi Bogár László 2019. *Győzz meg és uralkodj! A meggyőzés tudományának üzleti gyakorlata*. Kreatív Kontroll Kft. Budapest.
- Pölcz Ádám 2021, *A nyelv művelés retorikai gyökerei. A nyelvhelyesség retorika alapjainak hagyományáról*. MNYKNT–IKU. Budapest.

7. A régi-új retorika sorozat kötetei

A Kossuth-szónokversenyekhez kezdettől fogva kapcsolódtak tanulmánykötetek, amelyek a retorika egy részterületét dolgozzák fel (például a beszéd fajtákat, a beszéd részeket, a szónoki feladatokat). A kötet sorozat 2000 óta folyamatosan megjelenik, és nemcsak tudományos dokumentumként, hanem módszertani kiadványként is forgatható, hiszen a szónokversenyek helyzetjének és különdíjasainak beszédeit, valamint azok elemzését is tartalmazza a kötetek.

A régi-új retorika sorozat korábbi kötetei

- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2000. *A régi új retorika*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2001. *A szónoki beszéd részei és a beszéd fajták*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2002. *A klasszikus retorikai bizonyítás*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2003. *A modern retorikai bizonyítás*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2004. *Az élokúció: az alakzatok*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2005. *A szóképek és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2006. *A prózaritmus és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.) 2007. *A memória és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna (szerk.) 2008. *Az előadásmód és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna (szerk.) 2009. *A testbeszéd és a szónoklat*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.) 2010. *A retorika és határtudományai*. Trezor Kiadó. Budapest.

- Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.) 2011. *A filozófia és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.) 2012. *A retorikai elemzés*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Trezor Kiadó. Budapest.
- Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia (szerk.) 2013. *Az egyházi beszéd*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Trezor Kiadó. Budapest.
- Raátz Judit – Tóth Etelka (szerk.) 2014. *A politikai beszéd*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Trezor Kiadó. Budapest.
- Raátz Judit – Tóth Etelka (szerk.) 2015. *A bemutató beszéd*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Trezor Kiadó. Budapest.
- Hujber Szabolcs – Pölcz Ádám (szerk.) 2018. *Beszédnemek – nemek beszéde*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, ELTE TÓK Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék. Budapest.
- Lócsi Tamás – Tóth M. Zsombor (szerk.) 2021. *A jövődő tükre. Retorika a gyakorlatban – gyakorlat a retorikában*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, ELTE TÓK Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék. Budapest.
- Lócsi Tamás – Pölcz Ádám (szerk.) 2023. *A vita retorikája. Retorikai tanulmányok, a 2020-as és 2021-es szónokverseny beszédei*. Petőfi Kulturális Ügynökség. Budapest.

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Nagyvárad

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

KÖVECSES ZOLTÁN

ISTEN A SZŐLŐBEN

A SZŐLŐHEGYEK SZAKRALITÁSA EGY METAFORAKUTATÓ SZEMÉVEL¹

Kivonat

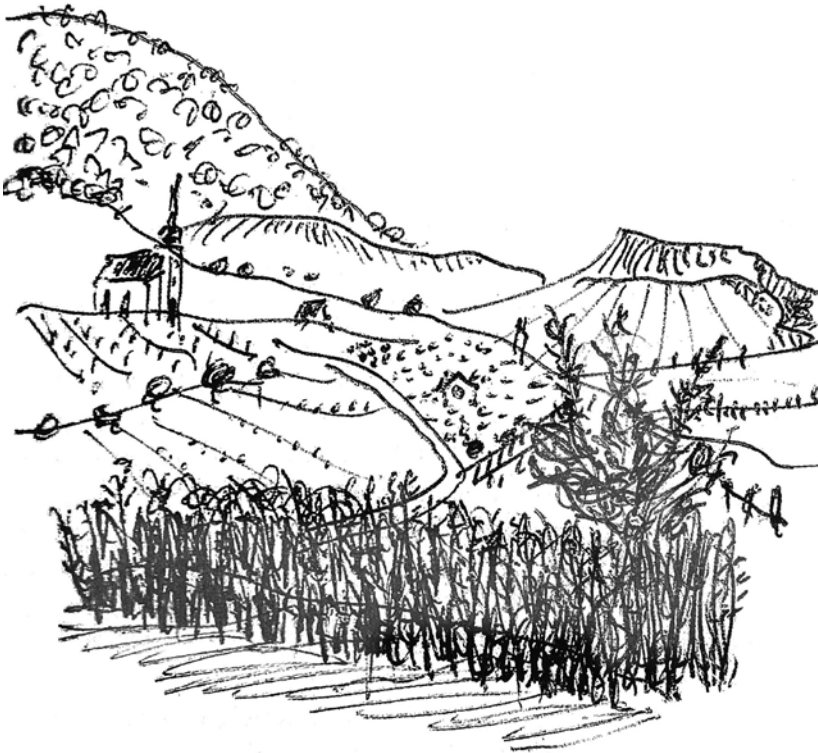
A tanulmány amellett érvel, hogy a ma emberének vannak kapcsolódási pontjai a mára már elfeledett vagy az emberek fejében csak nyomaiban felfedezhető szakrális térhez (vagyis a tárgyak, épületek, anyagok, tevékenységek önmagukon túlmutató, transzcendens jelentéseihez). A kapcsolódási lehetőség a szakrális térhez a fogalmi rendszerünkben található meg, annak is abban a részében, amelyeket metaforák hoznak létre. A tanulmány arra keresi a választ a képes beszéd és metaforikus gondolkodás vizsgálatán keresztül, hogy a szent nyilvánvaló kifejeződései (pl. kápolnák, keresztek) és kevésbé nyilvánvaló megjelenési formái (pl. szőlőművelés, borkészítés) mit jelenthettek elődeink számára, és mit jelenthetnek a mi számunkra ma. A szőlőhegyek és szőlőskertek különösen jó színterei régi-új szakrális terek kiépítésének. A fogalmi rendszerünkben található metaforák segítségével még értelmezni tudjuk az emberi élet olyan szakrális jelentéseit, aspektusait, melyekhez már elveszítettük a közvetlen kapcsolatot. AZ ÉLET UTAZÁS, AZ ISTEN SZEMÉLY, A HATALOM FENT VAN, A GONDOLAT TÁPLÁLÉK ÉS A SZERETET MELEGSÉG olyan hétköznapi metaforák, melyek ma is értelmet adnak számunkra annak a szakrális térnek, amelyet szőlőhegynek hívunk (legalábbis néhányuknak). A metaforák segíthetnek abban, hogy újra felfedezzük Istent és Isten tulajdonképpeni szándékát.

Kulcsszavak: szakrális tér, fogalmi rendszer, metafora, út menti kereszt (feszület), kápolna, szőlő, bor, szeretet

¹ Ennek a tanulmánynak van egy erős személyes vonatkozása. Egy romos, nádtetős borospincével kezdődött Becehegyen csaknem negyven évvel ezelőtt. Itt töltöttem minden szabadidőmet, amíg tanítottam. Itt írtam meg legtöbb könyvem, szótáramat. Itt tanultam meg kaszálni és szilvalekvárt főzni. Itt tanítottam meg két fiamat biciklizni. Itt tanultuk meg értékelni és szeretni a minket körülvevő szőlőket, a tájat, a mögöttünk levő erdőt és hegyet és a Balatonra éjszakánként lejáró szarvasokat és vaddisznókat. De Becehegy nem csak az a hely, ahova a szép emlékek kapcsolnak. Becehegy ennél sokkal több, túlmutat a kedves emlékeken és a szemet gyönyörködtető tájon. Hogy miben, hogyan és miért, erről (is) szól ez a tanulmány.

1. Bevezetés

A szőlőhegyek a régebbi időkben szent helyeknek minősültek. A régen élt emberek számára a szőlőhegy és az ott folytatott tevékenység túlmutatott az ember mindennapi életén – a mindennapit meghaladó jelentéssel bírt. Az itt végzett tevékenység nemcsak a szőlő ültetéséből, kapálásából, gondozásából, a szüretből, a bor készítéséből és az ezekkel járó fárasztó munkából és örömeiből állt, hanem abból is, hogy az emberek mindebben a szent megnyilvánulásait, a szenthez való kapcsolódást látták. Vagyis azt, hogy egy szakrális térben mozognak és élik életüket (ld. a szakrálisról általában: Eliade, 1963; a szent világhoz: Balázs 2021: 20). A szőlőhegyekbe kápolnákat építettek, az idevezető utak mentén, de azokon kívül is keresztek, feszületeket állítottak, megszentelték a bort, és hálát adtak az Istennek a termésért és az elkészült borért.

Takáts Gyula Bece 985.08.03. (Forrás: Újabb évek Drangalagban 1985–1988.
Pro Pannonia, 2016. 65. oldal)

Mit gondol, érez mindebből a ma embere? Vannak-e a kemény munkát látó és azt meghaladó, transzcendens gondolatai és érzései? Megmaradt-e számára valami a szent jelenlétéből? Valamelyest igen, hiszen a kápolnák állnak, a keresztek szintén. Bizonyos helyeken a borrendek is közreműködnek a szőlőtermesztés körüli szertartásokban. De az épületek, a keresztek, a szertartások látványa felmutat-e valamit abból a szakrális világból, amely transzcendens jelentést adott az itt élők életének?

A dolgozatban amellet szeretnék érvelni, hogy a ma emberének (és nem csak a „vallásosokénak”) is vannak kapcsolódási pontjai a mára már elfeledett vagy az emberek fejében csak nyomaiban felfedezhető szakrális térhez (vagyis a tárgyak, épületek, anyagok, tevékenységek önmagukon túlmutató, transzcendens jelentéseihez). Úgy gondolom, hogy a kapcsolódási lehetőség a szakrális térhez a fogalmi rendszerünkben található meg, annak is abban a részében, amelyeket metaforák hoznak létre.

Vagyis ebben a tanulmányban arra keresem a választ a képes beszéd és metaforikus gondolkodás vizsgálatán keresztül, hogy a szent nyilvánvaló kifejeződései (pl. kápolnák, keresztek) és kevésbe nyilvánvaló megjelenési formái (pl. szőlőművelés, borkészítés) mit jelenthettek elődeink számára, és mit jelenthetnek a mi számunkra ma.

2. A tanulmány két kulcsszava

Az eddigiek alapján is kitűnik, hogy a tanulmánynak két kulcsszava van: a szakralitás és a metafora. A szőlőhegyek szakrális terét alkotó dolgok és tevékenységek jelentését a vonatkozó metaforák elemzésén keresztül próbáljuk meg elvégezni.

2.1. Szakralitás

A szakrális fogalma a profán fogalmának ellentétéként nyeri el értelmét (Balázs 2022: 51–61.) A keresztény szellemiség lexikona szerint az ellentétpárt a következőképpen írhatjuk le: „A latin sacer, ’megszentelt’ szóból alkotott újlatin műszó, a sacralis mindazt jelenti, ami a szentre vonatkozik: kultusz, rítus, mitikus tanítás, szenteléssel vagy áldással kiválasztott személyek és tárgyak. Ezzel szemben profán mindaz, ami a szakrális szférán kívül van (a profán szó a pro, ’előtt’ és a fanum, ’szent liget, terület’ összetétele) (URL1.)

A mai nyugati civilizációban harc folyik a szent és a profán minél teljesebb szétválasztásáért és a profán tér kiterjedésének növeléséért. Ez a harc más civilizációkban ellenkező előjellel történhet (ld. az iszlám berendezkedésű országokat). A szakrális tér középpontjában általában valamilyen

istenség található, amelynek imáadására épületeket építenek, ahol szent és kevésbé szent tereket alakítanak ki. A szent tereken belül világosan előírt viselkedési formák érvényesek. A rituáléknak megszabott ideje van. A rituálék ideje alatt a résztvevők kikerülnek a profán világból. A szertartások napja szintén a szent által meghatározott időbe kerül át. A szent és a profán közti harc egyik legjellemzőbb példája a vasárnapért folyó küzdelem. Hova tartozzon a vasárnap, a szent vagy a profán térbe, ennek minden következményével együtt? Ha a vasárnap szent idő, akkor másként éljük meg, mintha nem az. Ha a szünet szent idő (is), akkor azt is másként éljük meg.

2.2. Metafora

Metaforán nem feltétlen és nem csak bizonyos nyelvi kifejezéseket értek. A kognitív nyelvészet (Kövecses–Benczes 2010) metaforafelfogása szerint a metaforák két fogalmi tartomány közötti kapcsolódások, amelyeknek nyelvi megjelenési formái vannak (Lakoff–Johnson 1980; Kövecses 2005). Tehát a metaforáknak szerepük kell legyen a gondolkodásunkban is, és nemcsak beszédünkben. Ezért a kognitív nyelvészek metafora alatt elsősorban „fogalmi metaforákat” értenek, és nem egyszerűen nyelvi metaforákat. Viszont a nyelvi metaforák alkalmasak arra, hogy megtudjuk, milyen fogalmi metaforáink vannak. (Természetesen, ha a metaforák fogalmak összekapcsolódásai, akkor nemcsak nyelvi úton jelennek meg, hanem más modalitásokban is, pl. vizuális metaforák formájában).

A metaforáknak két fajtáját érdemes megkülönböztetnünk. A hasonlóságon alapuló metaforák esetén két dolog vagy esemény osztozik valamilyen tulajdonságban. Ezek a tulajdonságok nem feltétlen objektíven létező tulajdonságok. Vegyük például az ISTEN MINT SZEMÉLY metaforát. Az Isten beszél hozzánk, dühös vagy szeret minket. Vagyis hasonló dolgokat csinál, mint az emberek. Az olyan metaforákat, amelyekkel egy entitást személyként konceptualizálunk, megszemélyesítésnek nevezzük. Egy másik metafora A GONDOLATOK ÉTELEK / A GONDOLAT TÁPLÁLÉK. Itt a gondolatokat az ételekhez hasonlítjuk. A magyar nyelv nagyon világosan megmutatja ennek a metaforának a létezését. Számos olyan szavunk, kifejezésünk van, amely erre a fogalmi metaforára utal: szellemi *táplálék*, az a gondolat *tart életben*, hogy..., *habzsolja* a könyveket, *rágódik* valamin, ki van *éhezve* egy jó könyvre, *megcsömörlik* valamitől, csak az *éltet*, hogy..., mi *táplálja* benne a reményt? (A példákban a metaforikus elemeket dőlt betűkkel jelzem.)

A metaforák másik fajtája a korreláción alapuló metafora. Ezek a metaforák két dolog együtt előfordulására, korrelációjára épülnek, vagyis nem

hasonlóságon, hanem két fogalmi tartomány együtt előfordulásán alapulnak. Például a HATALOM és FENT (LEVÉS) gyakran fordulnak elő együtt mindennapi tapasztalataink során. A győztes birkózó fent van, a vesztes lent; a király palotája fent van, az alattvalóké lent; a győzelmi dobogón az első helyezett legfelül áll stb. Nem meglepő módon számos nyelvi példa is mutatja ennek a korrelációnak meglétét metaforikus gondolkodásunkban: *felettes, alattvaló, leigáz, felszabadít, felkelés*, valami *leverése*. Ez a fogalmi metafora gyakran megjelenik a költői nyelvhasználatban is. Petőfi ezt írja: „Habár fölül a gálya, / s alúl a víznek árja, / azért a víz az úr!” Petőfi mondandóját csak az érti meg, akinek metaforikus fogalmi rendszerében megtalálható a HATALOM FENT VAN fogalmi metafora. Egy másik példa lehet a korreláción alapuló metaforikus gondolkodásra a SZERETET MELEGSÉG metafora. Nyelvünkben is bőven találunk rá példákat: *meleg* fogadtatásban részesül, valaki *melegszívű, kihűlt* a szerelem, *langyos* kapcsolat. Ennek tapasztalati alapja az a komfortérzés, amely már kisgyermekkorunkban kialakul, amikor szüleink megnyugtató melegségét érezzük, amikor ölükben vagyunk, vagy átölelnek minket. Végül vizsgáljunk meg még egy fogalmi metaforát! A metafora, amely áthatja az ÉLET fogalmával kapcsolatos gondolkodásunkat az ÉLET UTAZÁS: *hosszú utat* tett meg idáig, *közel jár* a célhoz, melyik *utat választod*, sok *akadállyal* kellett megküzdenie, csak *tévelyeg* az életben, *messziről jött* vagy *messzire jutott* valaki az életben. Enélkül a metafora nélkül szinte elképzelhetetlen lenne az élet olyan alapvető dolgairól gondolkodni és beszélni, mint a célok, az akadályok, a választásaink, az erőfeszítések és a célok eléréséhez szükséges idő.

3. Négy kitüntetett szakrális elem

Most megvizsgáljuk azokat a szakrális dolgokat, tevékenységeket, amelyek jelentésének létrehozása és megértése csak bizonyos fogalmi metaforák segítségével történhet meg (Kövecses 2011).

3.1. Út menti kereszték/feszületek

Az út menti kereszték jelentésének és jelentőségének megértéséhez leginkább AZ ÉLET UTAZÁS metaforára van szükség. Egyfelől a kereszték jelzik a fizikai utat, és tájékozási pontként is szolgálnak. Ebben a tekintetben több funkciójuk volt (Réthelyi 1984). A kereszték a falvak, tanyák, birtokok határait jelezték, és mintegy fogadták az odaérkezőket és búcsúztatták a távozókat. Másfelől spirituális funkciójuk is volt. AZ ÉLET UTAZÁS metafora összecseng

azzal, amit Jézus mond: „Én vagyok az út, az igazság és az élet.” Az út, amin járunk az életben, az életutunk, lehet olyan út, melyet Jézus tanít számunkra, és melyet az út mentén álló keresztetek szimbolizálnak metaforikusan. A jézusi életút az az élet, amely nehéz és behatárolt (keskeny), a hívőknek mégis boldogságot nyújt, mert reménnyel teli.

3.2. Kápolnák

A kereszténység szakrális tereinek fő eleme a templom vagy kápolna. Ez az a hely, melyet Isten földi lakhelyének tekintünk. Ez az elképzelés AZ ISTEN SZEMÉLY metaforán alapszik. Lakhelye csak az embereknek van, de mivel Istent személynek (embernek) képzeljük el, feltételezzük, hogy lakhelye is van közöttünk. Vagyis ahhoz, hogy (részben) megértsük, miért építettek az emberek kápolnákat a szőlőhegyekbe, az alábbi metaforákra van szükségünk:

AZ ISTEN SZEMÉLY

ISTEN NEM E VILÁGI LAKHELYE AZ EGEK

ISTEN E VILÁGI LAKHELYE A TEMPLOM/KÁPOLNA

A kápolnában találkozhatunk Istennel, hallgathatjuk a beszédét, imádkozhatunk hozzá, és köszönetet mondhatunk.

Ezek a metaforák azonban még nem magyarázzák meg kielégítően és világosan azt, hogy a kápolnákat a szőlőhegyekben általában a legmagasabb pontra építették. A kápolnák magaslatra történő elhelyezését egy másik metaforával hozhatjuk összefüggésbe: A HATALOM FENT VAN metaforával. Mivel Isten a keresztények számára a legnagyobb hatalom (ahogy a Miatyánkban mondjuk: „Tied az ország, a hatalom és a dicsőség”), természetes, hogy Isten e világi lakhelyének kiválasztását A HATALOM FENT VAN metafora határozza meg. A „Tied az ország, a hatalom és a dicsőség” kijelentésben az isteni hatalom egy ország feletti hatalomként jelenik meg. A kijelentés így a specifikusabb AZ ISTENI HATALOM EGY ORSZÁG FELETTI HATALOM metaforát eredményezi.

3.3. A szőlők

A szőlőknek, szőlőskerteknek tulajdonosa van, és szőlőmunkások dolgoznak benne. A munkások gondozzák a szőlőt, és végül bort készítenek belőle. A szőlő mint növény nem csak a kereszténység számára volt szent, és nem csak a szőlő volt szent. Az ókori Rómában három növényt ültettek a Fórum

Romanumon, mert szentnek tartották őket: a szőlőt, a fügefát és az olajfát. (A Balaton-felvidéki szőlőknek különleges érdekessége, hogy mindhárom megtalálható a szőlőhegyekben.) A szőlőket a kereszténység emelte a legmagasabb szakralitási szintre, és ez metaforáinkban is megmutatkozik. Ferenc pápa budapesti látogatása során a Szent István-bazilikában tartott beszédében ezt mondta: „Győzzük le a megosztottságot, hogy együtt dolgozzunk az Úr szőlőjében!” A szőlők és a szőlő mint gyümölcs metaforikus szimbolikája a kereszténység egyik alapvető szimbóluma, amely több specifikus metaforából tevődik össze. A kereszténység gondolati hatóköre az egész emberiség, az egész világ. Láttuk, hogy ennek egy lehetséges metaforája az ország: AZ ISTENI HATALOM EGY ORSZÁG FELETTI HATALOM. De a világot a Biblia sokszor mint kertet (ld. Éden kertje) láttatja. A VILÁG MINT KERT metafora egy specifikusabb változata A VILÁG EGY SZŐLŐ (SZŐLŐSKERT). Ferenc pápa is ezt a specifikus metaforát használta az előbb említett beszédében.

A Biblia a SZŐLŐSKERT metaforát tovább részletezi az alábbi idézet szerint. János evangéliumában ezt találjuk:

¹„Én vagyok az igazi szőlőtő, és az én Atyám a szőlősgazda. ²Azt a szőlővesszőt, amely nem terem gyümölcsöt énbennem, lemetszi; és amely gyümölcsöt terem, azt megtisztítja, hogy még több gyümölcsöt teremjen. ³Ti már tiszták vagytok az ige által, amelyet szóltam nektek. ⁴Maradjatok énbennem, és én tibennetek. Ahogyan a szőlővessző nem teremhet gyümölcsöt magától, ha nem marad a szőlőtőn, úgy ti sem, ha nem maradtok énbennem. ⁵Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők: aki énbennem marad, és én őbenne, az terem sok gyümölcsöt, mert nélkülem semmit sem tudtok cselekedni”⁵ (János 15, 1–5).

A szöveg alapján a következő egymással összefüggő fogalmi metaforák azonosíthatóak:

A VILÁG EGY KERT: A VILÁG EGY SZŐLŐSKERT
 AZ ISTEN A SZŐLŐSGAZDA
 JÉZUS A SZŐLŐTŐ
 AZ EMBEREK A SZŐLŐVESSZŐK

Ez a komplex metafora a szőlőhegyek szakralitásának legfontosabb forrása. A bibliai SZŐLŐSKERT metafora ad legvilágosabban magyarázatot arra, hogy a szőlőket miért tekintették az emberek évezredek óta szent helyeknek.

3.4. Bor

A szőlőből bor készül. A bor a kereszténység egyik legfontosabb szakrális aktusában játszik fontos szerepet. Az úrvacsora minden keresztény felekezetben megtalálható – bár kisebb-nagyobb eltérésekkel. A különbségek különösen jól láthatóak a katolikus, református és evangélikus változatokban. A három változat más-más szimbolikus fogalmi eszközt használ, de ezeknek a különbözőségeknek nincs jelentősége a jelen érvelés szempontjából.

Mindegyikben közös, hogy az úrvacsorát a következő metafora alapján képzelettel el: A GONDOLATOK ÉTELEK/ITALOK vagy A GONDOLAT TÁPLÁLÉK. Ez a teljességgel hétköznapi metafora a gondolatokat mint táplálékot ragadja meg, ahogy a 2. alfejezetben láttuk. A gondolatok magukban foglalják a keresztény tanítást és hitet is, amelyek ily módon metaforikusan szintén táplálékká (étellé, itallá) válnak. Továbbá János apostol ezt mondja, „az Ige Isten volt” (János 1,1). Ebből az következik, hogy ha ISTEN AZ IGE ÉS A GONDOLAT (vagyis az ige) TÁPLÁLÉK, akkor a kenyér és a bor magunkhoz vétele nem más, mint Isten (és az ő megtestesülése, Jézus) magunkhoz vétele. Isten és Jézus nem kívülről akarja megváltoztatni életünket, hanem belső átalakulást kér. Egy új gondolkodásmódot javasol nekünk, amelynek segítségével megvédhetjük magunkat saját magunktól, földi, e világi létünk problematikus vonásaitól.

4. Milyen volt ebben a szakrális térben élni?

A fenti alcím azért múlt időben van, mert nyilvánvaló, hogy a mai emberek már nem érzékelik a szőlőhegyek szakralitását abban a mértékben, ahogy ezt a fenti elemzés sugallja. Van azonban egy ma is élő magyar népcsoport, a moldvai csángók, akiknek fogalmi rendszerében még mindez, ha nem is tudatosan, de jelen van – bár nem feltétlen a szőlőhegyek kapcsán. A csángók metaforikus gondolkodásmódjáról Szelid Veronika ír a doktori disszertációjában és több tanulmányában (Szelid 2007). Véleménye szerint a csángók a mai napig nagy részét megőrizték annak a középkori metaforikus fogalmi rendszernek, amely az élet teljes területét egy nagy szakrális térként kezelte, amelyben az élet minden eseménye az Istenhez való igazodást tükrözte. Életük ezáltal teljes és kerek élet volt, amelyben voltak Istennek tetsző célok, és voltak az élet nagy kérdéseire válaszok.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy életük fizikai értelemben könnyű élet volt. A moldvai csángók egyik Magyarországon jól ismert képviselője, Petrás Mária népdalénekes így vall a csángók életéről (URL2):

„Abban a világban, amelyben születtem, imádságos harangozással kezdődött a nap, és avval is ért véget. A családok gazdagságát nyolc-tíz-tizenkét gyermek jelentette. Az ötévestől a legöregebbekig mindenkinek nélkülözhetetlen szerepe volt. Hétköznap azért dolgozott az ember erővel és szorgalommal, mert előtte állt egy-egy ünnep. Az ünnep előtt mindig nagy készülődések voltak. Az emberek kitisztították lelküket, életüket, házukat, istállóikat, ólajukat, kertjeiket, falujukat, megbocsátottak, megbékültek, misére mentek szép ünneplő ruhában, és délután megjárták egymást. Az ünnepek nagy örömmel teltek, mindent meg tudtak teremteni maguknak úgy, hogy nem voltak senkinek a szolgálói. Tudták, hogy mi a rendje a világnak, mert a nap, a hold, a csillagok, az időjárás és a mélységes hitük útba igazították őket. Akármit nem cselekedtek, akármit nem ejtettek ki a szájukon.

Névtelen szentek között nőtem fel, akik a sereg gyermekükkel körülvé tudtak énekelve fenni, szóni, gyönyörűen hímezni, varázslatossá tenni azt a nehéz világot. Bőjtrel és imádsággal, Mária erejével elmesszítették a testi-lelki bajokat.”

Röviden szólva nem volt könnyű élet. A mai ember fizikai értelemben összehasonlíthatatlanul jobb életet él. Viszont elmondható, hogy spirituális, erkölcsi életének nincsenek erős kapaszkodói. A tudomány sok rejtélyt megoldott a fizikai világ vonatkozásában, de nem képes választ adni a lélek és a lét titkaira, vagy nem tekinti feladatának ezen kérdések megválaszolását, vagy egyszerűen megválaszolhatatlannak tartja őket.

5. Egy új szakrális tér kiépítése folyik?

Egyszerű demográfiai vagy szociológiai ténynek is felfogható, hogy a nagyvárosokból egyre több ember költözik vidékre, kisebb városokba, településekre, falvakba vagy éppen a szőlőhegyekbe. Egyre több ember egyre több időt tölt ezeken a helyeken. Vajon milyen okok állhatnak a jelenség mögött, valóban pusztán szociológiai kérdésről van-e szó?

Lehet, hogy az igazi okok azzal a jelenséggel függenek össze, amelyről Freund Tamás, az MTA elnöke ír *Az önzés és az elmagányosodott ember* című tanulmányában (Freund 2005). Freund a neurobiológia szemszögéből közelíti meg a kérdést. Érvelése szerint az individualista társadalmakban az önzés elfogadottabb érzelm, mint a kollektivisták társadalmakban. Ezzel szemben a kisebb közösségekben az evolúció előnyben részesíti azokat a viselkedési mintákat, amelyeket önzetlennek tekintünk. Ez annak tudható be, hogy a kis közösségekben az agy rendelkezik mindazzal a közösséggel kapcsolatos információval, amely szükséges ahhoz, hogy az egyén meg tudja figyelni, „monitorozni” tudja a közössége többi tagjának viselkedését. Ezzel

a rendelkezésére álló információval kontrollálni tudja a közösségen belül történő viselkedést. Ugyanakkor azonban ez a fajta megfigyelés, monitoring és kontroll nem működik a nagy közösségekben, mivel az egyén agya csak az információk töredékével rendelkezik ahhoz, hogy bármiféle ellenőrzést, kontrollt gyakoroljon a közösség többi tagjának viselkedésére. A közösségbe tartozó egyének döntő többségének viselkedése el van rejtve minden egyéni agy számára. De ha nem is lenne elrejtve, az egyén agya nem rendelkezik akkora kapacitással, hogy emlékezzen mindarra, amit a közösség többi tagja tesz, és ezáltal ellenőrzése alatt tartsa az egyének önző viselkedését. Vagyis nem tudja büntetni a közösség önző módon viselkedő tagjait. Ily módon a közösség önző módon viselkedő tagjai nagyobb eséllyel élnek túl és szaporodnak. Összegezve az evolúció előnyben részesíti a kooperatív, önzetlen viselkedést azokban a közösségekben, amelyekben az agy kapacitása megfelelően nagy (de a közösség megfelelően kicsi) ahhoz, hogy az egyének ellenőrizni tudják a közösség tagjainak viselkedését. És fordítva az evolúció előnyben részesíti a kompetitív, önző viselkedést azokban a nagyon nagy közösségekben, amelyekben az agy nem elég nagy ahhoz, hogy az egyén a közösség minden tagjának viselkedését ellenőrizni tudja.

Figyelembe véve az emberiség jelenlegi állapotát, nem tűnik túlságosan pesszimistának az a jóslat, hogy az az önzés, irigység és mindent uraló versenyszellem, amely világunkat áthatja, előbb-utóbb megfordíthatatlan krízishez vezet. Mit lehet tenni ennek elkerülésére? Freund Tamás javaslata az, hogy meg kell változtatnunk szellemi környezetünket, vagyis a korszellemet, amely jelenlegi világunkat irányítja. Ezt azt jelentené, hogy az uralkodó szélsőséges individualista szemlélet helyett át kellene térnünk egy kollektivistá szemléletre. Szellemi környezetünk megváltozása ebbe az irányba az egyének fogalmi rendszerének az adaptációjával járhatna együtt. Ha a szellemi környezet globálisan megváltozik, akkor az egyének gondolkodásmódja is igazodhat ehhez.

Értelmezésem szerint a kereszténység egy ilyen, új fogalmi környezethez történő adaptációt szeretne elérni. Ennek központi fogalma a szeretet.

6. A szeretet

Ezen a ponton visszatérhetünk ahhoz a kérdéshez, melyet az előző, 5. alfejezetben vetettünk fel: Miért hagyja el vagy hagyná el, ha tehetné sok ember a nagyvárosokat? Véleményem szerint a rövid válasz az, hogy a több önzetlenség és a több szeretet érdekében.

A kis közösségekbe integrálódás megteremti azt a helyzetet, amelyben az önzetlenség létrejöhet. Freund Tamás megjegyzi, hogy 100.000 évvel ezelőtt

a közösségek 100-200 emberből álltak, melyek mint nagy családok funkcionáltak. Az önzetlenség ebben a környezetben az egyén és a közösség túlélése és szaporodása szempontjából szükségszerű és könnyen megvalósítható volt. A mai kis közösségek ugyanezt igénylik. Ezért a hozzájuk igazodás során a közösségek új tagjai, ha valóban integrálódni akarnak a közösségben, átveszik ennek értékeit, így az önzetlenséget is, ennek olyan velejáróival együtt, mint az együttműködés és a bizalom.

Az ókorban a kereszténység kialakulásával új dimenzió nyílt az emberi életben, amely a szeretetre épült. A keresztényi szeretet gondolata egy olyan ideált helyez előtérbe, amely szöges ellentéte az önzésre és a versengésre épülő életnek. Míg az önzés és versengés az egót helyezi előtérbe, addig a keresztényi szeretet az ego feladását igényli. Az ego eltűnik, és helyére a szeretet lép, melyre Jézus tanít minket.

János apostol ezt írja a szeretetről (URL3):

Szeretteim, szeressük egymást, mert a szeretet Istentől van, és aki szeret, az Istentől született, és ismeri Istent; aki pedig nem szeret, az nem ismerte meg Istent, mert Isten szeretet. Abban nyilvánult meg Isten irántunk való szeretete, hogy egyszülött Fiát küldte el Isten a világba, hogy éljünk őáltala. 'Ez a szeretet, és nem az, hogy mi szeretjük Istent, hanem az, hogy ő szeretett minket, és elküldte a Fiát engesztelő áldozatul bűneinkért (János 4: 7–16).

János a szeretetet Istennel azonosítja: AZ ISTEN SZERETET. Az úrvacsorában voltaképpen ezt a szeretetet fogadjuk magunkba A GONDOLAT TÁPLÁLÉK metafora működésén keresztül. A szeretetet, más érzelmekhez hasonlóan, metaforikusan erőként konceptualizáljuk (Kövecses 2000). Ez az erő a különböző érzelmek esetében más és más (például a düh esetében lehet nyomás alatt levő folyadék; ld. majd *felrobban* a dühtől, Lakoff–Kövecses 1987). A szeretet esetében az erő lehet a melegség (Kövecses 1988), amint ezt a 2.2. alfejezetben jeleztük. A SZERETET MELEGSÉG metafora univerzális testi alapja miatt, egy potenciálisan minden nyelvben/kultúrában megtalálható metafora. A bibliai szeretetet is ezzel a metaforával értelmezhetjük, ahogy ezt a következő, interneten talált példa is mutatja: „Nagyot dobbant ekkor mindenki szíve, mert a harang hazahívta őket lelki otthonunkhoz, a Templomhoz, melynek hideg kőfalaiból Isten meleg szeretete áradt most is rájuk” (URL4).

Míg az önzetlenség 100.000 évvel ezelőtt az ember számára biológiai szükségszerűség volt, addig mára a szükségszerűség megszűnt, és ezért jöhetett létre az önzés mint elfogadott magatartásforma. Ahhoz, hogy ez megváltozzon, a szeretet kultúrájára van szükség. A szeretet nem biológiai szükségszerűség, hanem mintegy 2000 év óta választható élet- és magatar-

tásforma. Azonban a szeretet választása nélkül nem lehet megakadályozni az önzés és versengés gyors terjedését és egyre pusztítóbb hatását. Ebben az értelemben a szeretet is szükségszerűvé vált az emberi életben, ha nem is biológiailag, de társadalmi funkciója tekintetében.

7. Következtetések

A szőlőhegyek és szőlőskertek különösen jó színterei régi-új szakrális terek kiépítésének. A fogalmi rendszerünkben található metaforák segítségével még értelmezni tudjuk az emberi élet olyan szakrális jelentéseit, aspektusait, melyekhez már elveszítettük a közvetlen kapcsolatot. AZ ÉLET UTAZÁS, AZ ISTEN SZEMÉLY, A HATALOM FENT VAN, A GONDOLAT TÁPLÁLÉK ÉS A SZERETET MELEGSÉG olyan hétköznapi metaforák, melyek ma is értelmet adnak számunkra annak a szakrális térnek, amelyet szőlőhegynek hívunk. A metaforák segítenek abban, hogy újra felfedezzük Istent és Isten tulajdonképpeni szándékát. Isten azt akarja, hogy ne legyünk önzőek, és hogy szeressük egymást. Az út menti keresztek, a kápolna, a szőlőskert, a szőlő művelése, a bor, a bor magunkhoz vétele az úrvacsora alkalmával és az Isten szereteteként való felfogása mind ezt az üzenetet erősítik fel és közvetítik.

Mi, sokan ezt az üzenetet elfelejtettük vagy nem is ismertük. A szőlőhegyekbe és más kis közösségekbe igyekvő emberek (nem feltétlen tudatos) célja, úgy vélem az, hogy visszatérjenek abba az állapotba, amelyben az élet békés, nincs harc, nincs versengés, nincs önzés, hanem a szeretet irányít. Úgy tűnik, olyanok vagyunk, mint a tékozló fiú: rájövünk lassan, hogy ott-hon jobb.²

Szakirodalom

- Balázs Géza 2021. *A művészet és a nyelv születése. Szemiotika, művészetelmélet, antropológiai nyelvészet.* MNYKNT–IKU. Budapest.
- Balázs Géza 2022. *Folklor és nyelv. Folklor, művészet, irodalom, nyelv.* IKU. Budapest.

² Lentről indulva szőlők között megyek a torony felé. Már érzem, ahogy a becehegyi táj költője, Takáts Gyula mondja, „minden mondatnál gazdagabb, nagyobb / e földi végtelent túllépő néma táj...” (idézi a költőt egy másik költő, Halmai Tamás, 2023). A belém ivódott metaforák dolgoznak, és jön a felismerés: ez az a kert! A szőlőskert, amely oly sokáig hívogatott, csak én nem fogadtam el hívogatását. A hely lélekké válik, és a lélek kitárulkozik előttem a tájban. Felérve, visszatekintek: mögöttem a kápolna, előttem a szőlők, a tanúhegyek, a tó, a somogyi dombok. Elönt a melegség. Hazaértem.

- Eliade, Mircea. 1963. *The sacred and the profane. The nature of religion.* Harcourt, Brace, and World. New York.
- Freund Tamás. 2005. Az önzés és az elmagányosodott ember. *Magyar Szemle Online* 14/2.
- Halmai Tamás. 2023. *Az orfeuszi nádasok felett. Takáts Gyula drangalági költészete.* Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány. Kaposvár.
- Kövecses, Zoltán. 1988. *The language of love.* PA: Bucknell University Press. Lewisburg.
- Kövecses, Zoltán. 2000. *Metaphor and emotion.* Cambridge University Press. Cambridge.
- Kövecses Zoltán. 2005. *A metafora.* Typotex Kiadó. Budapest.
- Kövecses, Zoltán. 2011. The biblical story retold: A cognitive linguistic perspective. In: Zic Fuchs, Milena – Mario Brdar (eds.): *Cognitive Linguistics. Convergence and Expansion.* John Benjamins. Amsterdam. 325–54.
<https://doi.org/10.1075/hcp.32.19kov>
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lakoff, George – Kövecses, Zoltán. 1987. The cognitive model of anger inherent in American English. In: D. Holland – N. Quinn (eds.): *Cultural Models in Language and Thought.* Cambridge University Press. New York. 195–221.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511607660.009>
- Lakoff, George – Mark, Johnson. 1980. *Metaphors we live by.* Chicago University Press. Chicago.
- Réthelyi Jenő. 1984. Útszéli kereszték Keszthely környékén. *Ethnographia* XCV 1/53–79.
- Szelid Veronika. 2007. *Szerelem és erkölcs a moldvai déli csángó nyelvhasználatban.* Doktori disszertáció. ELTE BTK
- URL1. Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár: <http://www.ppek.hu/>
- URL2. Petrás Mária: <https://www.vilagnakviraga.hu/irodalom/petras.htm>
- URL3. János apostol: <https://www.bible.com/hu/bible/920/1JN.4.7-16.R%C3%9AF>
- URL4. <https://regi.reformatus.hu/mutat/szivadobbanas-harangszora-halaado-istentisztelet-mezberenyben-a-megujult-toronyert-es-az-uj-toronysisakert>

Kövecses Zoltán

professor emeritus

Eötvös Loránd Tudományegyetem

E-mail: kovecses.zoltan@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-9642-4662>

Abstract

KÖVECSES, ZOLTÁN

GOD IN THE VINEYARD. THE SACREDNESS OF WINE HILLS THROUGH THE EYES OF A METAPHOR RESEARCHER

In the paper, I argue that people today can still connect to the mostly forgotten sacred space of wine hills (that is, to the transcendent meanings that attach to certain objects, buildings, materials, activities in wine hills). The possible connections to this sacred space can be found in our conceptual system, specifically, in those parts of the system that are metaphorically constructed. The paper seeks to understand, through the analysis of figurative devices, what the obvious and less obvious manifestations of the sacred (such as chapels, roadside crosses, wine making) may have meant to our predecessors and what they may mean to us today. The wine hills and vineyards are particularly apt arenas for the construction of old-new sacred spaces. With the help of metaphors, we are still in a position to interpret sacred meanings and aspects of human life to which we can no longer connect in a direct manner. LIFE IS A JOURNEY, GOD IS A PERSON, POWER IS UP, IDEAS ARE FOOD, and AFFECTION IS WARMTH are everyday metaphors that can provide meaning for the sacred space that we call wine hills (at least to some of them). Metaphors can help us rediscover God and his true intentions.

Keywords: sacred space, conceptual system, metaphor, roadside crosses (crucifixes), chapel, grapes, wine, love/affection

ADAMIK TAMÁS

HASONLATOK KRÚDY GYULA *HÉT BAGOLY* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Kivonat

A tanulmány a hasonlatok használatát vizsgálja Krúdy Gyula *Hét Bagoly* című regényében statisztikai módszerrel. A regény 18 fejezetből áll, és mindegyik fejezetében található több-kevesebb hasonlat, összesen 282. A hasonlatok struktúrája rendkívül változatos: az egyszavas hasonlításól a több mondatból álló homéroszi hasonlatig mind a terjedelem, mind a felépítés szempontjából nézve szinte áttekinthetetlen. Krúdy hasonlatai között sok a váratlan, meglepő hasonlítás, továbbá egy hasonlítottat gyakran több hasonlóval szemléltet, és nagy kedvvel halmozza a hasonlatokat. A hasonlatok száma hullámszerű emelkedő tendenciát mutat úgy, hogy a 18 fejezetben öt hullámvölgy és hullámhegy következik egymás után. A *Hét Bagoly* című regény öt részből épül fel, mint a klasszikus szónoki beszéd.

Kulcsszavak: Krúdy Gyula, Hét Bagoly, hasonlat, szóhasonlat, mondathasonlat, centrális és szekunder igehasonlat

1. Krúdy *Hét Bagoly* című regénye a monográfiák tükrében

A közkézen forgó monográfiák fontos gondolatokat fogalmaznak meg Krúdy *Hét Bagoly* című regényéről. Szabó Ede ezt írja róla:

„A Hét bagoly visszatekintés is, egy írói pálya kezdeti körülményeinek, a kilencvenes évek irodalmi életének felmérése. Krúdynam több írásában tér vissza a századforduló tematikájára, és ebben a regényében is Józsiás története kibővül annak az átalakulásnak rajzává, mely az ódon Pestből véglegesen kapitalista nagyvárost formál. Eltűnik a régi Belváros, melynek képe oly csodálatos költőiséggel merül fel az első fejezet hófüggönye mögül, eltűnik a Hét bagoly – és a régi irodalom. E korszak- és nemzedékváltás mezsgyéjén bontakozik ki Józsiás története, a legszebb pesti mesék egyike” (Szabó 1970: 219).

Bori Imre így értékeli:

„Azoknak az éveknek a terméke a Hét Bagoly, amelyben André Gide A pénzhamisítókat írta, s nem véletlen, hogy Krúdy is a regényírásról írt regényt, és bár két hőse is foglalkozik a regényírás gondolatával, egyikük sem írja meg művét. Józsiás »életre« váltja, amit megírni akart, Szomjas Guszti pedig meghal. Közben regényhősökké válnak, és hirdetik, hogy az »élni« és az

»írni« között mekkora ellentétek feszülnek, minthogy a látszat és a valóság ellentmondásainak a reflexei. A harmónia lehetetlen, hirdeti az író a regényen túlmutató érvénnyel” (Bori 1978: 195).

Fülöp László felhívja a figyelmet a regény politikai hátterére:

„A monarchikus témáknak szentelt részekben előkelő helyen szerepel a Habsburg-legendakör, a Habsburg-mítosz, s ennek részeként természetesen magának Ferenc Józsefnek az alakja. [...] A Hét Bagoly-ban a Fonnyadi úrral társalgó, a királyi kitüntetések rangjáról elmélkedő Szomjas Guszti kijelenti: »Magyarországon vagyunk, ahol minden szem Ferenc József felé tekint.« Ugyanő a Józsiással vívott generációs szópárbajban előadja, milyen volt a világ, az életmód, a mentalitás, amikor »mindenki hosszú életkort ért Magyarországon«, élvezte Ferenc József uralkodásának áldásait” (Fülöp 1986: 225, 227).

Czére Béla pedig az alábbiakban látja a regény különlegességét:

„A magyar irodalom ekkor vált hangot, hogy elképesztő gyorsasággal hozza be a több évtizedes hátrányát, és széles színskálán váljon egyenrangúvá a nyugateurópai és az orosz irodalommal... A Hét bagoly, amely a kilencvenes évekből és a kiegyezés utáni évtizedekből egy izgalmas, poétikus időt sző, egyben korszakváltást is jelent Krúdy prózájában. Még őrzi a korábbi regények költői erényeit, de »klasszicizálódott«, fegyelmezettebb képalkotással építkező stílusa már az utolsó, lírai realista korszak nyitányát jelzi, persze csak kronológiailag, hiszen a Hét bagoly a korszak legkiemelkedőbb alkotása s Krúdy egyik legjobb műve” (Czére 1987: 199, 201).

2. Hasonlatok kutatása Krúdy regényeiben

Mátrai László Krúdy stílus eszközeivel kapcsolatban ezt a megállapítást teszi: „Mintha Goethe egyenesen Krúdy használatára fogalmazta volna meg: »Minden, ami múlandó, csak hasonlat.« Stílusának és világképének döntő és alapvető eleme a hasonlat” (Mátrai 1948: 22–5; Tóbiás 2003: 309–13).

Tanulmányomban Krúdy *Hét Bagoly* című regényének hasonlataival kívánok foglalkozni, mégpedig azért, mert Krúdyt régóta kedvelem, ezt a művét pedig különösképpen. Továbbá feltűnt nekem, hogy milyen sok és különleges hasonlat található műveiben. Természetesen a korábbi kutatók is felfigyeltek arra, hogy Krúdy sok hasonlatot használ, de tanulmányaikban egyszerre több műből szemezgettek. Ennek következtében egy-egy műből csak kevés hasonlatot tárgyaltak, s ilyen módon nem tudtak rávilágítani arra, hogy egy adott Krúdy-regényben mennyi hasonlat szerepel, milyenek és milyen funkciókban; például Herczeg Gyula *Krúdy hasonlatai* (Herczeg 1959: 41–58)

című tanulmányában 36 hasonlatot idéz e műből. Kemény Gábor is a *Krúdy képköltés* című tanulmányában (1974: 30–81) Krúdynam több regényéből válogatott ki hasonlatokat, ám a számok, a statisztikák és a táblázatok tömkelegében szinte elvesznek maguk a hasonlatok. A *Hét Bagoly*ból is idéz mintegy 35 hasonlatot, de ez a szám csak töredéke a regény hasonlatainak. Egy évvel később Kemény Gábor *Korszerűség és kompozíció Krúdy prózájában* (Kemény 1975) című tanulmányában a képszerűség és a kompozíció viszonyát kutatja, de azt olyan túlzott tudományossággal teszi, hogy az olvasó bizony nem nagyon tudja követni. Jelen tanulmányomban Krúdy *Hét Bagoly* című regényének összes hasonlatát be akarom mutatni fejezetenként, továbbá arra is rá akarok mutatni, hogy a hasonlatok sűrűségéből vagy ritkaságából fontos következtetéseket lehet levonni a regény felépítésére, kompozíciójára vonatkozóan is. Kutatásaimat a következő kiadás alapján végzem: Krúdy Gyula: *Regények és nagyobb elbeszélések 9. Nagy Kópé* (1921), *Hét Bagoly* (1922: 115–331), *Ál-Petőfi* (1922). Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2009. A *Hét Bagoly* e kötet 115–331. oldalán olvasható.

3. A hasonlat meghatározása

A hasonlat (görög *eikón*, *parabolé*, latin *imago*, *similitudo*) már igen régen felkeltette érdeklődésemet, mert a világot szerves egységnek ábrázolja, nevezetesen alkalmasnak arra, hogy egyik része megvilágítsa a másikat. Meghatározásom:

„A hasonlat két különböző, de a létrehozója által egymással bizonyos pontban hasonlónak vélt fogalom egymás mellé állítása, egy hasonlítást kifejező szóval vagy anélkül, abból a célból, hogy az egyiket a vele párhuzamba állított másikkal, illetve a kiemelt közös vonással szemléltesse, elképzeltesse, nyomatékosabbá tegye – vagy asszociációk révén bizonyos hangulatot ébresszen” (Adamik 2010: 478).

Adamikné Jászó Anna retorikai meghatározása pedig így hangzik:

„Az összehasonlítás toposzán (érvforrásán) alapuló gondolatalakzat: két különböző, de a létrehozója által bizonyos pontban hasonlónak vélt fogalom egymás mellé állítása egy hasonlítást kifejező szóval vagy grammatikai eszközzel. Célja a szemléletesség és/vagy a hangulatteremtés. [...] A hasonlat lehet hasonlító összetett mondat. Ilyenkor mindig van benne kötőszó (*mint*, *mintha*), és a főmondatban gyakran ott van az utalószó (*olyan*, *úgy*). [...] Kifejezhetjük a hasonlítást egyetlen ragos (*-ul/-ül*, *-ként*, *képpen*) vagy névutós (*gyanánt*) főnévvel” (Adamikné Jászó 2019: 101–2).

Klasszika-filológusként sokáig kutattam Catullus költészetét, többek között a hasonlatait a *Catullus hasonlatainak struktúrája, eredete és funkciója* című tanulmányomban (Adamik 1971: 234–46). Ez a tanulmány azért volt érdekes számomra, mert rávilágított arra, hogy a lírai költészetben a hosszú és bonyolult hasonlatok vannak túlsúlyban; Catullus 75 hasonlatának többsége hosszú. Tanulmányoztam Martialis epigrammáit is. Az ő hasonlatairól *Martialis hasonlatainak funkciója* címen közöltem tanulmányt (Adamik 1974: 47–58). Az epigramma a rövidsége törekszik, s természetes, hogy ez a rövidség hasonlataiban is megmutatkozik; mintegy 300 hasonlatának többsége rövid, és sok közöttük az összetett és a halmozott hasonlat. Harmadik tanulmányom inkább elméletibb jellegű. *Megjegyzések a hasonlatelmülethez* címen (Adamik 1978: 113–26) áttekintettem az ókortól kezdve a legfontosabb hasonlatfelfogásokat.

Első két tanulmányomban Dean Stoddard Worth hasonlatfelfogását alkalmaztam, amelyet *Zur Struktur des Vergleiches in der Galizisch-Volhynischen Chronik* (Worth 1962: 74–86) című tanulmányából vettem át. Ugyanezt teszem jelen tanulmányomban is. Worth a tanulmánya elején megemlíti, hogy a korábbi kutatók a signatum, a jelentés alapján osztályozták a hasonlatokat; ez azonban a nyelvi aktusnak csak egyik oldala. A másik nem kevésbé fontos, a külső nyelvi forma, a signans, a jelölő. A signans alapján a hasonlatokat mondathasonlatokra és szóhasonlatokra osztja fel (76). A mondathasonlatot így határozza meg: „A mondathasonlatban egy egész szituációt, amelyet formailag egy komplett mondat vagy egy mellékmondat fejez ki, egy másik ugyanolyan módon ábrázolt szituációval hasonlítunk össze,” pl. »Reggel minden vadász, gyalogos és lovas összegyűlt, oly sok, hogy még az erdőket is megtöltenék.« A szóhasonlatban viszont mindig egyetlen szót, mégpedig egy főnevet hasonlítunk össze egy másik szóval; például »ő azonban, mint egy szörnyű vadállat, nem kímélte ifjúságát« (76). Mondathasonlatból Worth csak négyet talált anyagában, és mind a négy egyforma felépítésű, ezért részletesebben nem foglalkozott a felépítésével, de idézi őket (77).

Szóhasonlatból viszont sokat talált, s emiatt részletesen osztályozta. A szóhasonlatokat szintaktikai tulajdonságaik szerint két nagy csoportra osztotta: direkt és indirekt szóhasonlatokra. Direkt szóhasonlatban két főnevet közvetlenül hasonlítunk össze egymással, vagy a lenni főnévi igenév egyik alakjával vagy egy értelmező által. Az első esetben az a főnév, amely a hasonlítást kifejezi, állítmányul szolgál, a másik főnév pedig ugyanazon mondat alanyául; például „pajzsaik olyanok voltak, mint a hajnalpír, a sisakjaik, mint a felkelő nap”. Az egész mondat csak arra szolgál, hogy a hasonlítást kifejezze. Az értelmezőben a hasonlatot a hasonló melléknév fejezi ki: „az

apjától ikonokat hozott, amelyek egy csodához voltak hasonlatosak.” Ha azt is ki akarjuk fejteni, hogy miért hasonló az első főnév a másodikhoz, akkor magyarázatot fűzünk hozzá: „a törvénszegő gonosz Szemjunko rókához hasonló sötétvörös színe miatt” (77–8).

Gyakrabban használatos az indirekt szóhasonlat. Ez esetben a két főnevet egy melléknév vagy egy ige segítségével hasonlítjuk össze, amellyel az első főnév kapcsolatban áll. A melléknév vagy az ige mindig állítmányul szolgál ugyanebben a mondatban, amelyben az első főnév az alany, és a második csak annyiban szerepel az elsőhöz hasonlóként, amennyiben a melléknév tulajdonságából részesedik, vagy az ige cselekményét hasonlóképpen elszenvedi. E mondatban immár nem a hasonlat a lényeges, mint a direkt szóhasonlatban, hanem a melléknévi vagy az igei állítmány. Melléknév szerepel ebben a hasonlatban: „Szkomond boszorkánymester és kiváló igazmondó volt, és olyan gyors volt, mint egy állat.” Ha e mondatból elhagyjuk a hasonlatot, az alapmondat, ha szegényebben is, de ép mondat marad: „Szkomond boszorkánymester és kiváló igazmondó és gyors volt” (78).

Centrális és szekunder ige-hasonlatok. Az ige-hasonlatok sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint a melléknévi hasonlatok. Ebben az esetben a két főnevet ige segítségével hasonlítjuk össze. Az ige-hasonlatok további tagolódása a főnév és az ige különböző szintaktikai kombinációiból adódik: az alany és a cselekmény, a tárgy és a cselekmény viszonyából. Az ige-hasonlatnak két fajtája van: centrálisnak és szekundernek nevezhetjük. A centrális ige-hasonlatban a főnév alany- vagy tárgyesetben áll; alanyesetben például „Roman megsemmisítette, mint egy krokodil.” Tárgyesetben: „Könyveket ontva magából, mint vizet.” A szekunder ige-hasonlatban a főnév határozós esetben áll (80). Tárgyhasonlatok ritkábban fordulnak elő: „A híres Mítusa énekest odahozták, széttépve, mint egy foglyot.” „A tatárok gyilkolták egymást a tömegben, megszámlálhatlanul, mint a tenger homokja” (83).

Szekunder ige-hasonlatokban a főnév nem alany- vagy tárgyesetben áll, hanem valamely határozós esetben: „Úgy jártak a holttesteken, mint egy hídon.” Olykor a hasonlatot metaforával dúsítyák: „A kétségbeeséssel úgy védekeztek, mint egy pajzzsal.” „Híres városod, Kijev, fennköltiséggel úgy be van borítva, mint koronával” (83–5). A centrális és a szekunder megkülönböztetést nem tartom fontosnak, hiszen ez a megkülönböztetés nem érinti különösképpen a hasonlatelméletet, ezért tanulmányomban nem alkalmazom.

4. Hasonlatok a *Hét Bagoly* című regényben

Mivel immár van némi fogalmunk a hasonlat mibenlétéről és felépítéséről, remélhetjük, hogy Krúdy Gyula *Hét Bagoly* című regénye hasonlatainak

mennyiségét és milyenségét meg tudjuk ítélni. A regény 215 oldal terjedelmű, és 18 fejezetre van felosztva. Fejezetről fejezetre haladva kigyűjtöttük a hasonlatokat, és minden fejezet végén összegeztük, hogy hány és milyen hasonlat található a szóban forgó fejezetben, és milyen kapcsolatban állnak a regény cselekményével. Legvégül pedig összegezzük az egyes fejezetek adatait, és ezáltal összképet kapunk arról, hogy milyen funkciót töltenek be a hasonlatok a regény cselekményének bonyolításában. Lássuk tehát az egyes fejezetek hasonlatait!

I. fejezet: *A tél kezdete*

1. ...az első havazást, amely a Buda felől járó hideg szélről hajtva keringett, örvénylett, inkább feljebb látszott szálldosni, mint alant, mintha félne még a hóhely az ismeretlen Pesttől (115).
2. ...a gyermekek boldog zsbongással, mint hazatérő kis vidám szellemek, kopognak a csigalépcsőn az iskolából jövet (116).
3. Milyen gyönyörű hóesés! – szól a hajadon leány az ablaknál, elgondolkozva. (Ki tudná, mily lágyan kelő gondolat szálldos végig valóján? Divatos zenét hoznak eszébe a táncoló pelyhek, vagy ifjút, akinek gyöngéd szavai éppen oly bőséggel rajzanak, mint a novemberi fellegek fehér méhecskéi?) (116).
4. A hópelyhekkel varázsló módjára játszó szél délután is kergeti a belvárosi utcák járókelőit (117).
5. A Magyar utcai mészáros borjú nagyságú kutyája behúzott farkkal, lehanggoltan szalad a véres kocsi mögött (177).
6. ...az aranyművésznő az első hó megérkezéssel gondos háziasszony módjára szemlélet tart ízes befőttei, télire eltett almái felett – legfeljebb Gáspár Imre úr, a szemüveges poéta jön kakaslépéseivel a Józsefváros felől, hogy kéziratával bélelt levelét felküldje az Athenaeum első emeletére, Vadnai szerkesztő úrnak... Honnan tudhatná azt Stecz hordár előre, hogy az apró betűkkel írott versek megnyerik a Fővárosi Lapok mindenható urának tetszését, hogy értük örökké rongyos bankótárcájából előhalássza a zöld hasú ötförintosot vagy a disznótort és bő borozást jelentő, zsidóasszony-szemű tízforintosot? (117).
7. ...a nyomdairoda szennyes üvegajtóján át kilép az oroszslánsörényű Ábrányi Kornél, hogy a Művésznő udvarlására vitesse magát... (117).
8. Az elegáns úrnők hevült ajkai felett, a finom fátyolon megoldvadnak a hópelyhek, mintha csókolóztak volna a szabónőtől jövet a sötét lépcsőházban; az urak cilinderkalapja a gázlámpák alatt fénylik, mint Goró Lajos illusztrációin (117).
9. A mellékutcában egy komoly úriember szinte gyermekes elragadtatással szorítja arcához hölgye jószagú karmantyúját, amely először jelent meg az évadban, hogy ezentúl a messzi tavaszig titokzatossá és ingerlővé tegye a hóféhér kezeket (118).

A tél kezdete című I. fejezetben (115–8) Krúdy Pest régi belvárosának, a regény helyszínének hangulatos téli leírását adja. Az olvasó könnyen ráismerhet, hiszen olykor az itteni utcákat és tereket is megnevezi, például Képiró, Bástya, Kecskeméti utca, Barátok tere (a mai Ferenciek tere). Az idézett 9 hasonlat nemcsak lefesti a belváros varázslatos téli hangulatát, de a regény cselekményének fontos motívumait is előre vetíti: korabeli írókat, költőket, szerkesztőket név szerint említ: Gáspár Imre (1854–1910), Vadnai Károly (1832–1902), Ábrányi Kornél (1849–1913); Goró Lajos grafikus (1865–1908). Sőt arra is történik célzás a hasonlatokban, hogy ezek a tollforgatók miből és hogyan élnek: Kiadók (Athenaeum), folyóiratok, újságok (Fővárosi Lapok) fizetnek kézírataikért. A 9 hasonlatból az 1. mondathasonlat; a 2., 3. indirekt szóhasonlat; a 4. és az 5. hasonlítást kifejező módhatározó; a 6. háromszoros halmozás: két módhatározó + egy hasonlítást kifejező összetett melléknév; a 7. hasonlítást kifejező összetett melléknév; a 8. két indirekt szóhasonlat halmozása; a 9. egy hasonlítást kifejező szószerkezet és egy hasonlítást kifejező összetett melléknév halmozása.

II. fejezet: *A téli vendég*

1. Az úriember kistermetű volt, mint a peleskei nótárius szerepét játszó színész, hogy a sűgőlyukban elférjen (119).
2. ...egyenes orrán, amelyen némi kékesvöröses nyomot hagytak az elmúlt ötven esztendő új- és őborai, mint régi pincetokon a pókhálók, fűrge kis cvikkert helyeztet el (119).
3. Vidrasapkája volt, mintha a Jókai Mór *Űstökösének* volna egyik életben maradt előfizetője (119).
4. Általában önérzetes, bátor fellépést tanúsított a férfiúcska, mint az olyan ember, akit még nem vertek meg sem Pesten, sem egyéb városban (119).
5. Itt-ott néhány rosszul öltözött, boglyas asszonyféle a nyitott ajtóban, mint cigánynők sátruk előtt. A pipa csak véletlenül hiányzott a szájukból. Tulipiros szoknyájuk pipaesként virított (120).
6. Régen festett hajú, vöröses asszonyság tarka szoknyát varrogatott az előszobában, olyan büszke magatartással, mint valamely száműzött királynő (120).
7. A száműzött tetőtől talpig végigmérte az öregurat, mintha nagyon megsértődött volna a megszólításra (121).
8. Flóra volt a keresztnéve, a legszebb haja volt a városban, kicsit kancsalított, mintha nem ehhez a világhoz volna szokva a látása, mindig oly meglepetten nézett, mintha akkor ébresztették volna fel valamilyen gyönyörű álmából. A férfiakra úgy tekintett, mint idegen világbeli csodaszörnyekre (122).
9. Elég bajom van nekem Fonnyadi rongyos lábravalóival, kapcáival, holott valamikor éppen oly ünnepelt delnő voltam, mint a maga Flórája lehetett (123).
10. „Beszélj nekem ártatlanságod idejéről, mikor még nem ismerted a bút, örömet, szerelmet, szíved tiszta tükörkép, álmod könnyű, mint a madárkáké,

- hajadban reggel nem talál a fésű gubancos hajszálat, mely összesodródott a gondtól, álomtól, keserűségtől!” – szóltam hozzá (124).
11. És ő beszélt halkán, regélve, elmerengve, jó asszony módjára toldva-foldva az elmondottakat (124).
 12. Itt állok ön előtt, mint egy öreg vándorló, egy eltévedt kóborló, és csak arra kérem, hogy ne mondja, hogy szép ifjúságomat álmodtam (125).

A téli vendég című II. fejezetben (119–25) érkezik Szomjas Guszti ügyvéd a Nyírségből ifjúságának színhelyére, a Hét Bagoly nevű régi bérházba. Azt a szobát kívánja kibérelni, amelyben diákként lakott. Fonnyadiné házmesternében felismerni véli régi kedvesét, Flórát. Elmondja neki, azért jött a fővárosba, hogy miután ügyvédi tevékenységével bizonyos vagyonkára tett szert, beilleszkedve a pesti társadalomba, irodalmi tevékenységgel foglalkozzék. A fejezet 12 hasonlata részben Szomjas Guszti, részben a házmesterné és a ház lakóinak külsejét festi és árnyalja. A Hét Bagolynek nevezett ház lakásainak ajtajában úgy jelentek meg az asszonyok, mint cigány nők a sátruk előtt; szoknyájuk pipacsként virított. Fonnyadiné azonban úgy viselkedett Szomjas úrral, mintha királynő lett volna, de azért végül mégiscsak bevezette abba a szobába, amelyben régen lakott. A 12 hasonlatából az 1., 2., 3., 4. és 7. mondathasonlat; a 6. és 9. indirekt szóhasonlat; az 5., 10. kéttagú indirekt szóhasonlat; a 8. metaforával dúsitott négytagú hasonlathalmaz; a 11. hasonlítást kifejező módhatározó; a 12. indirekt szóhasonlat, amelyben egy hasonlítót két hasonló tesz árnyaltabbá.

III. fejezet: *A téli vendég (Folytatás)*

1. A Szép Vadász nő Kristóf téri kirakatában nem viselnek oly finom bundákat a viaszbábuk, mint amilyent ő viselt (126).
2. ...a kesztyűje oly gyengéd volt, mint a fák havas gallyai télen, a muffjában kis erszény, amelyből halk csörgéssel adott pénzt a szegényeknek. Dáma volt, amilyenek húszéves korunkban képzeljük a dámákat (126).
3. Vannak házak, amelyekben igaz szerelmesek laktak, amely házak esztendőig búgják az elhangzott hangokat, mint a csigák (127).
4. Utóvégre nem lehet kalapnak nevezni azt a madárijesztőnek való szalmát, amelyben hébe-korban a piacra szokott menni, ha Fonnyadi pénzt kap vidékről a parasztoktól egy sikerült álomfejtésért (128).
5. Szeretném, ha úgy öltözködne, mint Flóra öltözködött. Mint Erzsébet királyné, mikor menyecske volt. Uszályos, fodros, virágos szoknyák maradtak az én emlékeimben a koronázási évekből. Kis kerek kalapka és fátyol a fejen. E ruhákban minden asszony királyi eredetűnek látszott (128).

A téli vendég című 3. fejezetben (125–9) Szomjas úr szétnéz egykori szobájában, és látja, hogy a vaságy ugyanott áll, ahol régebben állt. Felidézi, hogy ifjú korában ezen ülve várta kedvesét, Flórát, aki mindig a legszebb ruhákat viselte akkor, amikor őt meglátogatta. A fejezet 5 hasonlata Flóra ruháit és magát Flórát szemlélteti: milyen volt bundája, kesztyűje, erszénye, ő maga, kalapja: úgy öltözködött, mint Erzsébet királyné. Flóra nevetett szegénységén, de kíváncsian nézett szét szobájában, és jól érezte magát nála. Szalonnát ettek, és törkölypálinkát ittak utána. Szomjas úr elmondja azt is, miért jött Pestre:

„Ismét ifjú akarok lenni, de bölcsen és meggondoltan, amint mai szívvel diktálom a lépést. Fel akarom találni, amit elveszítettem, helyrepótolni, amit elmulasztottam, jó és nemes cselekedeteket akarok véghezvinni [...]. Látni fogom régi barátaimat, hallani fogom az egykori hangokat, felcsendülnek a régi kocsizörgések, megszólalnak a régi harangok, visszalebegnek a hangulatos órák, megfjodom, mikor azt hittem, hogy már semmire se jó öreg vagyok. Erre a célra akarom elkölteni a vagyonomat, amelyet életemben összetakarítottam. Senkim sincs. Csak az emlékeim” (127).

A 5 hasonlat közül az 1. mondathasonlat; elől áll a hasonlító, és utána a hasonlított; a 2. három mondathasonlat halmozása; a 3. indirekt szóhasonlat; a 4. direkt szóhasonlat; az 5. egy hasonlítottat három hasonlóval szemléltet; és mindhárom hasonlat más jellegű.

IV. fejezet: *Hősünk bajba keveredik*

1. Szomjas Guszti úr téli alkonyatokon rövid sétát tett a Hét Bagoly udvarán, mint egy vidéki földesuraság, aki háza táját nézné körül, mielőtt besötétedik (129).
2. Az ecetfákon és a háztetőn olyan kékesszürke lett a hó, mint a vidéki tanyákon. Kacsáihoz, libáihoz falusi hangon szólott Fonnyadiné, midőn töméshez csalogatta őket a faskamrában. „Úgy, úgy lelkem – dörmögte az öregúr –, mint Julis meg Maris beszél »otthon« a ludakhoz” (129).
3. Lehajtotta fejét, és szokás szerint halk fohászt küldött ahhoz a messi nőalakhoz, Flórájához, akit a legjobbnak és legszebbnek képzelt el a hosszú életem át. „Én csillagom!” – rebegte, és álomra hunyta a szemét (135).
4. Pestnek ez a régi városrésze napjainkban is olyan, mint egy kisváros, az emberek egymáshoz szorulva, egymás szemé láttára élnek, titkok nemigen vannak itt, a Bástya utcaiak ismerik a Képiró utcaiakat, tudják, hogy mit főznek a szomszédban a konyhán, kibe szerelmesek a kisasszonyok, hány deci bort iszik esténkint Szana Tamás földszintes házában Imrey úr, a föld-

- hitelintézetben pápaszemes levéltáros, aki Zempléni Árpád név alatt verseket is szokott írni (136).
5. Az öregúr egy darabig hallgatózva állott a földszintes ház ablakai alatt. „Derekasan tud köhögni, akárcsak Vas Gereben” – mondta magában (136).
 6. FÜRGE és kis termetű, vörösbarna hajú és lila fátyolos asszonyka volt, ruháján a prémfodrok úgy hintáztak, mint a csengettyűk az orosz szánkókon, kalapkája kacér volt, mint a divatlapok hölgyeie, arca ama túlfinomult pesti dámák arca, akik zenében, énekben és szerelemben sajátos álméletet élnek késő vénségükig (137).
 7. Gránátos lehetett volna, ha férfinak születik, de gyöngé nő volt, szép arcát könny, szenvedély, keserűség eltorzította, hollófekete haja itt-ott tán a tél szelid színeit is mutatná, ha nem volnának női fodrászok Pesten (138).
 8. Megállj, Zsófia, te céda! Ez a kiáltás nyilván a menekülő hölgynek szólt, de az vissza sem fordult, hanem fülét hegyezve, mint a szürke nyúl, fürge lép-teit a Molnár utcának fordította, ahol már felgyúltak az est első gázlángjai (138).
 9. Amíg a Belváros kanyargós, alkonygyászos utcáskáin Józsiás úr kíséretében és Szomjas úr karjára beteg módjára támaszkodva ballagott – mint akit utcai szerencsétlenségéből hazavezetnek a jó emberek –, a következőkben mondta el gyászos történetét (140).
 10. Álomban eszembe jutott, hogy már máskor is gyanakodtam Józsiásra és a veres rókára, de Józsiás hűséges, nagy szemével rám nézett, mélyen zengő hangjával, amely olyan, mint a harangkondulás, melyre gyermekkorunkból emlékezünk, mindig elaltatta gyanakvásomat (142).
 11. Azt mondja, hogy finom megjelenésű, mert néha oly bolondul öltözködik, mint egy komédiásnő, hogy az utcagyerekek utána szaladnak (143).
 12. Leonóra erőt vett magán, és néhány percnyi hallgatás és menés után – miután már a Józsefváros földszintes házai és főúri palotái közé értek, ahol itt-ott még dülöngözve állott egy régi petróleumlámpás, mint társaitól elmaradt boros ember, így folytatta (143).
 13. Szabad ennyire túlfeszíteni a húrt olyan embernek, akinek anyja, barátnője, mindene voltam... akiről úgy gondoskodtam, mint gyermekemről, akinek az egészségére jobban vigyáztam, mint a magaméra, akihez oly hűséges voltam, hogy még gondolatban sem vétettem ellene (144).
 14. Ő szegény vakon bízik önben, mert még nem csalatkozott, mint én, szerencsétlen (145).

A Hősünk bajba keveredik című 4. fejezet (129–47) első felében a házmester nő férje, Fonnyadi próbálja rászedni Szomjas Gusztit arra, hogy pénzt adjon neki. Mivel ez nem sikerül, tanácsokkal látja el arra nézve, hogyan érvényesüljön Pesten. A fejezet második felében Szomjas Guszti séta közben egy régi házba tévedt, „amikor egy udvari földszintes ablakból előke-

lő külsejű hölgy ugrott Szomjas úr nyakába” (137). Alighogy felocsúdott bámulatából hősünk, amikor ugyanazon ablakon kizuhant egy másik úrnő, aki jóval testesebb és nagyobb volt, mint az első, és ezt kiáltotta: „Megállj, Zsófia, te céda!” De mikor feltápászkodott az esés után az asszony, akit Leonórának neveznek, és Józsiás hírlapíró szeretője, a fürge Zsófia már messze járt. Leonóra Szomjas Guszti karjaiba dőlt, és elpanaszolta, hogy mi történt vele. Megcsalta őt Józsiás, a szeretője és Zsófia, a legjobb barátja. Az író tehát egy látványos jelenetben mutatja be regényének főszereplőit: a hírlapíró Józsiást és kedvesét, Leonórát, továbbá Zsófiát, a kikapós gazdag menyecskét. A 4. fejezet 14 hasonlata a regény szereplőivel és környezetükkel kapcsolatos. A 14 hasonlatból az 1. mondathasonlat; a 2. mondathasonlat háromszoros halmozással; a 3. felsőfokú hasonlítás, metaforával dúsítva; a 4. indirekt szóhasonlat, részletes kifejtéssel, mint a homéroszi hasonlat; az 5., 8., 14. indirekt szóhasonlat; a 6. indirekt szóhasonlat kétszeres halmozása, metaforával dúsítva; a 7. direkt szóhasonlat; a 9. módhatározó; a 10., 12. mondathasonlat; a 13. indirekt szóhasonlat négyszeres halmozása.

V. fejezet: *A bajok folytatódnak*

1. Ha van színe a hangnak, akkor ez a hajnali harangszó olyan színű volt, mint a frissen hullott hó (147).
2. Meglegyintette a nagykendőket, amelyek az asszonyok szívét takarják, mint a vámos, aki arra kíváncsi, nem visznek-e tiltott portékát, éjszakai mámor-gondolatot a legtisztább misére, a rorátéra? (148).
3. ...a hajnali harangok [...] násznagyként kopogtak az ablakokon, amely mögött menyasszonyok aludtak (148).
4. Szomjas úr öregember módjára, részletekben aludt. Felosztotta álmát, mint papok a misét (149).
5. ...aztán lehunyta szemét, és élete valamely igen kellemes eseményére gondolt. Többnyire nőkre és azoknak bájaira, szép szavakra, amelyek visszalengtek a múlt időből, mint a szellő; elmúlt vágyakra, amelyek úgy kaparásznak éjnek idején, mint az egér a padláson; lakodalmakra és mulatságokra, amelyek eltávolodtak, mint az utcai muzsikuskórus húrpengetése a Kecskeméti utca sarkán (149).
6. Negyvenesztendőskoráig sokszor cserélődik a férfiember. Egyik esztendőben a savanyú bor és a kövér menyecske vigasztalja. Más évben a nehéz vörös bor és a szárcsalábú, sovány lány dicséri virtusát. Nagy messzeségből már csak olyan a hangjuk, mint holdvilágos éjjel a darvak kurrogása (150).
7. Nagy gyönyörűség az, amikor a betűk lassan kezdenek ölelkezni egymással, futamodnak, játszanak, kibuggyannak a tollhegyből, mint kíváncsi kis ürgék a lyukból, aztán hirtelen fogságba kerülnek (151).

8. Valami furcsa, rejtélyes szégyenkezés. Szégyelltem magam, mint az az ember, aki soha színpadon nem volt, szégyelltem magam, mint a bibliai József Putifárné előtt (152).
9. Csupán a színésznők hálátlanok. Egy kötetnyi regény nem ér előttük annyit, mint egysornyi kritika a Színház és Művészet rovatban (153).
10. Higgye el, urambátyám, hogy ezek a nők csak akkor ébrednek tudatára annak, hogy lelkük van, midőn egy író felfedezi őket, mint régi hegedűt a zsidárusnál (154).
11. Egy ilyen szerelem elmúltával nemcsak azt a drága kábulatot veszítik el, amely kábulat úgy pergette őket, mint a csigát (154).
12. Boldogok lehetnek egy polgári férfi szerelmében, de ez csak olyan boldogság, amilyent az alkoholista érez, ha eltiltják az italtól, és gyógyulni kezd... (154).
13. Úgy ugrott (Zsófia), mint egy légtornásznő a cirkuszban (155).
14. Ő inspirált, hogy néha oly okos és ravasz legyek, mint Borgia Cézár, finom és választékos legyen magaviseletem, mint egy bíbornoké VI. Sándor udvarában, eretnek legyek, mint Savonarola, és romlott legyek, mint egy reneszánsz korabeli kéjenc (156).
15. Olyan áldott Leonóra, mint a házikenyér. Becsülje meg őt, mert vénségére majd úgy fog egyedül hemperegni, min a kutya a vackán (156).
16. Zsófia olyan, mint a kályhából kicsapó láng a csendes szobában – folytatta elmerengve Józsiás úr (156).
17. Józsiás úr benyúlt a zsebébe, és elővette Zsófia kesztyűjét. Lila színű volt az, mint a bíbornokoké (156).
18. Józsiás úr a szíve felől hímzett, horgolt szegélyű kis kendőt vont ki, amely lehetett volna kehelytartó is (156).
19. Én a cipőjét is őrzöm otthon, amely cipő arany színű bőrből van varrva, könnyű, mint a lepke szárnya, talán sohasem lépett még a földre, csak a hintók és szobák puha prémjére (157).
20. Közönyös volt a rá való gondolat, nyugodtnak éreztem magam, mint a pipás török a Váci utcában (157).
21. Mintha élt volna ez a kép, amelybe valaha szerelmes voltam, mint a lőcseiek az ő fehér asszonyukba (157).
22. Szeretem Leonórámat, mint anyámat. De Zsófia a végzetem (158).
23. ...a hajának apró fürtjein felakasztva lógok, mint a kanveréb felakasztja magát bánatában a házeresről kicsüngő szalmaszálra (158).
24. Szükséges az, hogy reggel az ember kedvet kapjon az élethez, mint a füst (158).
25. Szerelmi dühöngésben mind egyforma az asszony – felelt az öregúr, amíg a nyakára tekerte a hosszú nyakkendőjét, amely a múlt századból volt divatban. – A legtöbbször harap, mint a megsértett nőstény (158).
26. Majd meglássa, uramócsém, nem fogok álldogálni annyi ideig az úrinő ablakai alatt, hogy hóember váljék belőlem, mint az érzelmes gavallérok szokása ez Bak havában, hanem egyenesen nekivágok a lépcsőknek (159).

A bajok folytatódnak című 5. fejezet (147–59) advent első vasárnapján a hajnali mise harangszavának felidézésével kezdődik; az első négy hasonlat ezzel kapcsolatos. Hajnaltájban Józsiás úr meglátogatja Szomjas Gusztit, együtt dohányoznak, a nőkről és a férfi vágyairól beszélgetnek; az 5. és a 6. hasonlat e témát világítja meg. Szomjas úr elmesélte, hogyan jutott jó dohányhoz, mire Józsiás megállapította, hogy Szomjas úrnak jobb élete volt, mint neki. Szomjas úr megkérdezte, mi a foglalkozása. Józsiás úr így felelt: „Én író vagyok. Szentmártoni név alatt szoktam írni elbeszéléseket és regényeket” (151). Mire Szomjas úr megjegyzi, hogy ő is mindig írni akart, de sohasem tudta elkezdni. Józsiás úr erre megígéri neki: megkedvelteti vele „a fehér papiros bevetését” (151). Ezután az írói munka szépségéről beszélgetnek, majd a nőkről, Leonóráról és Zsófiáról. Józsiás kéri Szomjas urat, hogy menjen fel Zsófiához, és kérdezze meg, szereti-e még. Szomjas úr nagyon sajnálja Leonórát. Befejezve a beszélgetést Szomjas úr elindul Zsófiához. A fejezet 26 hasonlata tehát részben az adventi hajnali miséről, részben Leonóráról és Zsófiáról szól. A „Szeretem Leonórámat, mint anyámat. De Zsófia a végzetem” kijelentésben feszülő ellentét már sejteti a tragikus eseményt, Leonóra öngyilkosságát. Az 1. hasonlat direkt szóhasonlat; a 2. indirekt szóhasonlat; a 3. *-ként* ragos főnévvel kifejezett hasonlat; a 4. *módjára* névutós főnévvel kifejezett hasonlat; az 5. három indirekt szóhasonlat halmozása; a 6. hasonlatot kifejező összetett jelző: *szárcsalábú*, sovány lány; a 8. két mondathasonlat halmozása; a 9. direkt szóhasonlat; a 7., 10., 12., 13., 23. mondathasonlat; a 11., 17., 18., 20., 24., 25., 26. indirekt szóhasonlat; a 14. indirekt szóhasonlat négyszeres halmozása; a 15. indirekt szóhasonlat kétszeres halmozása; a 16. direkt szóhasonlat; a 19. indirekt és direkt szóhasonlat halmozása; a 21. kétszeres hasonlathalmozás; a 22. indirekt szóhasonlat metaforával dúsitva.

VI. fejezet: *A pesti szerkesztő bajai*

1. Józsiás, mint korának gyermeke: komolyan szenvedett a szerelem miatt, de még jobban az irodalom miatt (160).
2. Erre járnak a *Pesti Napló* nappali és éjjeli redaktorai, az oroszlánképű Ábrányi Kornél, a szenvedélyes Kaas Ivor báró és a professzoros Balogh Pál itt jönnek be eszméssel megterhelten (163).
3. Külsőd olyan, mint egy tiszteletre méltó kanonoké, és ez mindenütt hitelt nyit számodra (166).
4. Egy finom, gömbölyű, galambeszű asszonykánál nincs nagyobb passzió a földön (166).
5. Száz életének kellene lennie a férfinak, hogy jól lakhasson a pesti nők bájaival (166).
6. Te vagy a legdrágább munkatársam, Imre (167).

A pesti szerkesztő bajai című 6. fejezet (160–8) lényegében Józsiás úr életébe és a Barátok terén található szerkesztőségek világába enged betekintést. „Józsiás úr atyja szívbajos, anyja tüdőbeteg volt, talán e keveredésből örökölte emésztő szenvedélyességét, amellyel az irodalomra vetette magát, holott nem sokkal volt jobb író, mint azok a csapzott, mosdatlan szentek, akik kis kocsmákban töltötték az életüket...” (160). Józsiás úr érvényesülni akart. Reggelenként megjelent a Ferenciek terén, végigjárta a szerkesztőségeket, Vadnai szerkesztő úr „vasvillatekintettel fogadta” (161), de Józsiás urat ez a fogadtatás nem zavarta. Azzal kezdte, hogy megdicsérte az újság aznapi számát, majd megjegyzésekkel illette a korabeli írókat, Mikszáth Kálmánt, Jókai Mór: „Jókaiéknál a hír szerint ismét családi patália volt” (161). Vadnai már tudta, hogy mi lesz e bizalmaskodó beszélgetés vége, ezért azt mondta neki: „Hát csak adja ide az úr azt a tehetségtelen beszélyt, amelyet a kabátjában tartogat” (162). Ezután Józsiás úr végigjárta az ódon épület többi szerkesztőségét: „Bekopogott különböző ajtókon, amelyekre itt a Forgó bácsi *Kis Lapjának*, ott Csicseri Bors *Borszem Jankójának*, majd a Wohl-nővérek *Magyar Bazárjának* szerkesztőségi táblája volt kifüggesztve” (163). Itt végighallgatta egy kecskefejű költő és Gáspár Imre beszélgetését. Az 1. indirekt szóhasonlat; a 2. hasonlítást kifejező jelző kettős halmozása: *oroszlánképű, professzoros*; a 3. direkt szóhasonlat; a 4., 5., 6. felsőfokú direkt szóhasonlat.

VII. fejezet: Az *Udvarlás Könyve*

1. Az írók nevei a sűrű megjelenés révén bizonyos nimbuszhoz jutnak. Kurzusuk lesz, mint az aranynak, ezüstnek, holott sokszor semmi belső tartalmat nem jelentenek a nevek (169).
2. Arca rendkívüli fáradtságot fejezett ki, mintha minden egyes ráncért, amelyet sikerült arcára fölrakni: súlyos testi munkát kellett volna végeznie (171).
3. Elseje után darab ideig egy gyermekökölnyi nagyságú karneolgombot hordott ingében (171).
4. Csak az egészséges, csattogó fogú boldog emberek nevetnek a szerelmi tanácsokon, akiknek annyi erőfeszítésükbe kerül egy szerelmet átélni, mint egy tál töltött káposztát elfogyasztani (172).
5. A férfiak oly gondtalanul, érzéketlenül emésztik meg szerelmi élményeiket, hogy nem éreznek többet belőle, mint a jó ebédből (172).
6. Egyszer gyermekké tett engem a szerelem, amikor egy nagyszívű, művelt és okos és rafinált úrnővel megismerkedtem, akit különbnek véltem minden eddig ismert nőnél, nyilván azért, mert okosabb és műveltebb volt, mint én. Zsófiának hívták, és csillagom volt (174).

7. Az öregebbik Balázsovics úr éppen a múltkoriban jelentette ki, hogy még Bécsben sem evett olyan húst, mint Kleinnél (177).
8. A marhahúsa elsőrangú. Meg kell adni, hogy az ember álmában sem lát akkora leveshúsokat, amelyeket itt olcsón kaphat (177).
9. Igaz, hogy nem a legnagyobb dicsőség Virág Kálmán és Neje kiadásában megjelenni, de az én véleményem szerint jobb akár a ponyván szerepelni, mint sehol – szólt Józsiás úr (178).
10. A szavak elrepülnek tőlem, mint megriasztott seregélyek (178).
11. A zöldségben az ifjúság üde ízét véltem, holott most csak a verem szagát érzem rajta (179).
12. Olyan éhes voltam, mint boldog ifjúságomban (179).
13. Megteltem, mint a zsák, és elfelejtettem bajaimat egy jó falat kedvéért (179).
14. Itt volna például egy fejezet az *Udvarlás Könyvéből*, amelyben megtalálhatja mondanivalóját akár egy király, akár egy kovácslegény. Könyvemem tudniillik úgy szeretném írni, hogy azt megérthesse a legműveltebb és a legműveletlenebb. Hiszen a szerelem idején minden férfi egyforma (179–80).
15. A mézáros terjedelmű Klein úr pillanatok alatt végzett vendégeivel, gyorsan elébük rakta a megfelelő ételeket (180).

Az *Udvarlás Könyve* című 7. fejezetnek (168–80) elején megtudjuk, hogy Józsiás szerette nyomtatásban látni a nevét, ezért kereste a szerkesztők kezét. Az Ősz utcában állott Virág Kálmán és Neje könyvkiadó és nyomdaintézete (169). Felkereste Szerelmevölgyi szerkesztőt, aki a cég szerelmi könyveit szerkesztette: „a különböző szerelmi levelezőket, a szerelmesek tanácsadóját és a szerelmesek naptárát” (171). Józsiás hízelkedve kezdett a mondanivalójához: ismeri és sikerrel használta a szerkesztő úr műveit. Szerelmevölgyi izgalommal hallgatta a dicsérő szavakat, majd megkérdezte Józsiástól, hogy melyik könyvét olvasta. Valamennyit – válaszolta Józsiás. „A *Kis Levelező* tanácsot adott, ha szívemet a Zöldfa utcai leányiskola környékén elragadta egy fekete szemű bakfis. A *Nagy Szerelmi Levelező*ből megtudtam, hogy mit kell írni az első találkozás után, a vallomás bevezetéseképpen, eljegyzés előtt, sőt az esküvő napján” (173). Ezután Józsiás úr kibökte, hogy miért jött: egy könyvet szeretne írni *Udvarlók Könyve* címen. Közben megérkezik a szerkesztő leánya, Áldáska, és javasolja, hogy menjenek el ebédelni Klein kiskocsmájába a Soroksári utcába, mert ott nagy darab leveshúsokat adnak. El is mentek, meg is ebédeltek, s utána Józsiás felolvasott egy fejezetet az *Udvarlók Könyvéből*. A fejezet 15 hasonlata a mindennapi élettel, irodalommal és szerelemmel kapcsolatos. Az 1., 10., 12., 13. indirekt szóhasonlat; a 2., 5. mondathasonlat; a 3. hasonlítást kifejező összetett jelző; a 4., 7., 8., 9. direkt szóhasonlat; a 6. kétszeres fűrtös hasonlat; a 11. kétszeresen összetett

ellentétes szóhasonlat; a 14. kétszeres választó hasonlítás; a 15. a *terjedelmű* melléknévvel képzett hasonlat.

VIII. fejezet: Az *Udvarlás Könyve (Folytatás)*

1. Józsiás úr tehát elővette az iratsomagot, amely kékesszürke diósgyőri papirosból állott, amely fajta papirosokra régebben azok a pereskedők írtak, akik mindig valamely képzeletbeli igazságot vagy örökséget hajszoltak (180).
2. Míg a gavallérok az utcasarkokon a szép nők bámulatában megöregedtek, megfakultak, megszürkültek: hősöm örökké ifjú maradt (181).
3. Festmény ő egy borbélyműhely előtt. Remélem, nincs párja a világirodalomban (182).
4. A szenvedély szarvasbögéssel emelte fel a fejét a szívében. Minél feketébb volt a nő, annál inkább harsogott szerelme (182).
5. ...pedig tudhatta tapasztalatból, hogy az igen sűrű hajaknak az a tulajdonságuk, hogy néha olyan füledt szaguk van, mint a cigánysátor belsejének (182).
6. Külön könyve volt Nagybotos emlékezetének a nők fekete szemöldökeiről, amelyek bizonyosan valamely írásjelt példáznak a homlokon (183).
7. De nagy figyelemmel vette Nagybotos vizsgálódásaiban a női szempillákat, ezeket az árulkodókat, amelyek oly hangosan kiáltják ki a nők titkait, mint a kajdácsmadarak (183).
8. Pislantanak a hazugságokkal együtt, és olykor egész vihart látsz közöttük dúlni, mint az őserdő fái között, midőn kék, harag vagy megbánás mozgatja az idegeket. A titkos gondolatok, amelyeknek nincs nevük, a rejtett fogalmak, amelyeknek nincs kifejezésük: ott himbálóznak a szempillákon, mint panoráma elé akasztott lámpások (184).
9. Angliában divat az edény fenekén maradt tealevelek alakulásából jóslatot mondani, de Nagybotos minden jóslatnál többet tudott, ha rénézett a nők nyakára vagy a fülük mellett elszabadult hajszálakra (184).
10. A nyakszirt hajszála, amely kétszer és háromszor is meg van csavarodva, mint a rugó, nagyobb erővel tud visszapattanni, ha nyomás éri, mint az a hajszál, amelyen talán egyetlen csavarodás sem található. És ezeknek a hajszálaknak éppen ellenkező tulajdonságuk van, mint a zsebóra rugójának. Minél tovább járnak, minél több munkát végeztek, annál több rajtuk a csavarodás. Mintha minden újabb csavarulat egy-egy szerelem emléke volna e nyakszirti hajszálakon. Más hajszálakhoz hasonlítva, olyanok ők, mint az északi földek és a déli országok lakosai. Többnyire színben különböznek egymástól (185).
11. Fekete nők olykor fehér nyakszirtjeiken oly tünetőleg viselik e jelvényeket, mint hadihajók csata idején a megszerzett lobogókat. Minden egyes hajszáluk e helyen egy elmúlt vagy eljövendő diadalukat jelzi (185).
12. Talán nem is értette meg mindenütt Józsiás úr fejtegetéseit a fekete szemű hajadon, mert gondolataiban eddig csak a mindennapi gondok és bajok

- szürke verebei csipogtat; sohasem csergett a szarkamadár a szíve kerítésén, amely a szerelem vendégének az érkezését jelezte volna. Ártatlan volt, mint a szegények imádsága (186).
13. Ebben a percben felnyílt az ajtó, és Szomjas Guszti úr macska-szörbunda, öreg betűhöz hasonlatos alakja nyomult be (186).
 14. Zsófia kinyújtotta fehér kesztyűs kis kezét az ablak szélén. A kesztyűn a fekete varrások úgy sötétlettek, mint elmúlt bánatos napok emlékei – gondolta magában Józsiás úr (187).

Az *Udvarlás Könyve (Folytatás)* című 8. fejezetből (180–7) megtudjuk: miután megebédeltek, és a Klein-féle vendéglőben egyedül maradtak, Józsiás felolvast az *Udvarlás Könyvéből*, amelynek főhőse „egy régi gavallér, aki sohasem öregedett meg” (180). „És minden elhaladó szép nőnek a régi hévvel udvarol; ő az, aki fejből tudja Puskin mostanában divatos Anyeginjéből a szerelemre vonatkozó strófákat” (181). Egy borbélyműhely előtt van ugyanis kifestve a Váci utcában. Ó, az örök szerelmes. „Lássuk például, milyen érzelmek és gondolatok ébrednek fel Nagybotosban, amikor fekete hajú nőt lát a Váci utcában” (182). A 8. fejezet 15 hasonlata a fekete nővel és az arcon levő szőrzetével (szempilla, szemöldök) és főleg a nyakszirten található kunkorodó hajszálakkal kapcsolatos. Józsiás úr ugyanis részletesen leírja ezeket a szőrzeteket és hajzatokat, továbbá azokat az érzelmeket és gondolatokat, amelyeket ezek a hősszerelmes szívében ébresztenek. Szavait természetesen a szerkesztő úr leányának, a fekete hajú Áldáskának szánja – azt is mondhatnánk az *Udvarlás Könyvének* elméleti tanait tüstént átülteti a gyakorlatba. Végül megjegyzi: „Nagybotosnak szép gyűjteménye volt női hajszálakból, amelyeket részint levélborítékokban tartogatott, részint a pénztárcájában hordozott” (186). Józsiás úr tovább akarta folytatni az udvarlás művészetét, amikor megérkezett Szomjas Guszti, és ő is rendelt a híres marhahúslevesből, és amíg a pincér megérkezett, közölte Józsiással, hogy önagysága Zsófia aszszony odakünn várakozik rá egy fiákerban a ház előtt. „Józsiás úr lángveres arccal búcsúzott a Klein-féle vendéglőből, és sietett a bérkocsi felé” (187). Az 1., 5., 11. mondathasonlat; a 2. ellentétet kifejező összehasonlítás; a 3. felsőfokú összehasonlítás; a 4. direkt szóhasonlat kettős halmozása; a 6. direkt szóhasonlat; a 7. indirekt szóhasonlat; a 8. mondathasonlat kettős halmozása; a 9. kettős hasonlítás jóslat formájában; a 10. terjedelmes fűrtös hasonlat; a 12. metaforákkal dúsitott indirekt szóhasonlat; a 13. hasonlítást kifejező összetett és direkt szóhasonlat halmozása; a 14. hasonlítás kifejező jelzős szerkezet és mondathasonlat halmozása.

IX. fejezet: Az Udvarlás Könyvéből (Folytatás)

1. A fáradhatatlan öregúr részére a Mózes-szakállú Klein vendéglős kétágú villájával kihalászott egy hatalmas koncot (187).
2. Kövessük hát Józsiás urat, aki a régi Pesten annyit járt szerelmi ügyekben, hogy lábának egykor külön sírt kell vala ásni a Kerepesi temetőben (188).
3. A rókaszinű bundácskának valóban előkelő illata volt, hogy egy szegény író, aki a bütykös lábú szerkesztők pipabúzáét szokta élvezni, megszedítsen (189).
4. Vannak női ajkak, amelyek a csók tudományát művészetté fejlesztették. Melegen, húsosan, kagylóként tapadnak a kiválasztott férfiszájra, és apró virágporzókat, tulipánnyelvecskéket, csodálatos kis izmokat mozgatnak meg ajkaikban, mint a cimbalomverőket (191).
5. Vannak nők, akik nyelvüket nyújtják a férfi szájába, mint valamely dárdát vagy jóízű gyümölcsöt. Akiknek ajkuk oly hűségesen tapad, mint a pecsétviaszk (191).
6. Igaz, hogy egy kicsit avult volt a manírja, mintha régi divatlapot forgatnánk. Igaz, hogy egy kicsit félszeg volt az ő ócska bókolásával, szemöldöke mozgatóásával, amint tán még Lauka Gusztáv csábította a *Török császárban* a kaszirolányt, furcsa hetykeségével, amelyet utoljára a Népszínházban látunk Göndör Sándortól... (192).
7. Azt mondta: olyan lábam van, mint az őzikének. [...] Megdicsérte hajamat, amelyről azt állította, hogy olyan, mint a Komáromi Mariskáé. A szememre pedig ráfogta, hogy Wulff cirkuszigazgató lovornő leányáéhoz hasonlatos (192).
8. ...a halott erdőben gyanakodva zörget valami, mintha akasztott embert himbálna a szél, a tél messzire benn az erdőben fehér játszóteret készített a nyulaknak, rókáknak, falevelek kelnek fel az úton, a keréknyomban és a kocsni után néznek, amint nyáron, zöld korukban is utána nézegettek a fehér ruhás, lármás kisasszonyoknak (193).
9. Ó, mint szeretnék cserélni a bolond Keménnyel, ha olyan regényeket írhatnék, mint Ő. Például a *Zord idők*et (194).
10. Avas minden sarok, az ágy olyan lehetett, mint egy börtönben. A báró szakálla, haja megnőtt, mint vademberé. Senki se törődött vele, csak az éji kísértetek (194).
11. Higgye el, kedves Józsiás, úgy vagyunk régi íróinkkal, mint az egykori udvarházakkal, amelyekről rajongva szokás beszélni, de senki se lakna bennük szívesen (194–5).
12. Csak a modern nők, akik már alaposabb nevelésben, jó iskolákban, műveltségek, finomságok, rajongások ifjú korában növekednek: azok érdeklődnek az írók szeszélye iránt. Természetesen: többnyire a vagyonos zsidó nők – felelte Zsófia (195).
13. De ők még ismerték az izzó, észvesztő, piros szenvedélyeket, amelyeket ti már nem ismertek. Az ő testük még egészséges, vágyteli, forró volt, úgy

szerettek, mint a vadállatok. Vágyakozásukban elvesztették józanságukat, óhajtásuk éles fogsorral támadt, szerelmük kiapadhatatlan forrása volt a kéjnek, gyönyörnek. Míg ti megelégetitek az ingerlő csókolózást (196–7).

14. Ebben a percben csakugyan kinyílt a veranda ajtaja. Óvatosan, félenken, mintha egy alvó denevér indulna alkonyattal útjára, kilépett a házból egy tarka szoknyás majoroslány meg egy görbe lábú, vénecske ember (197).

Az *Udvarlás Könyvéből (Folytatás)* című 9. fejezet (187–98) elején még tanúi lehetünk annak, hogyan eszi Szomjas úr a Mózes-szakállú Klein vendéglőjében a marhahúslevest. A fejezet nagyobb részét Zsófia és Józsiás kirándulása bérkocsival a Sváb-hegyre tölti ki. Az utat végigcsókolózzák, s ha belefáradnak, beszélgetnek. Zsófia elmondja, hogyan kereste őt fel Szomjas úr, hogyan, milyen szavakkal udvarolt neki. A Sváb-hegyen a nyári lakok már üresek, az utak néptelenek voltak, csak az erdők zúgtak sejtelmesen. Zsófiát régi emlékek fűzték a Sváb-hegyhez: lánykorában itt nyaralt az *Ilonka-lak*-ban. Egy földszintes ódon villának a kapuja nyitva volt. Zsófia szerint Kemény Zsigmondé volt, és itt élt a báró nehéz körülmények között. Józsiás úgy véli, hogy valamilyen reménytelen szerelem miatt költözött ide a báró, s itt várta szerelmeit, egy grófnőt vagy egy finom bankárnét. Mire Zsófia megjegyzi: nem hiszi, hogy úrinők leereszkedtek volna a tintanyalókhoz. Csak a modern nők érdeklődnek az írók iránt. Míg így beszélgetnek, kinyílik a veranda ajtaja, és kilép egy szerelmespár. Józsiás felbuzdul a példán, de Zsófia a hazatérést sürgeti. Pestre érve Zsófia elbúcsúzik Józsiástól. A fejezet 14 hasonlata Szomjas és Józsiás urakkal, Kemény Zsigmond íróval és Zsófiával kapcsolatos. A 9. fejezetben többször előfordul a hasonlítást kifejező állapothatározó: az 1., 3., 4.: Mózes-szakállú Klein; rókaszínű bundácskának; kagylóként tapadnak; a 2. különleges mondathasonlat; az 5. kétszeres indirekt szóhasonlat-halmozás; a 6., 7. kétszer három direkt szóhasonlat halmozása; a 8. két mondathasonlat halmozása; a 9. mondathasonlat; a 10. három direkt szóhasonlat halmozása; a 11. mondathasonlat; a 13. direkt és indirekt hasonlatok hármas halmozása; a 14. mondathasonlat.

X. fejezet: *A reverendás írónő*

1. ...bundáját talán az erkélyre akasztotta darab időre a szobalány, hogy kiszálljon abból a hintó belsejének illata, amely végül oly fülledt volt, mint a nászutazók szobája (198).
2. Köpönyegét összevonta nyakán, mint az országúton vándorló Petőfi, klapját szemére húzta, mint Komócsy József, amikor vidéki városokban tart

- felolvasó körutat, szívében keserűség és fájdalom, hogy szinte égett a nyál a szájában, mint a cigánymuzsikuséban, aki valahol pórul járt (200).
3. Hol vannak azok a szentté váltott asszonyágok, akik szerelmükön kívül el-látást, mosást, ruházkodást is adtak a költőknek! Hol vannak a Laborfalvy Rózák? Könnyű volt Jókainak a könyvtárnyi regényeket írni, amikor Róza zsenge fiatalkorától kezdve segítő őrangyala volt (200–1).
 4. A nőknek ilyen dolgokban indiánszaglásuk van, még az idegen nőnek keze nyomát is megérik a férfi testén (201).
 5. Az egyik író kövér, szürke szakállú, magyar ruhás férfiú volt, igen szűk nad-rágban, kerek, kis gömbkalapban, fokossal a kezében, mintha a múlt század-beli „kis negyvennyolc” világból lépett volna ki (201).
 6. Én udvaroltam Vay Saroltának is, amíg az kést fogott rám, mint akár Gáspár Imrére (202).
 7. Én mindig azt mondtam, hogy az írók csak az írónőknek udvaroljanak, mert úgy össze kell nekik fogni a mesterségükben, mint a színészeknek és a szí-nésznőknek (203).
 8. Szürke szeme, szürke haja, hetyke arca ivás közben mintha elváltozott volna [...] mintha azoknak a régi uraknak bánata, melázó szomorúsága költözött volna vissza arcára a régi múlt időkből, amely urak az egykori nyáregyházi és egyéb Pest megyei udvarházakban iddogáltak, és maradékaiknak már csak azokat a rejtvényeket hagyományozhatták, amely rejtvényeket a *Ma-gyarország* és a *Nagyvilág* című képeslap részére kigondoltak (203).
 9. De egyébként az élet rézzel, rozsdával, pókhálóval rakta tele az arcot, mint a régi pincékben képzeljük a kísértetet, aki éjfélkor megcsapolja a hordót. Ámde úrias magaviselete nem változott a boros asztal mellett sem, amint az agárt sohasem lehet összetéveszteni a komondorral (204).

A reverendás írónő című 10. fejezetben (198–206) Zsófia hazaérve eltünteti az utazás árulkodó jeleit: papucsot húz, szagosított vízzel megmossa az arcát, a bundáját erkélyre akasztják, hogy kiszálljon belőle a hintó illata, amely olyan füledt volt, mint a nászutazók szobája. Elmesélte a szobalány-nak, hogy a bolondos Szomjas úr hogyan udvarolt neki. A kályha melletti kis asztalkán ott voltak azok az új könyvek, amelyeket a kiadók küldtek az előkelő hölgy lakására. Ott volt például Herczeg Ferenc *Fenn és lenn* című regénye és Jókai *Sárga rózsája*. Továbbá Turgenyev beszélyei. Zsófia *A va-dás iratai* után nyúlt, mert hallotta, ez az író Párizsban egy énekesnőbe volt szerelmes, de az énekesnőnek férje volt. Turgenyev tehát beállott kertésznek az énekesnőhöz. Horváth Gyula lapja már küldte neki a karácsonyi albumo-
kat, benne a szerkesztők arcképeivel: Heltai Jenő katonaruhában, Gárdonyi pipával. Józsiás úr úgy érezte, hogy ki volt dobva az életbe. Vádolta Zsófiát, hogy elhanyagolja. Nincsenek ma már Laborfal Rózák! Könnyű volt Jókai-

inak könyvtárnyi regényeket írni. Ily sötét hangulatban a Zenélő Órába ért Józsiás úr. Két zónapörköltöt rendelt egymás után. Éppen a nők különöségeibe kívánt elmélyedni, mikor két író lépett be: Erdélyi Gyula és Simli Mariska, a fehérvári leány, aki papi reverendában járta be az egész országot. Erdélyi Gyula Mariskával szépirodalmi közlönnyt akart alapítani. Simli kisaszony erre akart előfizetőket gyűjteni; ujjá tintás volt, arca mosdatlan, haja rendetlen. Egyetlen vágya volt, hogy nyomtatásban lássa a nevét. A fejezet 9 hasonlata Zsófiával, Józsiással, Erdélyi Gyula költővel és Simli Mariskával kapcsolatos. Az 1. hasonlat direkt szóhasonlat; a 2. három mondathasonlat halmozása; a 3. comparatio paratactica; a 4. direkt szóhasonlat, a tertium comparationis megadásával; az 5., 8. mondathasonlat; a 6., 7. indirekt szóhasonlat; A 9. pedig összetett: kétszeres mondathasonlat halmozása.

XI. fejezet: *Az élet vőlegényei*

1. Mi, régebbi keletkezésű magyarok, a nőket gazdasszonyi vagy anyai érényekről ismertük meg. Jó volt, ha fiatal korukban tudtak egy kicsit táncolni, énekelni, jó volt, ha a Trattner-féle kalendárium üresen hagyott napjaira feljegyezték verébfej nagyságú betűikkel a háztartási dolgaikat (206).
2. Az írónők pedig, akik annyiszor megírtak műveikben, mint az élet vőlegényét, akik egyszer szerelmes verseket írtak hozzám (207).
3. Most már beteg vagyok – igaz, hogy betegségem a leghűségesebb barát –, nem hágy el halálom napjáig, nem fáj, nem köt ágyhoz, csak egyszer majd megvakulok vagy megbolondulok tőle, mint Széchenyi és Wesselényi (207).
4. Gondolj csak George Sandra, leányom, aki úgy váltogatta a szeretőit, mint az ingét. Gondolj csak „Jolánkára”, aki egy ép mondatot nem tudott leírni addig, amíg jól össze nem csókolódzott valamely kedvesével, akkor aztán nyugodtan ment az írás, biztosan ült az íróasztal mellett, mint huszár a nyeregben (208).
5. Én már csak olyan vagyok, mint a hályogos ablak, amelyet belepett a téli köd, nem látni meg rajta át a külső szép világot, de Józsiás a virágokkal megrakott nyári ablak, amelyen át vidámnak és mulatságosnak látszik a táj (209).
6. A nőt ez időben csillagnak is hitték, de varázslónak is, akinek felhívására a sötét égboltozaton megjelenik a sárga félhold, hogy a fagytól göröngyös országúton megmutassa a helyes utat a bódorgó férfinak (209).
7. Ki írta? Most nem tudnám megmondani, talán Gogol, talán Csehov vagy Turgenyev, a muszka háromkirályok közül valamelyik (210).
8. Futóbolondok járnak a városban, akik néhány együgyű szónak, mondatnak valami jelentőséget tulajdonítanak, pedig ennek annyi értéke sincs, mint a verebek és a rigók esti beszélgetésének téli alkonyon (214).

9. Sonkafejű, paprikaarcú, medveszemű vidéki uraságokat vastag és rövid sétapálcás, felgyúrt pepita nadrágos vagy virágos pesti aranyíjak fogtak karon (214–5).
10. ...valamint Bródy Sándor, aki oly felhevültséggel tekintgetett a szép nőkre, mint egy vidéki bálrendező (215).
11. Jocó nagy bottal jár, mint egy régi detektív (218).
12. Erdélyi úr az egész kontót vállalta, amely alkalommal egy oly sokrekeszű, aprópénznek való bugyellárist vont elő nadrágzsebéből, amilyen erszénnyel valaha nagyanyáink jártak a vásárba (219).
13. A hó nagy pelyhekben hullott alá, és a szemközt levő bérház tetője oly fehér volt, mint egy álomvilágbeli kastélyé (219).

Az élet vőlegényei című 11. fejezet (206–19) Erdélyi Gyula beszédét tartalmazza az írónőkről. Velük kapcsolatban általában is szól a nők hagyományos neveléséről: „Jó volt, ha fiatal korukban tudtak egy kicsit táncolni, énekelni.” Ő mindig rajongója volt a női nemnek, olykor éjfélkor elbarangolt a Kapás utcában. Az írónők szerették: „Az írónők pedig, akik annyiszor megírtak műveikben, mint az élet vőlegényét, akik egykor szerelmes verseket írtak hozzám, mikor divatlap-szerkesztő voltam, az írónők éljenek!” – mondja (207). Erdélyi úrnak megártott a Zenélő Óra bora, és ölelgetni kezdte Simli kisaszszonyt, mire a reverendás hölgy tiltakozott: „Kijelentette, hogy ő minden irodalmi vágya mellett különbözik azon írónőktől, akik az ő író barátjaikat erkölcsökkel megjutalmazzák, ő általában nem is szereti a férfiakat, nem volt még olyan férfi, aki őt reverenda nélkül látta volna, végeredményében ő csak az előfizetőket szereti” (208). „Nem is lesz belőled tehetséges író-nő” – válaszolta neki Erdélyi Gyula. Efféle beszélgetések közepette megérkezik Szomjas úr, és így szól Józsiáshoz: Alighogy elmentél Zsófiához, ezt a levelet hozta egy szobalány. Józsiás felnyitotta a levelet. Leonóra ezt írta benne: „Mindent tudok hűtlenségeiről. Legyen boldog akár a naptárszerkesztő leányával, akár a vörös rókával, Zs.-vel. Ezt kívánja magának az, aki egyedül szerette az életben. Akit többé nem lát. L.” (217). Józsiás úr hazament Gyöngytyúk utcai szállására, és a történeteket feljegyezte a naplójába. Boldogtalannak érezte magát. A fejezet 12 hasonlata a nőkkel, a költőkkel és a költészettel kapcsolatos. Az 1. hasonlítást kifejező állapothatározó: *verébfaj nagyságú*; a 2., 3., 9., 10., 12. indirekt szóhasonlat; a 4. két ellentétes értelmű mondathasonlat halmozása; az 5. direkt szóhasonlat, amely homéroszi hasonlattá bővül; a 6. comparatio paratactica; a 7., 11. direkt szóhasonlat; a 8. három hasonlítást kifejező összetett melléknév.

XII. fejezet: Az *Udvarlás Könyvének újabb fejezete*

1. De hol volna a ravasz tekintetű, de katonás külsejű, öreg józsefvárosi hordár, aki lekötözött fazékban a finom levest hozza, benne a nagyszerű marhahúsokkal (220).
2. Beszáll a szobába íves szemöldöke, mint feketerigó a fehér havon. Széttárja ujjait, amelyekkel az emberi élet különböző állomásaira mutogat, mint az örökbálvány [...]. A hajak alá rejtett fül pedig úgy rejtőzködik, mint a fűrj fészke a búzában, de azért várja az aratókat. A karcsú derék még könnyedén himbálódzik, mint a légtornásznőké, de már szeretne néha gypes halomra dőlni. A szorgalmas lábak többet járnak, mint a verebek a Sándor téren, de már közeleg az idő, amikor megtalálják nyughelyüket egy férfi szíve felett... Az a férfi pedig Józsiás lenne (221).
3. Katonás komolysággal lépett be a zúzmarás bajszú szolga, a világoskék fazék karácsonyi kedvvel himbálózott a kezében, egy finom régies metszésű palack is előkerült köpenyege zsebéből, megtöltve szerelemszínű sashegyivel (amely bort Leonóra férje a legjobbnak vélt az összes magyar borok között), piros szegélyes fehér kendőben cipó kacagott, mint kövér, de fiatal kofaasszony (221).
4. ...levesnek ült, amelyen nyomban megérezte, hogy többféle húsból van főzve, a csomós félkövér marhahúst szelídítette a kakas, a disznó orja barátkozott a tyúk fehér mellével, midőn a fazék alatt lobogni kezdett a láng; sárgarépa, zeller, karalábé, krumpli és karfiol követték az ízek hadtestét, mint könnyű sereg. Disznómájából és pászkamorzsából gyúrt gombócok úsztak az aranyszínű lében, mint a folyókon a terhes hajók (222).
5. Leonóra nyitott szánkóval várta Józsiást a Ludoviceum előtt. Prémjeiben, amelyek szürkék voltak, bundájában, amely mély tűzű bársonyból varrott, sapkájában, amelyhez kék csóka szárnya volt tűzve: olyan volt, mint egy régi orosz regénybeli földesasszony (223).
6. Az asszonyok keze arra van teremtve, hogy a férfiakat betakargassák, ha fáznak. Leonóra keze talán a legjótékonyabb volt egész Budapesten (224).
7. Árpád horgas szürkéi vasárnapias kedvvel vitték a szánt (224).
8. Itt-ott egy forralt bor illatú, rezes hodvilágarcú férfi (225).
9. A verkli hangja befagyott, mint Münchausen kürtje; a nedves hó ropog a sétatakon, mint a temetőben (226).
10. Bevallom, hogy nem tudtam hibát fölfedezni műveiben, mert akkor már nagyon szerettem. Gyöngyözve, mint a pezsgő, hatott rám minden sora. Édes volt a szava, mint a szellő (226).
11. Csak akkor kezdtem komolyan olvasni, mióta magát megismertem. Addig olyan voltam, mint a többi asszony. Elolvastam egy kezembe került könyvet vagy hírlapot, de nyomban elfelejtettem a tartalmát (227).
12. Távolról egyszer láttam Komócsyt, akinek olyan nagy kalapja volt, mint egy drótostótnak (227).

13. Itt vannak a nagyhatalmú szerkesztők, akik baziliszkus-szemeket vetnek a kezdő színésznőkre (230).
14. Igaz, hogy sok a rossz szagú gyanús személy e főpróbai gyülekezésben, rosszabb közönség van itt, mint az állarcosbálon az orfeumban, de divatos, magára adó embernek mégis meg kell itt jelennie (231).
15. Egy darabig az volt a szerencsés író, aki kálvinistának született (231).
16. Leonóra Józsiás úr karjába kapaszkodott, és olyan léptekkel jártak a Népligetben, mintha a saját kertjükben sétálgatnának (233).
17. Van azonkívül annyi természetes eszem, mint egy lókupecnek (233).
18. Mert te vagy a csillagom, minden asszonyi hiúságom felolvad a te hírnevedben (234).
19. A tüzelőfát boglyába rakjuk az udvaron, mint nagyapám házánál (234).
20. A ködön, havon, a homályon át a hold jött fel a fák mögött, mint egy elfejtett tekintet (235).

Az Udvarlás Könyvének újabb fejezete című 12. fejezet (220–35) Józsiás felébredésével kezdődik. A szürke, rohanó Dunával álmodott, és szomorú volt, mert ez az álom betegséget jelent. A betegség rosszkor jönne, hiszen nincs eladó kézírata, nincs Leonórája, aki mindig segített neki. Tovább akart aludni, hogy Áldáskával álmodják, és róla ábrándozott. Elhatározta, hogy felkeresi őket a Klein-féle kocsmában. Éppen öltözködni kezdett, amikor katonás lépteket hallott. A szolga kopogtatott, és belépett Leonóra szolgája húslevessel és egy üveg sashegyi borral. Leonóra pénzt is küldött neki, és egy rövid levelet, amelyben azt írta, hogy még nem tudja elhagyni, majd egyszer, amikor nem lesz szüksége rá. Látni akarja, a Ludoviceum környékén várja délután 3 órakor, szánkóval. Józsiás elment a találkozóra. Leonóra kedves volt, és közölte vele, hogy a Népligetbe mennek, mert az elhagyatott, és ott nyugodtan lehet beszélgetni. Azután megállapítja, hogy Józsiás rosszul néz ki, mióta elhagyta őt, úgy látszik, nincs szerencséje. Egyszer már jártak itt, de az régen volt. Ismeretségük elején elolvasta Józsiás műveit, és tetszettek, ezért elhatározta, hogy segíteni fogja, és leszoktatja a züllött életről, hogy legyen kedve dolgozni. Azóta kezdett komolyabban olvasni, korábban csak kevés magyar írórt ismert. De a jóasszonyok barátságától szeretnek megszabadulni az író urak – csattan fel Leonóra. Legyen már vége a bolondságoknak, eddig mindig megbocsátott, mert tehetségesnek tartotta. De Józsiás rosszul választja meg a barátait, ahelyett, hogy tekintélyes pártfogók barátságát keresné, a Petőfi Társaságét és a Kisfaludy Társaságét. Józsiás kijelenti, hogy szerencsésebb író lenne, ha kálvinistának született volna (231). Nincsen segítség az irodalmi klikkek ellen. Végül Leonórával arról beszélgetnek, hogy milyen jó lenne vidéken együtt élni Józsiással. Úgy érzi, helyre áll közöttük a béke és

egyvetértés, és elmerültek a vidéki élet dicséretében (234–5). Józsiás azonban csak sajnálatot érez iránta, és meghagyja hamis illúziójában régi kedvesét, akit már csak úgy szeret, mint édesanyját.

A fejezet 21 hasonlata az irodalommal és a természettel kapcsolatos. Az 1., 7., 8. hasonlítást kifejező állapotathatózó; a 2. ötszörös mondathasonlat-halmaz; a 3. hármas hasonlathalmaz: két hasonlítást kifejező jelző, egy felsőfokú hasonlítással + egy indirekt szóhasonlat; a 4. ötszörös hasonlathalmaz: három direkt szóhasonlat + két indirekt szóhasonlat; az 5., 11., 12., 15., 17. direkt szóhasonlat; a 6. comparatio paratactica; a 9., 10. két-két indirekt szóhasonlat-halmaz; a 13. *baziliszkus-szem, sárkánykigyó*, amely a szemével öl, metafora; a 14. egyenlőtlen hasonlítás; a 16. mondathasonlat; a 18. metafora; a 19., 20. indirekt szóhasonlat.

XIII. fejezet: *Józsiás feljegyzéseiből*

1. Egy nő jár velem gondolataimban, mint a falusi szánkót kíséri a csengő (236).
2. Ismét látom, hogy mily gyenge, lágylelkű, nem életrevaló ember vagyok, rabja az igézeteknek, amelyeken már túlestem életemben, gyengesége a magam hangulatainak, amelyekről már tudom, hogy hasonló hangulatokkal társul, ábrándozója az életnek, amelyről eddig csak annyit tudtam, hogy ellenséges érzelmeket táplál irányomban, most hirtelen keztem vele, mint egy esztelen bohóc (236).
3. ...szerelmes vagyok, susogom az utcán, mint valami bűvös mondást, amelyre kitérnek előlem az élet bajai és fájdalmai, szerelmes vagyok, sírom Leonóra fülébe, amikor ő könnyeimet törülgeti, mint egy jó édesanya. Ismét ruganyos a lábam, friss a tekintetem, vállalkozó a kedvem, alvó a lelkiismeretem, vakmerő az életfelfogásom, mint a rablóé, aki leülte büntetését, és újra kezdi az életét (237).
4. A szörnyű Vénség, amely mankójával, fekete szemüvegével, alamizna után nyújtott kezével az ágyam alatt feküdt, mint egy rabló, hogy minden éjszaka megraboljon (237).
5. Szerelmes vagyok, mint egy ifjú, aki csodálatosnak, mámorítósnak érzi a nők illatát, különös zenét hall minden asszonyhangban, megbolondul egy meleg kézfogástól, és napokig elgondolkozik a női hajszálok göndörödésén (238).
6. Ismét azt hiszem, hogy az ő lábához nincs hasonlatos a városban. [...] ismét úgy érzem, hogy kis termetét senki se tudja oly virágszál módjára kinyújtani, két karját megejtőn nyakam köré fogni. [...] Szerelmes vagyok. Te csöndes éjjel, mint szerelmesek voltak elődeim, a lovagok, akik egy nő képét hordták a szívéjükben, és nem vették észre azt sem, hogy meghaltak (238).
7. Mondjak valamit a szemérről, amely úgy áll a látóhatáron, mint a hold a lunárikus előtt? Mondjak éji dalt a hajáról, amelyhez foghatót még nem

tapintott kezem? Bevalljam ruházkodásának titkát, amely bár olyan, mint a szegényebb sorsú nőké, de végtelenül tiszta? (238).

8. Lássam őt a homályban eltűnni ringatózó derékkal, mint Carmen megy ki a színpadról? Visszagondoljak arra, hogy visszanézett, mint a csillag a felhő mögül, mielőtt végképpen elválnánk? (239).

A *Józsias feljegyzéseiből* című 13. fejezet (235–9) 8 hasonlata Józsias ábrándozó vallomását festi új szerelméről, Áldáskáról. Rövid ez a fejezet, három és fél oldal, s az egészet hasonlatok szövik át. Először csak egy-egy hasonlat festi Áldáska iránti szerelmét, majd ahogy gazdagodik ennek a szerelemnek az ábrázolása, úgy sokasodnak a hasonlathalmazok. Ugyanakkor csupa metafora az egész fejezet az elejétől kezdve; például az első bekezdés így hangzik:

„Ismét a lelket kergetem, amely néha éveig a temetőbe van bezárva, aztán jön egy nap körülbelül három esztendőnként; mikor a lélek kiszabadul a temető falai közül, futni kezd előttem, csillogó mocsárvíz, hervatagon csörgő bokor, félelmetes homályban kanyargó országút, a sarkamban kapaszkodó szél: az ő nevét kiáltja, egyszer Izabellának hívják, máskor Leonóranak, majd Zsófiának... most Áldáska nevét kiáltja az országút az elátkozott vadász fülébe. Szerelmes vagyok” (235–6).

Most is érzi, hogy gyenge ember: semmi másra nem tud gondolni, csak órá. „Ismét megmozdult szobám sarkában a pók, amely évek óta mozdulatlanul aludt hálójában” (237). A 1., 4., 5. mondathasonlat; a 2. egy direkt és egy indirekt szóhasonlat halmozása; a 3. három indirekt szóhasonlat halmozása; a 6. egy direkt szóhasonlat + egy *módjára* névutóval képzett hasonlat + egy mondathasonlat halmozása; a 7. három direkt szóhasonlat halmozása; a 8. két indirekt szóhasonlat halmozása. A fejezet megerősíti azt, amit az előző fejezet csak sejtet: Leonóra nagy szerelme Józsias iránt csak ábránd, mert Józsias szerelemmel már csak Áldáskát szereti, Leonórát pedig szívből sajnálja.

XIV. fejezet: *Leonóra elviszi a túlvilágra áldott kezét*

1. A szemeik kezdtek olyan messzire látni, mint akár a halottaké, akikkel egész nap dolguk volt (241).
2. Borotvált arcú, mindig véres szemű, de jókedvű fickó volt, aki többnyire nadrágzsebébe mélyesztette a kezét; inkább valami vándorszínésznek látszott, mint komoly üzletembernek (241).
3. A városban annyi a pénzes, gazdag ember, mint a tarka kutya. Kendek pedig a legrongyosabb koldusokat szedegetik össze, hogy azokat temessem el, akiknek a rokonai is letagadják magukat (242).

4. Elviszem magukat én olyan helyre, ahol a legszomorúbb embernek is el kell hagyni a maga szomorúságát, mert olyasmit lát maga körül, ami a legszomorúbb a világon (244).
5. Szelíd, csendes, csodálatos volt Áldáska. Sohasem panaszkodott, sohasem sírt, nem ellenkezett. Ama csodálatos, életükben szentté váltott nők közé tartozott, akiért száz más nőnek megbocsátanak a másvilágon (245).
6. Ősszel ajándékozta ezt nekem egy százados özvegye, miután a századost olyan gondosan ravataloztam, mintha az apja lettem volna (246).
7. Olyan egyszerű gyerek ő, mint egy piros sapkás hordár az Üllői út sarkán, aki a frakkot öt pengőért zálogba teszi (248).
8. A kavargó hóban úgy tűnt fel a ház, mint valamely kastély vagy jól fűtött mulatóhely, ahol az éjnek minden órájában vendégeket várnak (249).
9. Ki tudhatná, hogy nincs-e a vendégek között valamely gonosz lélek, aki éjfél tájban megrázná az iroda csengettyűjét – csupán pajkosságból –, mintha a pincéből szólalna meg a csengő, hogy az örök azt hihessék, hogy egy halott ad életjelt magáról (249).
10. Józsiás a sűrű hóesésen át olyannak nézte őt, mint valamely másvilági embert, aki tulajdonképpen nem tartozik a város lakosságához, a túlvilági diplomáciához van beosztva, és hazája egy nagyon messzi tartomány (249).
11. Kemény, kérlelhetetlen vonásai voltak az altisztnak, mintha már nagyon sok esztendeje lakna a fájdalom és bánat házában (250).
12. Ha nem vette volna körül kapadohány- és csizmaszag: valamely természetfeletti lénynek is nézhette volna őt Józsiás úr (250).
13. Szabályos, simára kopott kapukulcs volt, amilyent lószörgalléros altisztek viselnek a zsebükben, lehetne raktárkulcs is, amely az irodai szerek raktárát nyitja, lehetne börtönkulcs is, amely a foglyokat zárja (250).
14. A fal egyik oldalán bezárt boltok sorakoztak egymás mellett, gondosan leeresztett szürke redőnyökkel, mint akár a Párizsi utcai boltok, amikor elhangzott az esti harangzó (251).
15. A jégdarabok is dörömböltek odabent, mintha jelezni akarnák, hogy munkában vannak, és kötelességüket pontosan teljesítik (252).
16. Összegörnyedve, fázva feküdt, mintha nagy beteg volna, aki összehúzza tagjait, hogy itt melegítse fel magát az élet hidegsége ellen (252).
17. A fején egy sárga-barna kendő mutatta, hogy szeretett veszekedni, pörlekedni is életében, de amint látszik: legyőzött, a halál jobban tudott nyelvelni, mint ő (252).
18. Az arca nyugodt, sima volt, mintha jól elvégzett napi teendők után adta volna át magát a pihenésnek (253).
19. Fekete volt, mint egy gyászjelentés, de később feltűntek rajta a szürke foltok, mintha megkoptak volna ruhái, megszürkült volna messziről sötét haja, fakóvá lett volna arca, amely egy darabig úgy világitott ki a homályból, mint egy csillag (253).

20. Ugyancsak kiemelkedett egyenes, nemes metszésű orra, amely gögösnek, bátornak, sőt megvetőnek látszott, akár a mártíroké, akik végül nagyon lenézik mindazt, ami a földön történt velük (254).
21. Aztán közelebb jött az arc, és gyermekes, sírós, gyengéd fájdalom látszott rajta, amint elmúlt a méltóságteljes távolság, és az arc beállott negyedeknek az élők arcai közé: emberi lett ő is – amint talán a szfinx arcúata is megváltozik, ha közelről nézzük őt (255).
22. Így az ajk lepittyedtt, mintha nagyon nagy sírás, kegyelemkérés, segítségkérés tola-kodna fel onnan belülről, az utolsó percben, mikor már nem lehet segíteni a megtörtént (255).
23. A kis, kékes bajuszka, amely egykor élettelen és örömszöglek környékén, hirtelen nagyon öreggév váltott – mintha már sok esztendeje várt volna arra a napra, hogy kényelmesen, nyugodtan megöregedhessen, hasonlóan a többi korabeli nők hajszálaihoz –, amely nőknek már nincs kedvesük, szerelmük, akiknek kedvéért frissen és ifjan kell maradni az arc hajszálainak (255).

A *Leonóra elviszi a túlvilágra áldott kezét* című 14. fejezet (239–56) azzal kezdődik, hogy Áldáska az Üllői út külső részén, a Régi Arabs Szürkéhez vendégfogadóban várja Józsiást, ahol a fő téma mindig csak a ló. Áldáska meghúzódik egy sarokasztalnál. A vendégfogadótól nem messze áll egy hideg épület, ide hozzák az öngyilkosok holttesteit. Az itt dolgozó emberek komorak, de van egy vidámabb ember, a temetkezési vállalkozó Szeleccki nevű segédje. Szeleccki szidja a kocsisokat, hogy csak szegény hullákat hoznak. Ez a Szeleccki volt Józsiás és Áldáska egyetlen ismerőse. Egyszer, mikor látja, hogy Áldáska szomorú, gondol egy nagyot, és így szól a fiatalokhoz: „Mondok én maguknak valamit, hogy nyomban elfelejtek a bánatukat. Elviszem magukat én olyan helyre, ahol a legszomorúbb embernek is el kell hagyni a maga szomorúságát, mert olyasmit lát maga körül, ami a legszomorúbb a világon. Jó orvosság ez” (244). Ezután különféle történeteket mesél az öngyilkosok világáról. „Mint egyik kollegámmal történt a Józsefvárosban, mikor egy öregember elevenen akarta magát eltemettetni, hogy a családjá hozzájusson a biztosítási díjhoz” (244). Majd elviszi őket a törvényszéki hullaházba: „Villamoskörték égtek szürke, jéghideg lépcsők felett, a falak nedvesek voltak, mintha a könnyek maradtak volna itt a malterban, amely könnyeket az utolsó látogatók ejtettek” (250). Jönnek a lakók! – kiáltja Szeleccki, és felhúzza a redőnyt, és ott fekszenek előttük az öngyilkosok tetemei. Az utolsó bolthajtóban egy nő fekszik a jégdarabok között. Fekete, mint egy gyászjelentés. „Aztán közelebb jött az arc, és gyermekes, sírós, gyengéd fájdalom látszott rajta” (354). Józsiásnak „régén látott édesanyja arca ötlött emlékezetébe”, majd hirtelen Leonóra tűnt fel előtte. „Leonóra feküdt az öngyilkosok házában” (255). A halott

láltán Józsiás összeomlott, és súlyos betegségbe esett. A fejezet 23 hasonlata az elmúlással, a halállal kapcsolatos. Az 1., 7., 8., 9., 11., 12., 14., 15., 16., 18., 22. mondathasonlat; a 2. egyenlőtlen hasonlítást kifejező direkt szóhasonlat; a 3., 10., 17. direkt szóhasonlat; a 4., 5., 6. felsőfokú abszolút direkt hasonlat; a 13., 21. háromszoros direkt szóhasonlat-halmozás; a 19. háromszoros fürtös hasonlat; a 20., 23. fürtös hasonlat.

XV. fejezet: *Mit mond a virrasztó?*

1. Mert a gondolatokat úgy lehet dresszírozni, mint a jó kutyákat. Bolond ember az, aki galambszárnyra bízza gondolatait. A galambok ide-oda röpdösnek. Még bolondabb az, aki vadkacsa módjára szoktatja gondolatait (258).
2. Ha szomorú és gyászos vagy, mint özvegy férfihöz illik: rövidesen számíthatsz arra, hogy Leonóra egykori barátnői uzsonnára hívnak magukhoz, hogy így áldozzanak az elhunyt emlékének (259).
3. Az öreg Szomjas úr elhallgatott; Józsiás megdöbbenve nézett a „szent öregre”, aki néhány hónapos pesti tartózkodása alatt többet megtanult az életből, mint más húsz esztendő alatt (260).
4. Szép hölgyek hívják meg ebédre, jó barátok viszik vacsorázni, a vendégszerető famíliák úgy kapkodnak egy híres ember után, mint akár a jó táncosok vagy az elismert verekedők után (263).

A *Mit mond a virrasztó?* című 15. fejezetben (256–63) Józsiás az éjszakát Szomjas Gusztinál tölti, mert fél egyedül maradni. Szomjas úr vigasztalja. Ha úgy szomorkodsz, mint az özvegy férfiak, akkor Leonóra barátnői pártfogolni fognak. Használja ki azt, hogy híressé vált, mert miatta öngyilkos lett egy nő: a szép hölgyek versengve fogják hívni ebédre, a jóbarátok vacsorázni viszik: híres embernek áll a világ. A négy hasonlat funkciója tehát az, hogy közvetítsék azt a gyakorlati bölcsességet, amelynek Szomjas Gusztinál néhány hónapos pesti tartózkodás után a birtokába jutott. Az 1. indirekt szóhasonlat; utána meg is magyarázza, hogy miért; a 3. egyenlőtlen hasonlítás, metaforával dúsítva; a 4. indirekt szóhasonlat.

XVI. fejezet: *Szomjas urat keresik – A titkok*

1. Zúsmarás, éjszakai vendéget látott háztetők felett szürkült az égboltozat, amikor Józsiás felnyitotta szemét, mintha a másvilágról tért volna vissza. Mély és boldogtalan álma volt, amelynek jegyeit máskor tán szívesen szedegette volna össze, hogy az ébrenlét első perceit álma megfejtésének szentelje: most azonban nagyot lélegzett, amikor az álom kútjából a napvilágra jött, mint a hal, amely az éjszakai halász hálójából szabadul (263).

2. Te még nem ismered az asszonyokat, Józsiás. Tízezer között sem akad ilyen jószágos lélek... (264).
3. A kuvaszovány bujdosóknak, az egykori honvédeknek, a megmaradt tábla-bíráknak már csak arra volt gondjuk, hogy szép hasat erresszenek (265).
4. Mindenki igyekezett jól megvetni az ágyát, az első sorban könyökölni, mikor a cigányprimásképű kancellár megpörgette a pesti iparosbálon a suszternékat, és a béke kövér napjai köszöntöttek Magyarországra (265).
5. Józsiás vörös szemmel, papírfehérré váltott orcával ült fel az ágyon (266).
6. Borotvált patkányok összerágicsálják a régi világot. Olyan tömegesen jönnek, mintha minden kapu Pesten patkánylyuk volna (267).
7. Ti olyanok vagytok, jégszürke öregek, mint a szívtelen márványkövek a temetőben. Nektek hiába panaszkodunk, mi, szegény fiatalok, ti mindig csak a magatok mondókáját tudjátok, mint a gazdag ember kezd panaszkodni, ha kölcsönért megy hozzá a szegény (268).
8. Mily jó volna most széles talpú parasztszánon ülni, és csengős lovakkal repülni kéklő tornyok felé, amelyek kis fehér házak felett őrködnek, mint bojtár bárányai felett (269).
9. Széles léptekkel jártak az idősebb emberek, mint ősszel a kövér varjak. A fiatalok inkább a nyurga gémeiktől, gólyáktól vettek példát (269).
10. Egy darabig magányos madárként üldögél a lelkek szigetén, amíg majd észreveszik őt társnői, boldogtalan testvérei, és körülfogják a szerencsétlent, amint az utcán is mindig akad támogatója annak, akit valamely baleset ér (272).
11. A legjobb dolguk a zsidóknak van. Ők kisírják magukat. Aztán felejtenek (272).
12. Nagy borítékban volt a levél, amilyent ez idő tájt az előkelő világ használt, amikor a nőket férfiasabb írásra kezdték taníttatni a *Sacré Coeur*ben és az Andrássy úti nőnevelésben, mint amilyen írásuk a férfiaknak volt (272–3).
13. Leonóra egy tányér töltött káposztáját nem adnám oda Zsófia egész konyhá-jáért (273).
14. Nem tartja szokatlannak, hogy vidéki ember léte befurakodik itt bizonyos intim társaságokba, nők védelme alá helyezi magát, mint valami üldözött, helyet foglal asztaloknál, bizalmat élvez, fontoskodik, intézkedik, beleül nemcsak az én ölembe, hanem másokéba is, akikhez tulajdonképpen semmi köze sincs? (274).
15. Majd, ha darab ideig még éltél, fiam, rájössz, hogy járnak a földön jelentéktelen, kis öregemberek, akiknek az a titokzatos megbízatásuk, hogy mindenféle emberi rejtelet összeszedjenek, mint erdőn a targallyat (275).
16. Énfelém egész életemben úgy futottak a titkok, mint bizonyos nők után nagy messzeségből eljönnek a macskák, hogy hozzájuk dörgölözzenek (275).

A *Szomjas urat keresik* – *A titkok* című 16. fejezet (264–74) azzal veszi kezdetét, hogy Józsiás felébredve megkérdezi, hogy valóban Leonórát látták-e. Szomjas Guszti kéri, hogy olvassa el Leonóra búcsúlevelét, de Józsiás azt

válaszolja, hogy eszét vesztené, ha Leonóra írását látná. Szomjas úr elárulja neki, hogy Leonóra reggelenként felkereste őt, hogy érdeklődjön Józsiás úrról. És ő mindent elárult neki, hogy kiábrándítsa Józsiásból. Ez a jó asszony ebédet küldött neki délben, és Józsiás kárt okozott neki is azzal, hogy a halálba kergette. Önző öregemberek! – kiáltja Józsiás. Nem értitek ti már az ifjúság kedvteléseit, századvégi boldogtalanságát. Nem tudjátok megérteni „a mai, századvégi világot. Bodnár Zsigmond már régen hirdeti a Fűvészkertben, hogy itt van az idealizmus hajnala, mint minden új század kezdetén, amikor az eszmék és az emberek kicserélődnek” (266). Erre Szomjas úr azt feleli: „Hát csak hagyjuk ezeket a helybeli hírességeket, Józsiás öcsém” (266). Mire Józsiás azt kéri, hogy ne vitatkozzon vele. Szomjas úr azonban nem hagyja magát, és kifejezi nemtetszését az új világgal szemben. Így vitatkoztak, amikor Hencsi, Zsófia szobalánya érkezik, és egy borítékot nyújt át Szomjas úrnak azzal, hogy adja át Józsiásnak. Józsiás megkapja a levelet, és megtudja belőle, hogy ma temetik Leonórát. A levél ezzel végződik: „Temetés után várj rám a Polesovszky cukrászdában, a Szent Teréz-templommal szemközt” (274). A fejezet 16 hasonlata a vitatkozó felek, Józsiás és Szomjas Guszti álláspontjait teszi érthetőbbé. Az 1. hármas hasonlathalmaz; a 2. direkt szóhasonlat; a 3., 4., 5. hasonlítás kifejező összetett melléknév; a 6., 8., 16. mondathasonlat; a 7. direkt szóhasonlat és mondathasonlat halmaz; a 9. indirekt szóhasonlat és direkt szóhasonlat halmaz; a 10. hasonlítás kifejező állapotváltozó, homéroszi hasonlattá kibővítve; a 11. comparatio paratactica; a 12., 13. direkt szóhasonlat; a 14., 15. indirekt szóhasonlat.

XVII. fejezet: *A Nemzeti Szalonbeli dáma*

1. Aztán tudott ez a láb kígyó módjára tekeredni Józsiás lába körül. „Enyém vagy, nem engedlek másnak!” – mondotta a láb, amint kar módjára átölelte Józsiás bokáját. A cipő hegyes orra úgy kopogott, mint a harkály csőre, éhesen, szomjasan, kutatva, hogy néha az ölében találta Józsiás az előkelő hölgy lábát. Máskor a magas, franciás szabású sarok kánkán-táncleppel ugrott magasra, hogy Józsiás a gyomrán érezte a sarok érintését (276).
2. Úriasszony lába volt, amely lassabban hervad és öregszik, mint a szegény nőké. És hangja, amely száját elhagyta, éppen olyan ravasz és titokzatos volt, mint lábainak beszélgetése: a szerelem és gyöngédség varakoznak rá (277).
3. Az úgynevezett műveltségnek azt a részét tudta legjobban Zsófia is (mint pesti nő), amely a színházban ragadt rá. Volt drámai, mint Jászai Mari, akinek hangját sokáig lehetett hallani a pesti nők előadási modorában. Ma már jégszürke öreg férfiak azok, akik a Jászai hangjával kaptak ki a feleségüktől vagy kedvesüktől. [E sorok írója is sokszor átkozta a régi nemzeti

- színházbeli előadási modort. Egy hölgyismerőse ugyanis szerette az ottani tragédiákat, és ezeket igyekezett belevegyíteni a mindennapi élet apró-cseprő eseményeibe.] Volt naiva, mint Török Irma. Volt „kis szökevény”, mint a népszínházi operettben látta (277).
4. A hangjában, amelyen itt megszólalni szokott, lopva adott csókok és csúf csalfaságok zenéltek. Olykor csábító susogások, kéjelgő torokhangok, rábeszélő sóhajtások hangzottak a hangjában, mint olyan nők hangjában hallható ez, akik komolyan veszik az érzéki szerelmet. Furfangosan rejtett hangja, mint egy cigánynőé, aki lopni akar, mialatt a tenyérből jövendőt mond, máskor pedáns volt a hangja, mint egy zárdabeli tanárnőé, hanem iskolai penzumok helyett: vért kergető szavakat mondott Józsiásnak. Volt alázatos, mint egy „asszonyi állat”, aki szerelemért könyörögve sír a dívány sarkában; volt kihívó és szemérmetlen, mint egy utcai nő; lesütötte szemét, amikor a legbujább akart lenni, mintha bocsánatot kérne féktelen természetéért; volt szenvedélyes, mint egy szevillai táncosnő, és ugyanakkor visszavonta kezét, ha Józsiás felhevülten utána nyúlt (277–8).
 5. De ezen a délutánon, amikor a kis cukrászdában lehajtott fejjel ült, mint egy gyilkos, akit már szerte a városban a rendőrség keres (278).
 6. Fehér árnyékként ült előtte Zsófia a cukrászda piros székecskéjén, és töviről hegyire átgondolta ezt az asszonyt. (Lett volna ugyan más gondolkoznivalója ezen a délutánon Józsiásnak, de ő is úgy cselekedett, mint a siralomházi delikvens, aki egész éjszaka a porkolábbal sakkozott.) (278).
 7. De Zsófia megérkezett finom bundájában, egérszínű kalapkájában, gyengéd cipőiben, amelyek annyi nyomot sem hagytak a hóban, mint egy álom, amely a városon végigmegegy (279).
 8. Itt van a pénz, kisasszony – szólt nyugodtan a cukrászkisasszonyhoz, mintha legalábbis a felesége lett volna Józsiásnak. És odakünn az utcán, bár még alig kékült a téli délután, melegen, odaadólag a Józsiás karjába tette a kezét, mintha soha életében nem akarná elhagyni (279).
 9. Kettőnket összeláncol a büntudat, mint egymáshoz kötözik a kétkerekű talyigán az egyforma vétekért elítélt bűnösöket (282).
 10. Ha mellettem állhatnál, amikor báli zene közben, csevegő, táncos estélyen hirtelen elsápad majd az arcom, mintha egy halálfő nézne rám a velencei tükörből. Egy halálfő, amelynek mása a föld alatt van (282).
 11. A Duna a Jeges-tengert mutatta. Ősvilági alakzatokban borultak egymásra a jégtáblák, amint vándorlásukban megállította őket a láthatatlan erő. Megállott az öserejű folyam partjai között, mintha kihűlt szívéből elhalt volna a szenvedély, az akarat, az életkedv (283).
 12. A Margitsziget fagyottan, fehéren állott a Duna közepén, mintha öreg királyok várnák ott a tavaszt, akik lehetetükkel mindent jéggé, zúzmarává dermedtenek (284).
 13. Tudja, hogy miért kistermetűek a pesti nők? Mert szűk, alacsony lakásokban élnek. [...] De nézze meg a főrangú paloták, kastélyok termeiben szü-

- letett nőket! Olyanok, mint a nádszál. Van helyük, ahol megnőhetnek, mint a pálma (285).
14. És Józsiás a szerelem első időszakában mindig olyan babonás volt, mint egy cigány (286).
 15. Lementek a hídszárnyon, és a Margitszigetre léptek. A sziget akkor még bozontos, elvadult erdőség volt, a téli zúzvara belepte a fákat, mint valamely őserdőt, amely távol volt minden civilizációtól. Ilyen lehetett a Senki-szigete, amelyről Jókai írt – dűnnyögte Józsiás (286).
 16. A csend itt most oly nyomasztó, mint a nehéz lelkiismeret. Talán a másvilágon lehet ilyen csend, amikor mindenkit a bíróság elé állítanak (287).
 17. A forró nyári délutánban mindenki aludni látszott a szigeten. Lesült a fű, és oly vörhenyes volt, mint a hajam, hogy azt sem lehetett megkülönböztetni a fűtől (289).
 18. Hallod a távoli kopácsolást? Ott faragják a népmeséket és a legendákat, amelyek a szigetről szólnak – mondta Józsiás. – Mint a játékszert faragó tótok dolgoznak ott a kis, láthatatlan szellemek (289).
 19. Mert most dolgozni kezdek, mindennap, egész nap, többet, mint Jókai, aki legfeljebb reggelenként ír, amíg a reggelit kiérdemeli (289).
 20. Zsófia úgy hozzásimult a férfihoz, mint egy buja táncosnő (290).
 21. Már említettük azonban, hogy Zsófiának igen csókra termett ajka volt, mégpedig hosszú, nagy csókokra való ajka, amely úgy ölelte magába a rátapadó férfiakat, mint egy dunyhás ágy a lefekvőt. A láthatatlan kis ajkizmok, mint drágalátos szivattyúk fogadták Józsiás ajkát. Hasonlatosak voltak ama egzotikus virág kelyhéhez, amely elnyeli a beléje tévedő legyet. Elkapták az asszony duzzadt, húsos, puha ajkai a férfi ajkát, mint valamely égi gyönyörűséget. Zsófia művésznője volt a csókolózásnak. Csókolt izgatott, húsos nyelvvel, amelyről most eltűntek a mindennapi szavak, mint elröppen a verébcsapat. Csókolt a fogaival, amelyek máskor oly tündöklő villogtak, mint ragadozóé. Csókolt a torkával, amelyből elfutamodtak a hazugság, a meszterkélttség, a csalfaság hangjai, csak egyetlen bűgös maradt ott, a gyönyör, a szerelem bűgása, nyögdecselése (290–1).
 22. Magas romfal állott előttük, amely túlért a fákon, mint egy kőben maradt imádság (291).
 23. A kastélynak pedig mindegyik terme akkora, mint egy táncterem (292).
 24. A hold már sárgán, bámészon állott a szürke ég közepén, mintha egyenesen a szüzek házára nézne a nagy messzeségből (293).
 25. És itt megnyugodtam, mint bizonyos öregasszonyok a temetőlátogatástól (294).
 26. És itt gyóntam órák hosszáig a templom romfala mellett, hogy lassan lehullottak lelkemről a bánatok, mint körülöttem a falevelek (294).
 27. Az a vén zúzmarás fenyő ott úgylis régen hasonlít egy kőbor lovaghoz (295).

28. Lila kis kalapjában, jószagú bundácskájában, mozdulatlanságában olyan volt ez áhítatos helyen, mint egy eltévedt kis lélek, akinek szíve megszakadt a bűnbánattól (295).
29. Olyan halvány volt, mintha nagy messziségből vagy valahonnan a föld alól jött volna elém (295).
30. A szigeti téli magányából egy fekete ruhás, szakállas férfi váltott ki, aki könnyű kis felöltőt viselt vállain, mintha a párizsi bulváron az operába igyekezne (296).
31. Józsiás egyik kezével átölelte Zsófia hajlékony, táncosnős derekát, a másik kezével a karjába kapaszkodott, és keresztül-kasul vitte a hóban az asszonyt (297).
32. Jobbra Óbuda aludt sötétkék tornyaival, szürke fedelű házikőival, egy-egy piros ablak úgy mutatkozott a messziségben, mint a boldog emberek tanyája (297).
33. És ma már másképpen szeretsz, Józsiás? – kérdezte az asszony, és repkény módjára körülfogta a férfi alakját (298).
34. Mindig kisiklasz a kezemből, mint egy aranyhal (298).
35. Úgy veszem mindig, amikor elválnak egymástól, mintha elutaznál egy idegen városba (300).

A Nemzeti Szalonbeli dáma című 17. fejezetet (275–300) Zsófia és Józsiás találkája indítja a Nagymező utcai cukrászdában:

„Józsiás az unalomig ismerte ezt a környéket. Zsófia ugyanis rendszerint ebben a »tisztességes«, divaton kívüli cukrászdában szokott találkát adni, ahol az öregasszonyok már nem tudták azokat a szerelmi rafinériákat, amelyeket fagyaltozás közben szájjal, nyelvvel, szemmel ki lehet fejezni. [...] Ebben a »tisztességes« cukrászdában Zsófia lábaival mondott el mindent Józsiásnak» (276).

Józsiás nem tudta kiismerni ezt a nőt, és kíváncsian várta, hogy milyen szerepet fog most játszani. Zsófia megérkezett a cukrászdába, határozottan Józsiás vállára tette kezét, és ezt mondta: „Gyerünk a szabad levegőre, mert itt rám szakad a ház – suttozta, mintha bűntársa volna Józsiásnak” (279). A Nagymező utcán mentek végig, de mindketten Leonóra halálára gondoltak. Zsófia elment Leonóra temetésére. Józsiás fogvacogva kérdezte tőle: „Mondd: – rettenetes volt az ma délután?” De Zsófia nem akart erről beszélni. Bűnösnek érezte magát, és vezeklésül imádkozni akart. Tovább sétálnak, és kiérnek a Margitszigetre, itt sok mindenről beszélgettek, majd elérkeztek az egykori apácakolostor romjaihoz. Zsófia itt imádkozni akart, de úgy, hogy Józsiás ne lássa. Zsófia régen már járt itt, ismert itt egy félig betemetett üreget: ott

imádkozott. Negyedóra múlva Józsiás utánament, és megtalálta az üreget, amelyben Zsófia a hóra borulva imádkozott: „olyan volt ez áhítatos helyen, mint egy eltévedt kis lélek, akinek szíve megszakadt a bűnbánattól” (295). Józsiás átölelte az asszonyt, és vitte a hóban a Duna partjára. Jobbra Óbuda aludt sötétkéék tornyaival, ahol többször sétáltak. Itt eszébe jutottak a közös séták, és elkezdte bizonygatni, hogy most is szereti, és már nem féltékeny az asszony életmódjára. „Legyek a tiéd!” – mondta Zsófia. „Gyerünk át a Duna jegén Budára, keressük fel azt a szobácskát, ahol először találkoztunk” – javasolta Józsiás (300). Elindultak egy nyomot követve a hóban. „Mire megálltak volna, hogy hátraforduljanak, már több ölnyre voltak a sziget partjától” (300). A 17. fejezet 25 oldal terjedelmű, és 35 hasonlatot tartalmaz. Az 1. négytagú hasonlathalmozás, az első két hasonlat *módjára* névutóval alkotva, a harmadik indirekt szóhasonlat, a negyedik hasonlítást kifejező jelzős szerkezet; a 2. kéttagú hasonlathalmozás: az első egyenlőtlen, a második egyenlő hasonlítást fejez ki; a 3. háromtagú hasonlathalmozás; a 4. öttagú hasonlathalmozás; az 5., 7., 9., 10., 12., 18., 24., 25., 26., 28., 30., 35. mondathasonlat; a 6. kettős hasonlathalmozás: egy állapothatározó + egy mondathasonlat; a 8. kettős mondathasonlat-halmozás; a 11. egy direkt szóhasonlat és két mondathasonlat halmozása; a 13. kéttagú fürtös hasonlat; a 14., 27., 29. direkt szóhasonlat; a 15. mondathasonlat + direkt szóhasonlat; a 16. egy hasonlítottat két hasonlóval szemléltet; a 17. direkt és indirekt szóhasonlat halmozása; a 19. egyenlőtlen hasonlítás; a 20., 22., 34. indirekt szóhasonlat; a 21. héttagú hasonlathalmozás; a 23. direkt szóhasonlat; a 31. hasonlítást kifejező jelző; a 32. direkt szóhasonlat; a 33. *módjára* névutóval kifejezett hasonlat.

XVIII. fejezet: *A Nemzeti Szalonbeli dáma (Folytatás)*

1. Azt sem látom már, csak valahol egy ködfelhőt, amelynek olyan alakja van, mint egy magas fa koronájának (301).
2. Látta a lámpásokat a Császár fürdői parton, amely lámpások a hirtelen leereszkedett ködön át tagadhatatlan barátságossággal nézegettek, bár bizonyosan sokat szenvedtek a ködben, mint fénylő lelkek a butaság közepette (302).
3. A vízimadarak már régen aludni mentek, a befagyott Duna felett esti időben csak a köd állott sírbolti nyugalommal (302).
4. Megint ment valaki a messzeségben, egy bálvány, amely oly méltóságteljesen tűnt el a ködben, mintha valójában nem is ember, hanem egy Nepomuki Szent János-szobor lenne, amely egy felvidéki hídon örködött eddig, és felhasználta a ködös estét, hogy kirándulást tegyen Budapestre (303).
5. Most Zsófia felé közeledett az éjszakából egy árnyék, amely messziről útszéli fészületnek látszott, közelebből egy nőnek, aki kitárt karral közeledik, végül elvonult, mint egy ködből, jégből való felleg (303).

6. Az asszonnak olyan hangosan vert a szíve, mintha dobverő verte volna a keblét (304).
7. Valami zajt hallottak a ködön át, mintha valahol nagy messziségben, talán a budai Szent György téren időnként egy nagy dobot pufogatnának (304).
8. Harangoztak valahol a parton; békés, csilingelő, szárnyaló angyalok dallamával reszkető harangok törtek utat maguknak a ködön át, mintha gyöngéd karjaikkal a bűnbánó, bajba jutott asszony segítségére jönnének (305–6).
9. Megindult alattunk a folyam, mint Shakespeare-ben az erdő (307–8).
10. Egy nagy malomban vagyunk, ahol búzaszemként morzsolódik szét életünk (308).
11. Ne emészd magad. Csókolj meg – szólt az asszony csodálatos fölénnyel. (Azon ritka asszonyok közül való volt, akik friss erőre kapnak, ha szenvedést látnak maguk körül.) (308).
12. Az úszó jégtáblán ülték meg nászukat, mint a vadkacsák. [...] Pirosságot láttak maguk előtt, mintha mepecsételt szerelmük lángja lenne. A ködben úgy ragyogott egy lámpás, mint a mennyország kapuja (309).
13. Zsófia teli tüdőből kezdett énekelni: Hatalmas ária zendült fel a ködben, mintha egy túlvilági hang csendült volna a Lánchíd budai oszlopánál. Sirályként röppent a hang az éjszakában, villogott, foszforeszkált a térdeplő nő énekbe foglalt jajkiáltása a Duna jegén, meglóbálta e harsanó, pengő hang a lár-mahangot az álmos hídőrök fülében, járókelők gyorsították meg lépteiket, mintha csodát hallottak volna, fáklya gyulladt fel a parton, mintha egy fejedelem jött volna a túlvilági énekesnő megmentésére... Zsófia pedig énekelt teli tüdőből, boldogan, trillázva, mintha a világ legnagyobb színpadán lett volna. A halál színpadáról énekelt vissza az életbe. Jól megtanított ének-mestere a *Szevillai borbély* áriájára (309).
14. Zsófia egyetlen szökéssel a parton termett, és eltűnt a tömegben. Úgy futott, mint a csík zúzmarás örök, nedves halászok, kíváncsi szemű éji járókelők között. Futott a Lánchídra, és aztán eltűnt, mint egy kis kobold (309).
15. Igaza van Reviczky Gyulának: A világ csak hangulat (310). Szomjas Guszti: „Azt mondja a költő, hogy a világ csak hangulat. De nekem nagyon rossz hangulat.”
16. Némileg csillapította az események feszültségét, hogy Zsófia ura nem adott be válópört neje ellen – erre bizonyára nem is volt oka –, magát Zsófiát pedig általános ünnepléssel vették körül ismerősei, mint aki a halál torkából menekedett (314).
17. A nőekkel úgy kell bánni, mint a virágokkal – hangoztatta Benedek Aladár (315).
18. Szomjas urat általános ünneplés közepette fogadták a Józsefvárosban, mint egy gazdag örököst (316).
19. Józsiás válogathatna az özvegyasszonyok között, Kuthy Lajos óta nem volt ily népszerű író (316).

20. De Szomjas úr bejárta a város mindazon kocsmáit és kávéházait, ahol teli pohár és érdeklődés fogadta őt, mint Józsiás testi-lelki barátját, és az áldozatul esett nők jó ismerőseit (316).
21. De ő Párizsba akar utazni, hogy ott végezzen életével, mint Grünwald Béla (317).
22. Természetesen többször kereste e napokban Szomjas úr Zsófiát is. De az úrnő jéghideg tekintettel mérte végig, amint ráköszöntött a Kristóf téren (317).
23. Ki nem szeret inkább Podmaniczky Frigyes báróról olvasni, mint Sramkó fiskálisról? (318).
24. Abban a sokat emlegetett reneszánszban sem tettek egyebet a festők, költők, mint a pápák és fejedelmek, gazdagok hiúságának hízelegtek (318).
25. Jár még itt egy-két múlt századbeli író, mint szomorú, öreg kísértet, de senki sem ismeri őket, legfeljebb a Földhitelezet pénztárosa, ahol az írói Segély-Egylet pénzeit kezelik (319).
26. Neked az akasztófa alá se kellett állni, híres ember lettél. Lehet, hogy kartársaid egy darab ideig kihasználják majd ellened hírhedségedet, de te ne törődj vele. Rudnyánszky Gyula is be volt csukva, mégis híres költő (321).
27. Ha biciklibajnok lennél, több reménnyel néznél a jövő elé (322).
28. Az új kor írójának úgy kell tudni táncolni, mint Mazzantini Lajosnak, ravasznak kell lenni, mint egy kupecnek, bátornak kell lenni, mint egy spadassinnek (322).
29. Körülötte keringett a szél, mintha gyengén ébresztgetni akarná egy halk kéz (324).
30. Repkedett, lengedezett a tavaszi szél a megfagyott Józsiás körül, mintha egy szoborba akarna életet lehelni. Sohasem látott tájakról hozott a városba hangulatokat a szél, mint a madarász siet az utcán furcsa madárkáival (324).
31. Valaki a Józsiás karjára tette a kezét, mintha villamosütés érte volna (325).
32. Ajkán gyöngédke mosoly, mintha már régen várt volna erre a találkozóra, és megtanult megbocsátani, megnyugodni (325).
33. A leány oly szeretettel fogta a férfi kezét, mint egy drága, beteg emberét (325).
34. Valóban beteg vagyok – felelte Józsiás. De nem olyan beteg, amint az írók és költők szokták negéyezni a betegséget, hanem most valóban meglátogattott a gonosz sors (325).
35. Valami szegény nő belebolondult, mint színészekbe szokás (326).
36. Bizony sokat sírnak, búsulnak itt is a férfiak miatt, mint mindenütt az egész világon (326).
37. Lépten-nyomon elment mellettük egy büszke barna vagy egy porcelánképű szőke olyan testmozdulatokkal, amilyent napközben nem mernének. [...] Ahogyan talán majd a virágszálak hajladoznak, ha valóban beköszönt a tavasz (327).
38. Ugyanezt mondotta Szomjas úr is, amikor ma délután felkeresett. „Olyanok azok a nők, mint a verebek, csoportosan járnak, egymástól kapkodják el a falatot (328).

39. Itt van valami, ami úgy nyomja az életemet, mint egy sírkő (329).
40. Józsiás könnyűeket, boldogokat lélegzett, mintha nagy teher szakadt volna le a szívéről (330).
41. Józsiás egy széles kanapén kapott ágyat Áldáska gondozásában. Jól megvetette a párnákat, amitől friss, életteljes illata lett az ágynak, hogy Józsiás nyomban elaludt, mint a mesében (330).
42. Tudtam, hogy Áldáska szerencsét hoz reád, mint énram egykor az anyja. Soha életemben nem voltam állás nélkül (331).

A Nemzeti Szalonbeli dáma (Folytatás) című 18. fejezet elején (301–31) Józsiás és Zsófia a Duna jegén akarnak átkelni, de közben beesteledik. Józsiás gyufát gyújt, hogy megkeresse a lábnyomot, amelyről valahogyan letértek. Nem látják a szemközti partot sem, csak az elszórt lámpásokat. Józsiás lábával tapogatózva halad előre, Zsófia pedig mögötte. Egyszer csak azt veszi észre Józsiás, hogy jégtorlaszok vannak mellette, és nem látja Zsófiát. Kétségbeesetten hívogatja. Itt vagyok – szólal meg mellette egy jégbálvány. Nem hisz a szemének, megtapogatja, de a puha bundát nedves zúzmara veszi körül. Mintha emberalak haladna el mellettük. Ijedten fordulnak el a ködszörnyetegtől. Majd Zsófia felé közeledik egy árnyék. Talán a halott jön értünk – suttogja Zsófia. Szorosan összeölelkeznek, egyszer azonban ismét megszólal Zsófia: „Én azt hiszem, megy a Duna” (304). Később valamiféle hangot hallanak, amelyben harangszóra ismernek. Egyre jobban félnek a haláltól. „Fázom, ölelj át” – rebegi Zsófia. „Nekiugrott Józsiásnak, mint egy kis démon, és addig ölelte, csókolta, szorongatta, dédelgette, amíg elfelejtette a halálveszedelmet, elfelejtette a zajló Dunát, a fullasztó ködöt. Az úszó jégtáblán ülték meg nászukat, mint a vadkacsák” (309). Egyszer pirosságot látnak maguk előtt: egy lámpás az. Zsófia teli tüdőből kezdi énekelni a Sevillai borbélyt. Bundás rendőrök deszkákat és lajtorjákat hoznak: „Zsófia a parton termett. Felfutott a Lánchídra, és aztán eltűnt, mint egy kis kobold” (309). Józsiásnak ellenben a rendőrök felírják a nevét; a neve benne van minden hírlapban: híressé válik. Legendák keringenek róla. Minden szerkesztőségben róla beszélnek. Zsófiától viszont levelet kap, amelyben azt írja, hogy ezután kerülniük kell egymást. Józsiás nem mozdul ki otthonról. Visszavonultságában mindennap felkeresi Szomjas úr. Egyszer együtt sétálnak, és a Régi Arabs Szürkéhez kocsmánál elbúcsúznak. Józsiás éppen az öreg szavain gondolkodik, amikor valaki a karjára teszi a kezét: Áldáska az. Meghívja magukhoz, és Józsiás ott is alszik náluk. Reggel Fonnyadi és Fonnyadiné jönnek kisírt szemmel, és közlik, hogy meghalt Szomjas úr, és húszezer pengőt hagyott Józsiás úrra. Ezt hallva Szezelemvölgyi úr megjegyzi: „Tudtam, hogy Áldáska szerencsét hoz reád, mint énreám egykor az

anyja. Soha életemben nem voltam állás nélkül” (331). A záró 18. fejezetben van a legtöbb hasonlat: 42. Az 1., 2., 6., 7., 8., 9., 16., 29., 31., 32., 33., 34., 38., 40., 42. mondathasonlat; a 3., 22. hasonlítást kifejező jelzős szerkezet; a 4. mondathasonlat, amelyben a hasonló homéroszi hasonlattá bővül; az 5. háromtagú direkt fűrtös hasonlat; a 10., 19., 26. comparatio paratactica; a 11., 17., 23., 24., 27. direkt szóhasonlat; a 12. három indirekt szóhasonlat halmozása; a 13. négy mondathasonlat halmozása; a 14., 30. két indirekt szóhasonlat halmozása; a 15. azonosságon alapuló metafora; a 18., 21., 25., 35., 36., 39., 41. indirekt szóhasonlat; a 20. két indirekt szóhasonlat halmozása; a 28. egy hasonlítottat három hasonlóval szemléltet; a 37. mondathasonlat kettős halmozása.

Összegző következtetések

Jelen dolgozatomban a hasonlatok használatát vizsgálom Krúdy Gyula *Hét Bagoly* című regényében statisztikai módszerrel. A regény 18 fejezetből áll, és mindegyik fejezetében található több-kevesebb hasonlat, összesen 282. Az első levonható tanulság tehát így hangzik: igaz a korábbi kutatóknak az a megállapítása, hogy Krúdy sok hasonlatot alkalmaz műveiben.

A második feltűnő tanulság, hogy ennek a 282 hasonlatnak a struktúrája rendkívül változatos: az egyszavas hasonlítástól a több mondatból álló homéroszi hasonlatig mind a terjedelem, mind a felépítés szempontjából nézve szinte áttekinthetetlen.

A harmadik szembevetendő tanulság, hogy Krúdy hasonlatai között sok a váratlan, meglepő hasonlítás, továbbá egy hasonlítottat gyakran több hasonlóval szemléltet, és nagy kedvvel halmozza a hasonlatokat.

Végül, ha az egyes fejezetekben előforduló hasonlatok számát összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a hasonlatok száma hullámszerű emelkedő tendenciát mutat úgy, hogy a 18 fejezetben öt hullámvölgy és hullámhegy következik egymás után:

1. Az 1. fejezet kilenc hasonlatot tartalmaz; a 2. tizenkettőt; a 3. ötöt; a 4. tizennégyet; az 5. huszonhatot;
2. A 6. fejezet hat hasonlatot tartalmaz; a 7. tizenötöt; a 8. tizennégyet; a 9. tizennégyet; a 10. kilencet; a 11. tizenkettőt; a 12. húszat;
3. A 13. fejezet 8 hasonlatot tartalmaz; a 14. huszonhármat;
4. A 15. fejezet 4 hasonlatot tartalmaz; a 16. tizenhatot; a 17. harmincötöt;
5. Az utolsó, a 18. fejezet negyvenkét hasonlatot tartalmaz.

Most már csak azt kell megvizsgáljunk, hogy miért alkalmaz az író feltűnően több hasonlatot az 5., a 12., a 14., a 17. és a 18. fejezetekben, mint az őket megelőzőkben. Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, meg kell vizsgálnunk azt, hogy ezek a fejezetek milyen funkciót töltenek be a regény cselekményében.

Az **első 5 fejezet** a regény első részét, a helyszínt, a szereplőket és a cselekmény kezdete után kialakult ellentmondásos helyzetet mutatja be. A 4. fejezetben Szomjas úr szemtanúja annak a jelenetnek, amikor is Zsófia kiugrik egy ház földszinti ablakán, és elrohan a Molnár utca felé. Rögton utána egy természetes asszonyság, Leonóra zuhan ki az ablakon ezt kiabálva: „Megállj, Zsófia, te céda!” Zsófia azonban nem áll meg, Leonóra pedig nem tehet mást, mint felpanaszolja Szomjas úrnak, hogy Józsiás megcsalta őt a legjobb barátnőjével, Zsófiával. Az 5. fejezetben, advent első vasárnapján a hajnali misére harangoznak, Józsiás úr kopogtat Szomjas Guszti ajtaján, majd azt mondja, hogy erre járt, és az egészsége iránt érdeklődik. Beszélgetni kezdenek, és Józsiás úr elpanaszolja a bajait: ő Józsiás író, és Szentmártoni néven ír elbeszéléseket és regényeket. Mire szomjas úr megjegyzi, hogy ő is mindig író szeretett volna lenni, de sehogy sem tudta elkezdni. Ezután az irodalom hasznáról szól Józsiás úr: a nők is kedvelik az írókat, különösen a műveltebb polgári nők. Írt is egy regényt *Madárijesztő és két felesége* címen, e regény két női szereplője: Leonóra és Zsófia. De Zsófiáról elfutása óta semmit sem hallott, és megkéri Szomjas urat, hogy keresse meg és hozza vissza. Szomjas úr azonban figyelmezteti, hogy Leonóra nemes szívű és jóságos, akit meg kell becsülni. Mire Józsiás azt válaszolja, hogy Zsófia olyan, mint a kályhából kicsapó tűz. „Ő az a nő, akiért örökké szenvedünk.” „Szegény Leonóra – dörmögte Szomjas úr –, sohasem tudom elfelejteni azt az önfeláldozó, gyáva tekintetét, amelyet önre vetett, uram. Az örültek házában láthatni ily szemeket, ily önfeledten lepittedt alsó ajkakát, ily megtörtén hajló nyakakat” (158). Mire Józsiás ezt feleli: „Szeretem Leonórámat, mint anyámat. De Zsófia a végzetem. Hurok van a szemében, a nyakam van a kezében, az életemen táncol végig két céda cipősarkával, a harisnyakötője a lélegzetemet szorítja, a hajának apró fűrtjein felakasztva lógok, mint a kanveréb felakasztja magát bánatában a házeresztől kicsüngő szalmaszálra” (158). A 4. fejezetben kezdődő cselekmény ellentmondásai már sejtetni engedik a tragikus folytatást, amelyet megerősít Szomjas Úr és Józsiás beszéde az 5. fejezetben, melyben a hasonlatok száma is megemelkedik: az 1. fejezetben kilenc, a 2.-ban tizenkettő, a 3.-ban öt, a 4.-ben tizennyolc, az 5.-ben huszonhat hasonlat található.

A 2. rész a **6. fejezettől a 12 fejezetig** tart. A 6. fejezetben Józsiás végiglátogatja a szerkesztőségeket Pest belvárosában. A 7. fejezetben Józsefvárosba

megy, ahol Virág Kálmán és Neje Könyvkiadójában felkeresi Szerelmevölgyi szerkesztőt, aki a szerelemmel kapcsolatos szakkönyveket gondozza. Közben megérkezik a szerkesztő lánya, Áldáska, és mivel elérkezik az ebéd ideje, elmennek együtt ebédelni Klein kocsmájába, mert ott kiváló húslevest lehet enni nagy velőscsontokkal. Ebéd után Józsiás az *Udvarlás Könyve* című művéből olvas fel részleteket, Áldáska nagy gyönyörűségére. A 9. fejezetben Szomjas úr visszaérkezik, és jelenti Józsiásnak, hogy Zsófia a kocsmá előtt várja. Józsiás elpirul, és kirohan Zsófiához, beül a kocsiába, és kirándulnak a Sváb-hegyre, s közben végigcsókolózzák az utat. A 10. fejezetben Erdélyi Gyula és Simli Mariska érkeznek az étterembe, s ott ebédelnek és beszélgetnek. A 11. fejezetben Erdélyi Gyula beszédet mond az írónőkről, akik egykor úgy ünnepelték őt, mint az élet vőlegényét. A 12. fejezetben megérkezik Szomjas úr Józsiáshoz, és levelet hoz Leonórától Józsiás számára, amelyben Leonóra a Ludoviceum elé hívja, ott szánkóval várja őt. Leonóra kedvesen fogadja, és kiszánkóznak a Népligetbe. Ott sétálgatnak, és Leonóra tanítgatja Józsiást, hogyan csinálhatnak írói karriert. A nagy írók társaságát kell keresni, el kell járni a Petőfi Társaságba, fel kell hagyni a bohém élettel, nyugodt körülményeket kell teremteni az alkotáshoz: vidékre kellene költözni. „Női protekciónak elég vagyok én – felelte Leonóra. – Amerre én megfordulok: ott mindenütt maga a legnagyobb író. Kényszeríték mindenkit, hogy műveit olvassák” (230). Efféléket is mond neki: „Nem engedlek megcsalni se jó baráttól, se ellenségtől. Az életemet akármikor odaadnám érted. Mert te vagy a csillagom, minden asszonyi hiúságom felolvad a te hírnevedben, minden szomorúságomért megvigasztal az, hogy te a világon vagy” (234). Józsiás erre azt felelte, hogy neki csak egy kancsó bor kell, és egy pipa dohány, és megcsókolta Leonóra kezét:

„Józsiás megragadta Leonóra kezét, és sokszor hálásan megcsókolta. Az aszszony átszellemült arccal hagyta csókolni a kezét, a csuklóját. Könyökig húzta fel bundáját, hogy ott is érje Józsiás csókja. A szeméből hálás, boldog könnyek tündökölve hullottak. Szentté váltott, megdicsőült arccal nézett a férfira, aki lassanként sírni kezdett, és Leonóra fejére hajtotta fejét” (235).

Leonóra tehát meg van győződve, hogy Józsiás igazán szereti, Józsiás pedig sírva fakad, mert világosan érzi, hogy igazi szerelemmel már mást szeret, és sajnálja Leonórát, mert őt is szereti, de ez a szeretet már csak fiúi szeretet. Ezért szökken fel a hasonlatok száma a 12. fejezetben. Sejtí már, hogy egyszer Leonóra is megtudja az igazságot, s akkor valami nagy baj történik. A hasonlatok száma a 12. fejezetben felszökik a megelőzőekhez képest: a 6. fejezetben

hat, a 7.-ben tizenöt, a 8.-ban tizennégy, a 9.-ben tizennégy, a 10.-ben kilenc, a 11.-ben tizenkettő, a 12.-ben húsz.

A 3. rész rövidebb az előbbieknél, a **13. fejezettől a 14. fejezetig** terjed. A 13. fejezetnek már az elején jelzi Józsiás, hogy valami történt a lelkével:

„Ismét a lelket kergetem, amely néha éveken át a temetőben van bezárva, aztán jön egy nap, körülbelül három esztendőnkint; mikor a lélek kiszabadul a temető kőfalai közül, futni kezd előttem, csillogó mocsárvíz, hervatagon csörgő bokor, félelmetes homályon kanyargó országút, a sarkamban kapaszkodó szél: az ő nevét kiáltja, egyszer Izabellának hívják, máskor Leonóranak, majd Zsófiának [...] most Áldáska nevét kiáltja az országút az elátkozott vadász fülébe. Szerelmes vagyok” (236).

Ismét érzi az elmerengő tunya órákat, ismét ábrándok látogatják:

„Egy nő lett ismét a világ közepe, aki miatt hajlandó vagyok elfelejteni, hogy mily cselekedetek, energiák, erőfeszítések várokoznak reám, hogy életcélmához, az irodalomhoz közelebb jöjjenek. Egy nő jár velem gondolatban, mint a falusi szánkót kísérő csengő” (236).

A 14. fejezetben azonban hirtelen felugrik a hasonlatok száma, mert tragikus környezetben váratlanul tragikus esemény történik. Áldáska az Üllői út külső részén, a Régi Arabs Szürkéhez címzett vendéglőben várta Józsiást. A vendégek nagy része lócsiszár volt, akik borozgatva beszélgettek. A kocsmáros maga a bérkocsis gazda volt. Beszédük egyetlen témája a ló volt. A kocsmá előtt egy fekete kocsi állt meg, mert már kezdett alkonyodni, és a város különböző részeiből ide szállították az öngyilkosok hulláit. Nem voltak víg fickók a hullaszállító kocsisok. De volt köztük egy vidám ember, akit Áldáska és Józsiás gyakran hallgattak: a temetkezései vállalkozó egyik segédje. Jókedvű fickó volt, aki vándorszínésznek látszott, Szeleczkinek hívták. Miután Szeleczki megitta szokásos boradagját, észrevette, hogy Áldáska és Józsiás elszomorodtak a sok hulla láttán. Odament hozzájuk, mondván: „Mondok én maguknak valamit, hogy nyomban elfelejtek a bánatukat. Elviszem magukat egy olyan helyre, ahol a legszomorúbb embernek is el kell hagyni a maga szomorúságát, mert olyasmit lát maga körül, ami a legszomorúbb a világon” (244). Ezután Szeleczki elvezette őket egy piros téglás épületbe. Ott kapott egy nagy kulcsot a portástól, azzal kinyitott egy vasajtót, amely a föld alatti lépcsőhöz vezetett. Éppen harminchárom lépcső vezetett le a föld alá a jeges kemencéhez. Ott tepsikben jégdarabok úsztak, és hangosan összekoccantak. Szeleczki felhúzott egy redőnyt, amelyen cédula jelezte, hogy el van fog-

lalva: a jeges tepsikben halottak feküdtek. Az utolsó tepsizettséghez értek: egy nő feküdt a jégdarabok között. „Fekete volt, mint egy gyászjelentés. A hátán feküdt: homloka, amelyről hátra volt simítva csapzott haja, egyenesen, nyíltan, szinte bűnbánat nélkül tündökölt a magasság felé, mintha itt várná már az égi bírót, akinek cselekedetéért beszámol” (253–4).

„Leonóra feküdt az öngyilkosok házában, a keze keresztbe volt téve a mellén – mert nyilván ajándékot kaptak a hullaszállítók –, a fekete ruhája lesimítva, a cipőjét sem lopták el, és egy kis barna fafeszület is feküdt a mellén, amely feszületre egykor Józsiást eskette Leonóra, hogy örökké szeretni fogja” (256). „Józsiás eltakarta az arcát. Olyan rettenetes zörejt hallott, mintha a ház omlana össze, pedig csak Szeleccki gurította vissza a halottat a helyére. Egy idegen, nem szeretett, szinte gyűlölt kéz mozgott a karja alatt. Az Áldáska keze volt. Józsiás nem tudta teljes bizonyossággal, hogyan ért a Régi Arabs Szürkébe. Talán futott az Üllői úton, vagy Szeleccki és Áldáska vitték karjainkon” (256).

Ebben a fejezetben sem véletlen tehát a hasonlatok számának hirtelen megemelkedése: a 13. fejezetben nyolc, a 14.-ben huszonhárom hasonlat található.

A 4. rész a **15. fejezettől a 17. fejezetig** tart. A 15. fejezet négy hasonlatot, a 16. tizenhatot, a 17. pedig harmincötöt tartalmaz. Mi az oka ezeknek a nagy különbségnek? A 15. fejezetben Józsiás nagyon beteg, és az éjszakát Szomjas úr szobájában tölti, a Hét Bagolyban, mert fél, hogy valamilyen nagy baj éri Leonóra halála miatt, hiszen egykori szeretője ömiatta lett öngyilkos. Szomjas fel és alá sétál a szobában, vigasztalja Józsiást. Először is azzal, hogy sok ilyen éjszaka van az ember életében, amíg eljut a sírig. Gondolja meg, mily sok ilyen boldogtalan ember van a világon! Hányan hánykolódnak lázas betegségben, elviselhetetlen lelki és testi fájdalommal! Nem egyedül Józsiás szenved ezen az éjszakán. Azután elmondja, hogy ő maga is sokat szenvedett egy kedves lélek elhalálása miatt, de hogy megmeneküljön e fájdalomtól, egész éjszaka táncosnők szép lábaira gondolt. Sőt ilyen szenvedés idején a hiúság is lehet gyógyszer. Őt, Szomjas Gusztit – mondja – nem szerették a nők, és mindig irigyelte azokat, akikért tisztességes nők elveszítették az életüket. Józsiás e vigasztaló szavaktól nagy nehezen elaludt. és másnap hajnalban, amikor felébredt, úgy érezte magát, mintha a másvilágról tért volna vissza a 16. fejezetben. Majd ezt kérdezte Szomjas úrtól: „Valóban Leonóra volt az, akit az este láttunk?” (264). Szomjas úr azt javasolta neki, hogy olvassa el Leonóra búcsúlevelét. De Józsiás nem volt hajlandó feltörni a fekete pecsétes levelet, mondván: „Majd egyszer... máskor... Most eszemet veszteném, ha jól ismert írását látnám.” „Hát az igaz, hogy jó asszony volt” – jegyzi meg

Szomjas úr. Majd ezt fűzi hozzá: Most már megvallom, hogy olykor meglátogatott, és rólad érdeklődött, és ebédet hozott nekem. „Maga pedig mindent elárul!” – nyögött fel Józsiás. Természetesen – válaszolja Szomjas úr: „Mert az volt a célom, hogy a nem szeretett asszonyt szenvedélyéből meggyógyítsam, kiábrándítsam, és visszavezesse a helyes életösvényre” (264). Józsiás és Szomjas urak tovább vitatkoztak, amikor Hencsi, Zsófia szobaleánya jelent meg, és egy nagy borítékot nyújtott át Szomjas úrnak. Szomjas úr kinyitotta a borítékot, és a benne levő kis borítékot átnyújtott Józsiás úrnak, akit Zsófia arról tudósított, hogy délután elmegy Leonóra temetésére, a temetés után pedig várja őt Polesovszky cukrászdában. *A Nemzeti Szalonbeli dáma* című 17. fejezet azzal kezdődik, hogy Zsófia és Józsiás a Nagymező utcai cukrászdában találkoznak. Zsófia azonban tüstént kijelenti, hogy menjenek a szabad levegőre, mert itt rosszul érzi magát. Majd megvallja, hogy szerelmes Józsiásba, és nem bánja, ha ugyanabban a betegségben hal meg, mint Leonóra. Ezután kísétnak a Duna-partra, közben attól félnek, hogy Leonóra szelleme bosszút áll rajtuk. A Margit hídhöz érnek – amely ekkor még új volt –, és besétálnak a Margit-szigetre. Itt a havas szigeten Zsófia szerencsétlennek érzi magát, és kéri Józsiást, hogy ölelje meg, s miután Józsiás ezt megteszi, Zsófia imádkozni akar. Mivel az egykori apácakolostor romjainál voltak, és Zsófia már ismerte a romokat, és tudta, hogy van ott egy üreg, kijelentette, hogy abban az üregben akar imádkozni. Józsiás le akarja beszélni róla, de Zsófia ragaszkodik a tervéhez. Józsiást kéri, hogy maradjon távol, amíg ő imádkozik. Az imádkozás után Józsiás a Duna partjára vitte az asszonyt. Szemben a Császárfürdő bujdosott a homályban, mert már kezdett esteledni. Közben szerelmes szavakat mondanak egymásnak: szerelmük izzik, de nem féltékenyek egymás életmódjára. Zsófia ígéri, hogy Józsiásé lesz. Ezen Józsiás fellelkedik, és ezt mondja: „Gyerünk át a Duna jegén Budára, keressük fel azt a szobácskát, ahol először találkoztunk” (300). Lementek a partra, majd a Duna jegére, egy szeges sarkú csizma nyomát követve, közben sötétedni kezdett. „A sziget homályba, zúzmarába, szomorúságba borult. Ide visszamenni nem kívánatos” (300). A 17. fejezetben Józsiás és Zsófia, akik miatt Leonóra öngyilkosságot követett el, büntüdatuk enyhítésére imádkoznak a Margit-szigeten, az apácakolostor romjainál. Ez a Leonórától való búcsúvétel azt is jelzi, hogy a feszültségek kezdenek megoldódni, s a regény a vége felé közeledik. Ennek jele lehet a hasonlatok számának markáns emelkedése a 17. fejezetben. A 15. fejezetben négy hasonlat, a 16.-ban tizenhat, a 17.-ben pedig harmincöt hasonlat szerepel.

Az 5. rész a **18. fejezet**, amely a regény utolsó fejezete. A 17. fejezet azzal fejeződik be, hogy a két főszereplő, Józsiás és Zsófia a zajló jeges

Dunán sodródnak, a 18. fejezetben a Lánchídnál kimentik őket. Ugyanakkor Zsófia és Józsiás szerelme beteljesül a Duna jegén. Zsófia ugyanis, az okos zsidó nő, csak kacérkodik Józsiással, és egyszer le akar feküdni vele, hogy hódítási listáját gyarapítsa, mert ragaszkodik gazdag gabonakereskedő férjéhez és pazar lakásához. Mikor ezt eléri, egy levélkében tudatja Józsiással, hogy többé ne zavarja. Zsófia tehát kilép Józsiás életéből. De Józsiás életének hánykolódó hajója is biztos révbe ér. Betegségében Szomjas Guszti úr ápolja, és Áldáskához fűződő viszonyát egyengeti, gondozza. Megrendezi a két szerelmes véletlennek tűnő találkozását. A felgyógyult Józsiást elviszi sétálni, de előtte megbeszéli Áldáskával, hogy egy adott órában egy adott helyen legyen, mert ő Józsiást arra irányítja. Ez meg is történik. A felépülő Józsiással az új század társadalmi változásairól beszélgetnek, majd séta közben megéri a tavaszi szél.

„Ez volna a jövő század szele? – kérdezte magában Józsiás az öregúr iménti szavain merengve... Repkedett, lengedezett a tavaszi szél a megfagyott Józsiás körül, mintha egy szoborba akarna életet lehelni. Sohasem látott tájakra hozott a városba hangulatokat a szél, mint a madarász siet az utcán furcsa madárkáival” (324).

Ebben pillanatban valaki Józsiás karjára tette a kezét. Áldáska volt.

„Áldáska állott kötött kék sapkában, kis kabátkában, rövid szoknyácskában Józsiás előtt. Fehérből volt az arca, mint legutoljára, de a két furcsa szeme is barátságosan, várakozólag nézett Józsiásra. Az ajkán gyöngédke mosoly, mintha már régen várt volna erre a találkozóra, és megtanult megbocsátani, megnyugodni” (325). „Áldáska! – rebegette Józsiás... Hogy kerül maga ide? [...] Hát nem maga küldte délután hozzánk az öregurat? Elfelejtette már, hogy azt üzenete, hogy beteg, és találkozni szeretne velem ezen a tájon. Józsiás előtt lassan kivilágosodott, miért tűnt el Szomjas úr a Régi Arabs Szürkében” (325).

Ezután elindultak sétálni, majd befordultak a Liliom utcába, és egy kapu alatt csókolóztak. Egy földszintes ház előtt Áldáska így szólt: itt lakunk. Egy polgári lakás közepén Szerelmevölgyi úr várt rájuk. Józsiás körülnézett a két szobában, majd felsóhajtott: „Ó, be szeretnék itt lakni” (328). „Annál mi sem könnyebb. Az egyik szobát, a nagyobbabot használjátok majd ti, a kisebbet meghúszom magam. Szomjas úr minden elmondott – szólt Szerelmevölgyi úr. „Én beleegyezem mindenbe. Állásod is van már, Józsiás. Nem nagy állás, de meg lehet belőle élni” (328). Effélékről beszélgetve kellemesen töltik a na-

pot. Ám egyszer eszébe jut Józsiásnak Leonóra levele, előveszi azt, és megszólal: „Itt van valami, ami nyomja az életemet, mint egy sírkő. Egy levél, amelyet a halott asszony írt hozzám, amelyet nem merek elolvasni” (329). „A halottak aludjanak békén” – mondta Áldáska, és a levelet a kályha tüzeire vetette. Józsiás felszabadultan mondta: „Soha, soha többé nem akarok tőletek elmenni. Nincsen senkim, semmim. Csak ti vagytok, akiket szeretek.” Szerelmevölgyi úr hozott egy palack bort, azt csendben elfogyasztották. Józsiás egy széles kanapén kapott ágyat, és nyomban elaludt. Korán reggel Fonnyadi és Fonnyadiné érkezett Szerelmevölgyiekhez, és Józsiást keresték. Hírül hozták, hogy Szomjas tekintetes úr megbetegedett, végrendelkezett és meghalt. Mindenét Józsiás úrra hagyta, őket pedig végképpen kitagadta. „Józsiás megnyugtatta Fonnyadiékat, hogy majd gondjaiba veszi őket, ha ugyan van valami hagyaték. Fonnyadi kidüllesztette a mellét. – Hagyaték? – Húszezer pengő az Első Hazaiban” (330). Szerelmevölgyi úr ezt meghallva ennyit mondott: „Tudtam, hogy Áldáska szerencsét hoz reád, mint éneám egykor az anyja. Soha életemben nem voltam állás nélkül” (331). A 18. fejezet a *Hét Bagoly* című regény utolsó, mindent problémát megoldó fejezete. Ezért a leghosszabb, ezért van benne a legtöbb hasonlat, szám szerint 42.

A *Hét Bagoly* jelen kiadása a kötet végén közli a korabeli kritikákat a regényről. A kritikusok efféléket mondanak a mű felépítéséről (struktúrájáról): „a regénynek a meséje se nem érdekes, se nem szerves” [...]. Szóval a cselekmény éppoly üres és vértelen, mint minden Krúdy-regényben” (489). A hasonlatok fenti megoszlása cáfolja ezt a kritikát, mert azt bizonyítja, hogy ennek a regénynek van eleje, közepe és vége. Eleje az 1–5. fejezet, közepe a 13–14. fejezet, a vége pedig a 18. fejezet. Az elejét a közepéhez a 6–12. fejezet, a közepét pedig a végéhez a 15–17. fejezet kapcsolja. A *Hét Bagoly* című regény tehát öt részből épül fel, mint a klasszikus szónoki beszéd. A fenti vélemény tehát minden logikai alapot nélkülöz, nem több pusztán gúnyolódásnál. Gúnyolódni azonban könnyebb, mint fáradságos elemzések alapján megalapozott következtetéseket levonni.

Szakirodalom

- Adamikné Jászó Anna 2019. *Stilisztikai kisszótár. Szóképek, alakzatok és egyéb stílusesszók szótára*. Interkulturális Kutatások Kft. Budapest. 101–2.
- Adamik Tamás 1971. Catullus hasonlatainak eredete, struktúrája és funkciója. *Antik Tanulmányok* 18. 234–46.
- Adamik Tamás 1974. Martialis hasonlatainak funkciója. *Antik Tanulmányok* 21. 47–58.

- Adamik Tamás 1978. Megjegyzések a hasonlatelmélethez. *Filológiai Közlöny* 214. 113–26.
- Adamik Tamás 2010. Hasonlat. *Retorikai lexikon*. Kalligram Kiadó. Pozsony. 478.
- Bori Imre 1978. *Krúdy Gyula*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 195.
- Czére Béla 1987. *Krúdy Gyula*. Gondolat Kiadó. Budapest. 199, 201.
- Fülöp László 1986. *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalom Könyvkiadó. Budapest. 225, 227.
- Herczeg Gyula 1959. Krúdy hasonlatai. *Magyar Nyelvőr* 41–58.
- Kemény Gábor 1974. Krúdy képalakítása. *Nyelvtudományi Értekezések* 86. Akadémiai Kiadó. Budapest. 30–81.
- Kemény Gábor 1975. Képszerűség és kompozíció Krúdy Prozájában. *Nyelvőr Füzetek* 11. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kemény Gábor 1991. Színbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között. *Linguistica, Series A, Studia et dissertationes* 7. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Kemény Gábor 1993. *Képekbe menekülő élet*. Balassi Kiadó. Budapest.
- Kemény Gábor 2016. *Krúdy körül. Stilisztikai tanulmányok és elemzések a 20. századi magyar irodalomról*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Mátrai László 1948. Krúdy realizmusa. *Magyarok* 1/22–5.
- Szabó Ede 1970. *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében. Arcok és vallomások*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 219.
- Tóbiás Áron (gyűjtötte és írta) 1964. *Krúdy világa*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Budapest.
- Tóbiás Áron (szerk.) 2003. *Krúdy világa*. Osiris Kiadó. Budapest. 309–13.
- Worth, Dean Stoddard 1962. Zur Struktur des Vergleiches in der Galizisch-Vollhynischen Chronik. *Zeitschrift für slavische Philologie* 30. 74–86.

Adamik Tamás

klasszika-filológus, professor emeritus
ELTE BTK Klasszika-filológia, Latin Tanszék
E-mail: adamik.tamas@btk.elte.hu
<https://orcid.org/0009-0005-2224-705X>

Abstract

ADAMIK, TAMÁS

SIMILES IN GYULA KRÚDY'S NOVEL *THE SEVEN OWLS*

The study examines the use of similes in Gyula Krúdy's novel *The Seven Owls* using statistical methods. The novel consists of 18 chapters, and each chapter contains a few similes, altogether 282. The structure of the similes is extremely varied: from the one-word simile to the Homeric simile consisting of several sentences, it is almost unmanageable both in terms of length and structure. There are many unexpected and surprising similes in Krúdy's similes, and he often illustrates a simile with several similes, and he likes to pile up similes. The number of similes shows an up-and-down trend, with five troughs and peaks in the 18 chapters. *The Seven Owls* is structured in five parts, like a classic oratorical speech.

Keywords: Gyula Krúdy, *The Seven Owls*, simile, word simile, sentence simile, central and secondary verb simile

ACSAI ROLAND

HOGYAN TANÍTSUK A LEONINUST?
(BABITS MIHÁLY *ÚJ LEONINUSOK* CÍMŰ VERSE ALAPJÁN)

Bizonyára tudjuk, hogy a leoninus fogalma a rímes, ám időmértékes verseket és ezen belül is leginkább a rímes disztichonokat, azaz a hexameterek és pentameterek periódusait jelöli. A leoninusok tanításával véleményem szerint könnyebben megérthetők a diákok számára a hexameterek, a pentameterek és az e két sor kapcsolatából álló disztichonok szabályai. Ilyen leoninusokat többek között Édes Gergely (1763–1847) is írt. Babits Mihály valószínűleg az ő eredményeit kívánta továbbfejleszteni *Új leoninusok* című versében, és ezért némely dolgot megváltoztatott benne az elődjéhez képest.

Az egyik különbség a két verselési mód között, hogy míg Édes Gergely a penthémimerész metszetet és a sorvéget rímelteti össze a hexameterek esetében (ez a metszet a harmadik versláb első hosszú szótagja után található), addig Babits a harmadtrochaikus metszetet és a sorvéget (ez a metszet a harmadik láb második szótagja után áll). A pentametersorokat ugyanazoknál a metszeteknél rímeltetik mindketten, a pentameter fő metszeténél, a hémiepesz kólonnál (-uu,-uu, -). Azért is hasznos ezt a Babits-költeményt elővenni a gimnáziumi vagy egyetemi oktatás során, mert e mű segítségével könnyen megtanítható a diákok számára a hexameter fent említett, két leggyakoribb metszete (persze ehhez, mint írtam, Édes Gergely leoninusaival kell összevetni), hiszen ezeket a metszeteket a rímek is kiemelik. Illetve a mű pentametersorainak bemutatásakor a hémiepesz kólon fogalmát is könnyebben memorizáltatni tudjuk a tanulókkal.

Most nézzük meg, hogy Babits milyen előnyökhöz jutott lírailag azzal, hogy a magyar költészetben gyakrabban használt penthémimerész metszet helyett a harmadtrochaikus metszetenél helyezi el a hexameterek rímhívóit! Úgy vélem, hogy ezt a megoldást azért alkalmazta, mert így jobban kiegyenlítette a hexameter felsorainak szótagszámait, és így a rímelésen kevésbé érezzük a szótaghiány okozta ritmusdöccenéseket, mint Édes Gergely leoninusaiban. A hexametersorok esetében Babits versében általában csak egyetlenegy szótaggal válik hosszabbá a metszet utáni második felsor (7/8 vagy 8/9), és egy esetben – a vers ötödik sorában – még szótag egyenlőséget is elér (8/8): „Éjre csukódnak az aklok, / jönnek az éjjeli baglyok”. Ezért is hangzik a fülünknek ez a sor, a hexametersor a legtökéletesebben. Viszont legrosszabbul a vers kilencedik sora hangzik, mert itt a két felsor között

már két szótag a különbség (7/9): „Szép est a szerelemre: / jövel kegyesem kebelemre”. Pentametersorok esetében már sokkal könnyebb a félsorok szótagszimmetriáját megtartani. A vers négy pentameterre teljesen egyenlő lett szótagszám tekintetében, egészen pontosan a másodikról, a negyedikről, a hatodikról és a tizenkettedikről beszélek, mert ezeknél 7/7 a szótagok eloszlása. A pentameterem emiatt a szótagszimmetria miatt hangzanak ritmikusabban a hexameteréknél. A többi pentametersor 6/7 felosztású lett.

Mivel megállapításom szerint Édes Gergely leoninus-hexametereinek harmadik lába sokszor spondeus, ezért a penthémimerész metszet utáni félsorok általában a kevésbé dallamos spondeussal kezdődnek: „Mert bizony úgy sérted / szívem majd meghalok érted”. Míg Babitsnál a harmadtrochaikus metszet utáni félsorok vagy jambussal („Kékek az alkonyi dombok, / elülnek a sűrű galambok”) vagy daktilussal indulnak („Éjre csukódnak az aklok, / jönnek az alkonyi baglyok”), és így sokkal dallamosabbá válnak. Babits láthatóan ügyel arra, hogy inkább daktilussal kezdődjenek, ezért a nyolc hexameterből hat indul daktilusos félsorral, és csak kettő jambussal. Egyébként az a véleményem, hogy a hexameterem daktilusai a jambusokkal kezdődő, második félsorok esetében átfordulnak anapesztusokká, legalábbis hallásra. Tehát mintha így ritmizálódnának: u-, uu-, uu-, u. Ez egy elég érdekes verstani jelenség.

Most lássuk, milyen licenciákkal (költői engedményekkel) vagy éppen hibákkal – na, nem nagyokkal, hiszen a tudatosan verselő Babitsról beszélünk – találkozhatunk a műben! A vers harmadik sorának második félsora például egy rövid szótaggal, egy *a* névelővel indul, amit jelen esetben hosszú szótaggnak kell értelmezni: „a faluban”. Régen az *a* névelő közömbös szótaggnak számított, vagyis lehetett hosszú és rövid szótaggnak is venni, és ezzel az engedménnyel Babits még élt. Fontos megjegyezni, hogy a mai költészetben ez a licencia már nem követendő. Az *a*-t itt is hosszú szótaggnak vette a költő: „Szép est a szerelemre...” A mű negyedik pentametersorában is találhatunk egy kilógó szótagot, az első félsor utolsó szótagja rövid maradt, mikor hosszúnak kéne lennie, de ráfoghathatjuk, hogy a pentameter erős szünete hosszabbította meg: „gyül a vihar serege: / még lila s már fekete.” A vers tizenegyedik sora viszont már egy „védhetetlen hibát” is felmutat: „Mikor ölembe kaplak, zörren az üveges ablak”. Az még rendben, hogy rövid szótaggal indul a sor a megszokott és elvárt hosszú helyett, mert azt mondhatjuk, hogy a szókezdő hangsúllyal pótolta a költő az időmértéket, és ilyen hexameterindításokkal a klasszikus irodalomban is találkozhatunk. De az már semmivel sem magyarázható, hogy az ötödik szótag rövid, amikor hosszúnak kéne lennie, hogy egy spondeus álljon ott a trocheus helyett, mert máshogy nem jön ki a ritmus: „Mikor ölembe kaplak”. Aztán látjuk, hogy az *üveges* szó első szótagja is

rövid, holott hosszúnak kéne lennie, de ezt megmagyarázhatjuk azzal a régi költészetben létező licenciával, hogy az egymás mellett álló rövid magánhangzók egyikét – általában az elsőt – hosszú szótagnak is tekinthették. (Ma már ezzel a licenciával sem illik élni.) Aztán végül az utolsó előtti hexametersorban is található a szemfüles diák egy „hibát”: „Ó, bár gyújtana minket, egy hamuvá teteminket”. Itt a *minket* második, rövid szótagja sem illeszthető bele a versképletbe, és nem hiszem, hogy a hexameter esetében egy metszet meg tudná nyújtani, bár Babits valószínűleg így érezte. Az utolsó sorban pedig („a villám, a vihar, boldog az, így aki hal”) a sorkezdő *a* hosszúvá válik, míg a negyedik szótagban rövid marad. Illetve ez a sor rejt még számunkra egy szép kis inverziót is („így aki hal”), ami szintén a hexameterek jellegzetes jelensége vagy éppen eszköze. A vers első hexameterere egyébként tisztán csak daktilusokból áll (a hatodik láb kivételével, ami sosem az), ahogy a második, valamint a tizenkettedik is (az utóbbiak pentametersorok).

Ezek után a rímekről ejtenék néhány szót, amelyek mind feltűnően tiszták. Ez a részük tiszta rím, vagyis teljes a hasonlóság a magán- és mássalhangzók között: *dörgés-zörgés, tanyák-anyák, szerelemre-kebelemre, csillám-villám, minket-teteminket, vihar-aki hal*. Láthatjuk, hogy a modern költészet arányai szerint szokatlanul sok tiszta rímmel dolgozik a költő, és a fennmaradó rímek is tiszta asszonáncok, azaz a bennük lévő magán- és mássalhangzók nagyon közel állnak egymáshoz képzésileg, magasságilag, vagyis egymás rokonai: *kaplak-ablak, tábor-zápor, világ-virág* stb.

Nem témánk, de végül néhány szóval beszélnek a vers tartalmi rétegeről is. Alapvetően szerelmi, illetve tájleíró versről van szó, amelyekben a táj harmóniája, békéssége állítódik szembe egy allegorikus, szerelmi viharral. Ezt a vihart hangszimbolikával is érzékelteti a költő, az eső egyhangú csepegését például a „megered” ti-ti-tijével, a villámok csattogását és villogását a gyakori *cs* hangokkal, ahogy a csókok csattanását is. Az estét pedig az elcsitításra, csöndkézésre is használt *s* hangokkal: „Hallgat az esteli táj, ballag a kései nyáj.”

Egyébként Babits után is születtek „még újabb leoninusok”. Többek között jelen sorok írója is egy egész ciklusnyit írt ilyen formájú versekből a harmadtrochaikus metszet használatával. Bízom benne, hogy Babits Mihály művének verstani elemzésével érthetőbbé tettem néhány dolgot az időmértékes versek taníthatóságának szempontjából, és új jelenségekre, aspektusokra is felhívtam az olvasók figyelmét.

Acsai Roland
író, költő, műfordító,
irodalomtörténész

HALMAI TAMÁS

FÉLELEMTŐL A FÉNYIG

FILIP TAMÁS: *TÖRMELEK; TELJES TÖREDÉK; KONTRASZTANYAG*

(1) Filip Tamás tizenegy kötetes, József Attila-díjas költő, egyedi vershangját számos irodalombarát ismeri, szereti. Jól nevesíthető sajátosságok emelik Filip líráját egyedi esztétikai tetté: szójátékos világteremtés, művelődéstörténeti utalások és átiratok, álomi jelenetezés, a váratlanság szürrealista eszköztára, melankóliát enyhítő irónia, történetmondó igény, önértelmező habitus, ars poeticák és gondolati-metafizikus futamok prózai tónusban, szabadverses formában – de mindig a nyelvi-poétikai intenzitás magas fokán.

(2) Az alább következő miniatűr a félelem illuzórikus (mert a szeretet abszolút) voltát hirdeti – a sérthetetlen kreatúrai önazonosság ismeretében. A vívámotívummal Adyra („Bajvívás volt itt: az ifju Minden / Keresztüldöfte Titok-dárdával / Az én szívemben a Halál szívét, / Ám él a szívem és él az Isten.”) is visszautaló *Törmelék* folyóiratközlésben még az *Edzőterem* címet viselte:

TÖRMELEK

Kezdődik a vívólecke,
lekapcsolják a villanyt.
Miszlikbe aprít a félelem,
de amikor kigyúlnak a fények,
nincs egy karcolás se rajtam.

(In: *Tejút nappal*, 2017.)

Elbeszélő egyszerűség indítja a szöveget, lakonikus alany-állítmányi szerkezet alkotja az első tagmondatot: „Kezdődik a vívólecke”. A sportszcenikától a folytatás emeli el a jelenetet, mely ellentétes („de”), kapcsolatos („és”), magyarázó („mivel”) és következtető („ezért”) viszonyt egyaránt megenged; a kötőszó elhagyása szintaktikailag több irányt nyit, azonban mindahány olvasat ugyanarra a sajátos mozzanatra mutat rá. Sötétben edzeni? Rádásul fegyverrel?

Meglepetésünket az ugyancsak higgadt modorban elővezetett harmadik sor fokozza: „Miszlikbe aprít a félelem”. Itt jövünk rá, hogy a „vívólecke” metaforikusan értendő, a költemény példázatot fejt ki. S hogy mi történik azzal, akit a félelem kaszabol le? Jelzők nélkül szorítkozik lényegre a zárlat tárgyilagos közlésrendje is: „de amikor kigyúlnak a fények, / nincs egy karcolás se rajtam.” A sötétségből a világosságba tér vissza a lírai jelenetkezés – s ezzel párhuzamosan *világosodhat meg* a beszélő és a befogadó is: a halálos fenyegetés csak a hunyt tér káprázata, ellenfelem nem a félelem, hanem önmagam voltam.

A történelem legkülönösebb vívóleckéje ez: a külön-külön sorokba rendezett öt tagmondat (öt különböző alannyal! – ez is a teljességet célzó, egyenúlyos egyszerűség része) arra int, hogy nem érdemes kardot rántani, ha az ellenfél csak a fejünkben létezik, s ott is a békességig fegyvertelen.

E minimalista tanítás visszafogott poétikai eszköztárral él, de hatása is alighanem épp ebben rejlik; olyannyira, hogy még a fölirat furcsasága is csak többedik meggondolásra tűnik föl: hiszen akit karddal (vagy törrel) szeleteltek apró darabokra, abból nem törmelék marad, a pusztításnak az egy másféle alakzata. De ha máshonnan vesszük szemügyre a címet? Úgy a tévképzetei közt veszteglő szubjektum, a teljességtől magát félelemmel elrekesztő ember *mint ontológiai törmelék* képzete rajzolódik ki. A félelem és fény közös munkája segít túllépni ezen a lelki-szellemi státuszon. Hogy ne féljünk.

(3) A testet darabjaira részletező kíváncsiság, avagy az anyagot az anyag-talan vonzásában fölhasogató eszméleti játék más Filip-versekbe is a seb révén föltáruuló sebezhetetlenség képzetét kódolja. A sejthető kórházi kontextus – a fenyegetettség metaforikájával: „Félek, kihalsz”, „izgága pokolgép” – misztikává emeli a paradoxont, a biblikusan békés vágóeszközök és a vér áztatta emberi belvilág nem szokványos kontrasztját: „Védett madár vagy, / ahogy rám nézel. / Félek, kihalsz, / mielőtt repülhettél volna. // Fáradt ágyadon pihensz, // odúd a világ, // izgága pokolgép a szíved. // Nézd, milyen szelídek / a szikék, és belül milyen / véres minden ember” (*Belül milyen*).

Egy korábbi darab két magános, markáns sor közé komponál toposzokat egybefűző tanítást. Az „Engedd” óhaja még lehetne önmegszólító lecke – ám az elismételt „Add” fohásszá rendezi a retorikát. Az újrakezdés-újjaszületés reménysége fokról fokra, strófáról strófára bomlik ki; a „visszavart ujj” mint a test helyreállításának hasonlata az első szint, a toronyórák magasában örökké bővíthető idő a második, a part és örvény folyami életpéldázata a harmadik: „Engedd, hogy elkezdődjön újra. // Ahogy a visszavart ujj egyszer / csak megint érezni kezdi, hogy / milyen a fájdalom, és örül, / amikor

ráismer a túsúrásra, / a forróságra, fagyra. // Add, hogy a tornyok nyugtalan / homlokán az órák megint mutassák / az időt. És legyen minden örök, / mint a fölszálló teagóz, amibe / arcunkat mártani gyönyörűség. // És add, hogy ne örüljünk túl / korán, csak akkor, ha majd végre / szilárdat érzünk, mert a szelíd / áramlat, mely a kimerült úszót / magához ölelve part felé viszi, / olykor maga az örvény (*Megint*).

S a *Törmelék* epigrammakarakterével rokon egy másik ötsoros, mely a „színről színre látunk” Szent Pál-i téziséét engedi át a nyelvnek – hogy az áthangzás játéka („szívről szívre járunk”) a tükrök groteszk funkcióvesztésével (ugyanakkor a tükörjég – mint „síkos terep” – asszociációjával, valamint a sebzettség krisztusi jegyével is) figyelmeztessen a mindenünnen leselkedő kegyelemre, avagy a szeretet bennünk lakozó túlvilágára (a fájdalmas-játékos jelenetezés része a „terepen”–„szeretet” csikorgó asszonánca): „Most még szívről szívre járunk, / megcsúsza néha a síkos terepen, / de ha majd homályos tükrök / sebzik fel meztelen lábunk, / megmoccan bennünk a szeretet” (*Megmoccan*).

(4) Mesék, mítoszok, mondák ódon ködéből világlik elő, de a középkori heraldika és a keresztény ábrázolástan is ismeri, és a kortárs fantasykultúra is nagy becsben tartja az unikornis alakját, alakzatát. A *Teljes töredék* a jelentékenyen eredeti egyszarvú-ábrázolások sorát gyarapítja.

TELJES TÖREDÉK

Az advent lassan végéhez ér,
ez már a vigília, az éjjel hosszú,
mint az élet, egyszerre kétfelé tart,
az új és a régi hajnal keresik egymást.
Zaklató álmod még zaklatóbb
ébredésbe emel. Pedig csak két
összezárt térdet kerestél,
ahol egyszarvú fejed megpihenhet,
és emberré válva nézhetsz
valakit úgy, ahogy ünnepen
nézik egymást az emberek.

(In: *Nulladik nap*, 2020.)

Unikornis, advent, szerelem – három nagy *mitológémát* (más olvasatban: szentséget) boronál egybe Filip Tamás egyik legszebb, legmeghittebb verse.

Az első versmondatot négy, *enjambement*-okkal nem bonyolított sor alkotja. Tézisszerű higgadság (vö. „lassan”, „hosszú”) ad számot az adventi időszak élményvilágáról, a sötétséget kiterjesztő várakozás lelkületéről, azaz a hajnalvárás misztériumáról. A hasonlat („az éjjel hosszú, / mint az élet”) ontológiai szintre emeli a megtapasztalást, a keresés megszemélyesítéssel megtöltött motívuma („az új és a régi hajnal keresik egymást”) a folytatást előlegezi.

A mindezt összegző, második közlésegység kurtább, feszültebb; ebben a(z ön)megszólító személyesség („álmod”), a fokozás („Zaklató”–„zaklatóbb”) és a szemantikai törésre vezető soráthajlás („zaklatóbb”/„ébredésbe”) is szerepet játszik.

Ellentétes mellérendelés („Pedig...”) feszíti szembe a közöltekkel a harmadik mondat múlt időt („kerestél”) kezdeményező, de a jelenből a *mindenkori* jövő időbe irányuló igehasználátát („megpihenhet”, „nézhetsz”). A -hat/-het képző vágyott lehetőségként hagyja nyitva, amit a zárósor általános kijelentése („nézik”) reményteli igazságmondásként rögzít.

Advent, vigília, éjjel és hajnal bonyolult összjátékában vesztegel, és saját identitását is újraalkotandónak mutatja („emberré válva”) egyelőre a szubjektum, de az ünnepi bizonytalanság („valakit”) inkább ünnepet, mint bizonytalanságot ígér.

(5) Az ölbe hajtott fej toposza a Filip-líra más pontján is feltűnik, s ugyancsak a megérkezés óhajtott békéjét, avagy a szerelem szűzies metafizikáját jeleníti meg; immár az alanyi beszéd személyességével. Egyetlen betű elhagyása (mint a *lemondás* finom gesztusa – vagy a gyarlóság és feledékenység jótéteménye?) elég, hogy az egyszarvúból egyszavú legyen, a beszélőből pedig hallgatag boldogságvárományos. A cím és szöveg egybesodrása a jelenet aszketikus lényegiségét sugallja, a névszói-igei állítmány kettébontása („Egyszavú // vagyok”) a személyiség sérülékenységének kifejezésén túl a két elem külön-külön érvényes nyomatékát eredményezi: „Egyszavú // vagyok, / de még azt az egyet is / elfelejtettem. Inkább / öledbe hajtánám fejem. / Már csak a tisztást kell / megkeresnem, ahol ülsz / és vársz ezer éve.”

(6) Jeles példák (Pilinszky: *Van Gogh imája*, Nemes Nagy: *Madár*; Tandori: *Hommage* stb.) tanúskodnak róla, hogy a 3×4 soros verstáv sajátos esztétikai teljesség alakzata lehet. A szemnek barátságos, majdnem szonettnyi terjedelem és az egyensúlyosan háromosztatú struktúra – mely a tézis–antitézis–szintézis szerkesztést is lehetővé teszi – a modern lírai megszólalásba archaikus energiákat szűr. Filip Tamás költői műhelyében is.

KONTRASZTANYAG

A kiléptető kaput még szerelik, de
nemsokára állni fog, mint egy kis
diadalív, mely büszkén hirdeti:
fegyvertelen, aki itt átjutott.

Nagy a tülekedés, hátulról nyomnak,
nagyon feltorlódtunk a várócsarnokban,
de az utcák labirintusa felszívja
majd a megkönnyebbült tömeget.

S ahogy kiválok, belevetem magam,
és indulok egyszerre több irányba,
mint a kontrasztanyag... Én láthatatlanná
válok, hogy látszódjanak az utak.

(In: *Helikon*, 2020/13.)

A cím hűvös orvoskémiai terminusa szakcikket is sejtethetne, költői alkotás fölrirataként azonban allegorikus-példázatos jelentéstant előlegez. És nem csalatkozunk; a szöveg határfokát épp az emeli igen magasra, hogy értelme rögzíthetetlen, tartalma határt nem ismerő.

Az első versszak műszaki mozzanatsort beszél el szikáran. A szerelés alatt álló „kiléptető kapu” helyét, helyzetét, funkcióját nem pontosítják fölösleges szavak, csupán egy hasonlat („mint egy kis / diadalív”) intim pompája s a „fegyvertelen” melléknév jelentésvonzatai érzékeltetik: olyan jövő van készülöben, mely a békesség új dimenzióját nyitja meg.

A második szakasz is egyetlen versmondatból áll, ez nyugalmasan magabiztos retorikát eredményez. A nyitány elbeszélő módozata után alanyibbá válik a beszéd, de egyelőre csak az elszenvedés szubjektumaként („nyomnak”) és egy közösség részeként („feltorlódtunk”) körvonalazódik a beszélő identitása. A benső időlegesség („várócsarnok”) után a kintlétre olyan metafora vonatkozik („labirintusa”), mely egy vélelmezhető eredeti metaforát („utcák”) cizellál szabatosabbá. S míg a fölütésben a „fegyvertelen” állítmány, itt a „megkönnyebbült” jelző kelt eszkatologikus képzeteket.

Az utolsó strófa már két mondatra tagolódik, ráadásul az első három pont zárja: mindez konklúziós nyomatékot ad a vers befejezésének. E rész aktív ént („kiválok, belevetem”, „indulok”) léptet színre; az utolsó ide vonat-

kozó állítmány azonban egy új kiszolgáltatottság – avagy áldozati státusz – megjelenítője: „válok”. Szép paradoxon, hogy épp az *önmagáról lemondás* alkalmá-ethosza hívja-kényszeríti elő a beszélőből a saját nyelvi önazonosság fölmutatását. Spirituális nézőpontból: az értelenség üdvét csak az választhatja, aki az éntudatot magában már fölépítette.

Indulni – „egyszerre több irányba”? Láthatatlanságot vállalni, hogy – például az utánunk jövők biztatására-tájékoztatására – „látszódjanak az utak”? A lírai én a maga mögött hagyott zónából (kézenfekvő olvasatban: az élet, avagy a halandóság teréből) az ego földi törekvéseit közös túlvilággá szétoldó tartományba lép át, a személyes létet egy létezőbb személytelenségre cseréli. Ehhez alighanem katarzis, megvilágosodás vagy halál kell. Nemcsak a beszélő, hanem az értelmezés is „egyszerre több irányba” indulhat innen... (Akár metapoétikai szinten is: a „mint a kontrasztanyag” szókép tárgyiasítja a beszélőt, ami a személytelenséget mint egy nagyobb, érvényesebb, végső személyesség lehetőségét kínálja. E metafizikai kontextusban az objektumokat szubjektivitással átfűtő, tárgyias költészeti hagyomány is friss, fonák életre kel.)

Összetett szó a „kontrasztanyag”, de csábít arra, hogy csaljunk az elemekre bontással. Ha nem a „kontraszt”, hanem a „kontra” előtagot olvassuk ki belőle, a folytatás „szt” + „anyag”, azaz *szent anyag* lesz... Ami talán az anyagtalan másik neve.

Halmai Tamás

magyartanár, irodalmár, korrektor,

József Attila-díjas költő

E-mail: felhoposta@gmail.com

Szerzői blogja: www.felhoposta.blogspot.hu

PROVERBIUMFAJTÁK AZ 5–6. ÉVFOLYAMOSOK SZÖVEGÉRTŐ VILÁGÁBAN

Kivonat

Az anyanyelv-pedagógiai gyakorlatot segítő készült az áttekintésem – különösen a definíció és alkalmazás kapcsán – nyelvünk frazeológiájáról. Konkrét tanulócsoportokat (nyolc osztályt, 215 főt) szembesítettem az általam kijelölt olvasmányokkal (mondákkal), valamint az ezekhez kapcsolt proverbiumokkal (közmondásokkal, szólásokkal, szóláshasonlatokkal). Az így feltárt adatokat arra kívántam használni, hogy a pedagógusok és a kutatók felismerjék, hol is tartanak növendékeink az ismeretlen szerzőjű költészetünk e darabjainak értésében, alkalmazásában.

Kulcsszavak: proverbium, közmondás, szólás, szóláshasonlat

A kiinduló kérdés: miért van szükség az anyanyelvi oktatásban a közmondás-, szólás- és szóláshasonlat-értelmezésekre, amikor a mai tanulók nem vagy csupán elvétve tudnak értelmes kommunikációt végezni a proverbiumfajtákkal. *A vak tyúk is talál szemet* szólásunk időszerűsített felemlégetésével adnak nyomatékot a nem is kissé neheztelő véleményüknek a csalódott érdekeltek. Mi, tanítók és magyartanárok szükségesnek tartjuk-e még ez idő tájt is, hogy növendékeink ismerjék, értsék és lehetőleg torzítatlanul használják is szóbeli és írásbeli megnyilatkozásaikban közmondásainkat, szólásainkat és szóláshasonlatainkat? Birtoklunk-e megfelelő szakmai ismeretet és kellő tanítási tapasztalatot a proverbiumok e műfajainak megtanításához? Az ismeretlen szerzőjű epikus költészet (másképpen: epikus népköltészet) általában egy-egy mondatnyi terjedelmű alkotásai a közmondások, a szólások, a szóláshasonlatok, a találósok, a rigmusok, a jelszavak stb. A szóláshagyomány e gazdag csoportjából teljességre nem törekedve a közmondásnak, továbbá a szólásnak és a szóláshasonlatnak nevezett műfajokkal foglalkozom kiemelten, elsősorban anyanyelv-pedagógiai célzattal.

Néprajzi-nyelvészeti háttérismeretek

A közmondásokról, valamint a szólásokról és a szóláshasonlatokról vallott nézetemet Szemerényi Ágnes nagylélegzetű kutatásai nyomán alakítottam ki (Szemerényi 1988). Mindenképpen alapirodalomként hasznosítottam O. Nagy Gábornak a mintegy húszezer magyar szólást és közmondást tartal-

mazó gyűjteményét (O. Nagy 1976). Az elmúlt évtizedek nyelvhasználatában végbement változásokat és a nyelvészeti kutatásokban elért eredményeket is figyelembe vette a Bárdosi Vilmos által irányított nyelvész-munkaközösség, amikor megalkotta a szólások, helyzetmondatok és közmondások értelmező és fogalomköri szótárát (Bárdosi 2003). Magam azért is forgatom szívesen ezt a közel 4000 címszavas, több mint 13 000 proverbiumot tartalmazó kötetet, mert nemcsak tudományos igényű, hanem kiváltképpen a gyakorlatias szempontjai miatt is könnyen tájékozódhatom a benne közölt frazeológiai egységek között. Az oktatómunkában elsősorú kalauzunk lehet ez a szótár, mert egyértelműen küzd nyelvünk fakulása és a szókincsünk nem minden esetben kedvező irányú változásai ellen, vagyis: színes változásában láttatja nyelvi hagyományaink e körét.

Tudománytörténeti adalékul tartom helyénvalónak jelezni, hogy az általam kiemelt műfajokat Baranyai Decsi János proverbiumnak (Baranyai Decsi 1598), Pázmány Péter aggszónak nevezte (Pázmány 1613), Szaitz Leo közmondások néven említette (Szaitz 1788), Baróti Szabó Dávid a szóllás elnevezést használta (Baróti Szabó 1803), Szirmay Antal a parabola, adagium, proverbium kifejezésekkel illetve (Szirmay 1804), Erdélyi János is a közmondások elnevezést használta (Erdélyi, 1851), Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond Magyar nyelvtörténeti szótára elkülönítette a közmondást és a szólásmódot (Szarvas–Simonyi, 1890–1893), Margalits Ede ma is forgalomban levő kötetében közmondásokat és közmondásszerű szólásokat olvashatunk (Margalits 1896).

Az utóbbi idők forrásai szerint O. Nagy Gábor mind a szólásmondás (O. Nagy 1957), mind a szólás és közmondás (O. Nagy, 1966) elnevezést használta. Szemerkenyi Ágnes a hazai és a nemzetközi szakirodalomban végzett körültekintő vizsgálatai nyomán arra a megállapításra jutott, hogy neveződjenek proverbiumnak a szóláshagyomány kis terjedelmű, pontosabban annak az egymondatnyi terjedelmű alkotásai „részben azért, mert olyan magyar kifejezést nem találunk, amely általános fogalomként helyesen és félreérthetetlenül lenne használható e műfaj jelölésére, részben pedig azért, mert a nemzetközi kutatás is ezt javasolja” (Szemerkenyi 1988).

Az utóbbi években a frazémakutatás néprajzi, antropológiai és nyelvészeti kérdéseit Voigt Vilmos (1979) nyomán Balázs Géza (2006, 2012, 2022: 22–31) kapcsolta össze, valamint ugyancsak Balázs Géza (2022: 35–50) foglalta össze a frazémák szövegtipológiáját. Az itt idézett vélekedésekkel egyetértésben a hazai oktatási gyakorlatban a közmondásokat, a szólásokat, a találókat, a rigmusokat, a jelszavakat stb. e bevett terminus technicusokkal említem én is (H. Tóth 1998). Egy orosz vélekedés szerint (Пословица не на

ветер молвится) a közmondást nem a szélnek mondják, vagyis a közmondás nem „pusztába kiáltott szó”, azaz nem hazugság, hanem hasznos tanácsokat természetes könnyedséggel nyújtó, a beszélő közösség bölcsességének évszázadokon át formálódott, csiszolódott ékköve az élet legkülönfélébb eseteire, helyzeteire (Rákos 1955).

Mi a közmondás?

A tüzetes elemzés felszínre hozta azt a tényt, miszerint a kutatók legtöbbször a közmondások történeti vizsgálatával foglalkozott, míg mások a jelentés, a használati vagy a mondattani szempontokat választották. Többek a közmondások pragmatikai tulajdonságainak az összegzéséhez folyamodtak. Permjakov szerint az ebbe a műfajba tartozó alkotások művészi értékkel rendelkeznek, ezáltal nyilvánvalóan az esztétikai jelenségek körébe számíthatóknak (Permjakov 1979). Vannak, akik napjaink nyelvészeti és irodalomelméleti kutatásait felhasználva erősen vitatják ezt a nézetet, mivel úgy gondolják, hogy a szépirodalom a nyelvnek nem sajátos válfaja, hanem használata. Ennek nyomán megfogalmazható, hogy nem művészi szándék, illetőleg cél motiválja a közmondás használóját, vagyis az adót (a kódolót), sőt a közmondás befogadója (a vevő) sem vár művészi hatást ettől a műfajtól. Az itt vázolt gondolatmenetnek a summázata az, hogy az esztétikum sajátos viszony a verbális kommunikációban. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a közmondás a poétikai szövegmű (a szépirodalmi alkotás) részévé válhat, ám ebben az esetben a konkrét szövegösszefüggésben másodlagos jelenlétről szólhatunk. Dundes funkcionális elemzésen alapuló meglátásának a lényege szerint a közmondás legalább egy leíró alkotóelemből, azaz topic és comment kapcsolatából áll, tudniillik a legrövidebb közmondásnak is legalább két szót szükséges magába foglalnia (Dundes 1975). Scott arra világított rá, hogy a közmondás egyetlen propozícióból szerveződik (Scott 1969). Szemerkényi Ágnes ekképpen összegezte: „a közmondás olyan hagyományos propozicionális megállapítás, mely legalább egy »topic«-ból és egy »comment«-ből összetevődő leíró alkotóelemet magában foglal” (Szemerkényi 1988).

Anyanyelv- és irodalompedagógiai szempontok alapján így foglaltam állást erről: (a) rövid terjedelmű, (b) sokszor élces, ironikus, gúnyolódó, (c) a jelentése nem szó szerint értendő, (d) a festői ábrázolás eszközeivel is élő műfaj, valamint (e) ritmikus, rímes szentencia, melynek a megértéséhez nem szükséges magyarázat:

„Szájhagyományozódó költészetünk kisebb terjedelmű alkotásai között találjuk a közmondásokat. Néprajzkutatók szerint ezek mögött is valamikori esemény áll, vagyis egy-egy történet rajzolódik ki, ha mondjuk őket. Az eredeti történet azonban idővel elfelejtődik, teljesen a múlt homályába vész, a tanulás viszont megmarad s átértelmeződik. A közmondás ismeretlen szerzőjű alkotás, állandósult mondat, amely közkeletű igazságot, életbölcseiséget fejez ki leggyakrabban prózai formában, benne gyakorta az alliteráció is fokozza a zeneiség érzetét” (H. Tóth 1998).

Mi a szólás és a szóláshasonlat?

Mindenekelőtt közösségi, szájhagyomány útján terjedő alkotás. A terjedelme szókapcsolat, illetőleg mondat, lényegileg állandósult kifejezési formának nevezhető, melynek a megértéséhez gyakran magyarázat szükségeltetik, vagyis hozzámondandó a maga (keletkezés)története.

Általános egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy nem jellemzi annyira tanító jelleg a szólást és a szóláshasonlatot, mint a közmondást. Műfaji tekintetben kevertnek mondható, mert epikus helyzetet, eseményeket idéz fel, miközben erkölcsi tanítást hordoz. Különösen a szóláshasonlat vonatkozásában ötlük szembe az egyszeri eseményre utalás mellett a magyarázatjelleg. A szólásokban és a szóláshasonlatokban is gyakorta csendül rím. Stilisztikai szempontból egyrészt a párhuzamosság, másrészt a metafora, továbbá a szinekdoché szerepe a jelentős ezekben a műfajokban, mivel a szólás és a szóláshasonlat is példázat jellegű általánosítás. Megállapítható az is, hogy olykor a találós kérdésekkel rokoníthatók. Elsősorban a szólásokról említi meg Szemerkenyi Ágnes, hogy ezek a megjegyzett költészetben (népköltészetben) tekintélybetöltők is lehetnek (Szemerkenyi 1988). Az ismert és kevésbé ismert szóláshagyomány faggatása nyomán az is kiviláglik, hogy igen terjedelmes az időjóslo, vagyis a népi meteorológia körének, valamint a halászatnak, továbbá a vadászatnak a szólás- és szóláshasonlatkincse.

Felmérés a proverbiumismeretről

A proverbiumok gazdag világából a közmondásokra, a szólásokra és a szóláshasonlatokra irányítottam ez ideig és irányítom a továbbiakban is a figyelmet, mert azt tapasztalom másokkal együtt, hogy mintha megkopott volna a jelentőségük, talán szűkült volna a használatuk köre napjainkban. Ebben a rohamos élőszóbeli kopásban, elfelejtésben a felgyorsult élettempót, a vártól is erőteljesebben megmutatkozó felszínességet, a múlttól való mind erőteljesebb elfordulást, a jelen pillanatnyi, vélt értékeinek a megragadását szokás emlegetnünk.

Elsősorban az 1–6. évfolyamokon használatos taneszközökben (tankönyvekben, munkafüzetekben stb.) bukkanhatunk még több-kevesebb közmondásra, szólásra és szóláshasonlatra. Megkerülhetetlen annak a számbavétele is, hogy tanítóink mellett (elsősorban magyar-) tanáraink mikor, miért, miféle beszédhelyzetekben mondják, alkalmazzák, magyarázzák közmondásainkat, szólásainkat és szóláshasonlatainkat. Nem hallgatom el a szemináriumi foglalkozásokon, a tanítási gyakorlatokon szerzett tapasztalataimat arról, hogy alig fordulnak elő, vagy egyáltalán nem is találhatók a pedagógusjelöltek szó- és írásbeli megnyilvánulásaiban a most kiemelt proverbiumfajták. A teendők egyértelműek: példamutatóan, szenvedélyesen, a beszédhelyzetnek megfelelően, szégyenkezés nélkül élnünk kell a közmondásaink, szólásaink, szóláshasonlataink szellemi, nyelvi, stilisztikai, erkölcsi értékeivel.

A szövegértés tanításának és gyakoroltatásának, valamint a szövegértés ellenőrzésének is egyik közismert, hasznos, eredményes tanításmódszertani eljárása az, amikor egy-egy olvasmányhoz például három-öt közmondást, szólást, szóláshasonlatot kapcsolunk, majd ezekből a tanulók kiválasztják (általában aláhúzással, bekarikázással, x-szel jelöléssel stb.) a szöveggel leginkább összecsengő, egybevágó, kölcsönös viszonyban lévő (korreláló) példát. Szerencsés, nyelv- és irodalompedagógiai szempontból mindenképpen ajánlott, sőt üdvös, ha a példaválasztást meg is indokoltatjuk, hiszen ezzel az eljárással az ok-okozati összefüggések (a kauzális nexus) feltárásában való jártasságot is fejlesztjük.

Amikor egy-egy ilyen szövegértést fejlesztő és/vagy ellenőrző feladat elkészítésére vállalkozunk, akkor is sikeresen alkalmazhatjuk a kontemplatív jellegű, additív szemléletű, funkcionális nyelv- és irodalompedagógiai eljárást (H. Tóth 2015, 2019). Ennek a szemlélődő, hozzáadó, vagyis feladatépítő, haszonelvű, tehát a hasznosságot szem előtt tartó módszertani megoldásnak az az egyik kiváltképpen értékes hozadéka, hogy a fecsegő felszín alatti szövegvilágokat is érdemben, okosan és körültekintően járhatják be és fedezhetik fel a tanítványaink.

Fejlődéslélektani tanulmányainkból – mások mellett Piaget nyomán – tudjuk, hogy a gyermekek az életkoruknak jelen szakaszában szabadulnak meg a képtől, a szemlélethez kötöttségtől, a gondolat szabadon variálható művelletté most kezd válni. Ezért is szükséges a nyelv- és irodalompedagógiai gyakorlatunkban a gyermeki lélek és az irodalom, mindenekelőtt a szépirodalom találkozását élményszerűbbé, átéltebbé tennünk a tanulókkal, méghozzá a művészi nyelv szintjeinek a megismertetésével, természetesen az értelmi fejlettségüknek megfelelően, mivelhogy a művészi közlés nyelvének több szintje van, ebből adódóan a kódismeret több fokozatát lépcsőről lépésre be kell mutatnunk, azt értelmesen el kell sajátíttatnunk.

Egy vidéki nagyváros angol és testnevelés tagozatos általános iskolája nyújtott lehetőséget számomra annak a megtapasztalására, hogy az ott tanuló 5. és 6. évfolyamos diákok miképpen boldogulnak egy-egy kijelölt szöveg mellé általam válogatott közmondásokkal, szólásokkal, szóláshasonlatokkal, összességében a jelentés-összefüggésekkel. Vagyis: képesek-e az adott monda világát és e monda erkölcsi tanulságát proverbiumfajtákkal megragadni? Ebben a kutatásban az ötödik évfolyamon 97, a hatodik évfolyamon 116 növendék vett részt. Ezen adatgyűjtés idején nem vizsgáltam a tanárok proverbiumismeretéről; nem tettem nagyító alá a tanulók részletes, a közmondásokkal, a szólásokkal és a szóláshasonlatokkal kapcsolatos ismereteit; nem tájékoztam a háttérváltozók (például: a családi körülmények, a nemek, az olvasottság, az olvasmánymotivációk stb.) vonatkozásában; nem listáztam az adatszolgáltató diákok tankönyvcsaládjában fellelhető, itt kiemelt műfajokat. Ezeket a szempontokat azért hangsúlyozom, mert egy nagyobb népesség bevonásával végrehajtandó proverbiumhasználat kutatásakor lehetséges szembesülnünk az így felszínre kerülő igazságtartalmakkal is.

Az ötödik évfolyamosokat a következő felvezetéssel, utasítással (A) szembesítettem, majd az alábbi mondát (B) adtam, amihez a szemelvény után olvasható közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat (C) közöltem.

A) Gondolkodjatok! Vajon melyik közmondás, szólás vagy szóláshasonlat illik legjobban ehhez az olvasmányhoz? Húzzátok alá az átlalok helyesnek talált válaszokat! Indokoljátok meg a döntéseteket!

B) Hátra van még a feketeleves!

Amikor a török csillaga lehanyatlott, a basák, a vezérek és a bégek mind egymást vádolták a sok vereségért, s még jobban a magyar szövetségest: lám, az okoz minden bajt! Ezért, amikor a váradi basa Thököly Imrét vendégségbe hívta, érezte a kuruc király, hogy közel a veszedelem, de mit tehetett? Elment, tisztelgett a basánál, ahogy illett.

A basa pedig jóltartotta a vendéget, de amúgy török módra. Ahogy a török szokta: először hízelgett, de azután kimutatta a foga fehérét. Amikor eleget ettek-ittak, Thököly Imre éppen búcsúzkodott, de a váradi basa felemelte a hangját, és fennszóval kiáltotta:

– Hátra van még a feketeleves!

Amit levesnek mondott, az a feketekávé a mai nyelven, de a basa akkor mégis mást értett rajta. Mást bizony, mert ez a mondat már nem Thökölynek szólt, hanem a janicsárok agájának, aki már lesben állt. Az aga pedig tudta,

mit jelent a basa jelmondata, s néhány janicsárral berohant a terembe, Thökölyt erősen megkötöztette, és fogságba ejtette.

Thököly később kiszabadult, de az ő esete intő példa maradt a kortársak meg az utókor számára. Mert mindmáig a vendégjog megsértésére, a csalárd-ság kelepécéjére emlékeztet ez a mondás: „Hátra van még a feketeleves!”

- C) Nagy fába vágta a fejszét.
Elég tág a világ, elférünk benne.
Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát.
Úgy fogadd, amint köszönnek!
Könnyű azt az egeret megfogni, melynek csak egy lyuka van.

Miről szólnak az előző közmondások, szólások, szóláshasonlatok?

- Nagy fába vágta a fejszét.
- Elég tág a világ, elférünk benne. (Mindenkinek van lehetősége az érvényesülésre, az előbbre jutásra. A vetélytársak, illetőleg az ellenfelek is jól megférnek egymás mellett. Lényegében nyugtatás kifejezésére való, szolgáló helyzetmondattal.)
- Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. (Olyan a sorsunk, amilyené magunk alakítjuk.)
- Úgy fogadd, amint köszönnek! (Ahogyan viselkednek valakik az emberrel, neki is aszerint szükséges cselekednie.)
- Könnyű azt az egeret megfogni, melynek csak egy lyuka van. (Szerencsétlen sorsú, nehéz helyzetben levő, kiszolgáltatott emberre megfogalmazott szólásszerű megállapítás.)

Nemcsak az elolvasásra kijelölt mondat értették meg a vizsgálatba bevontak, hanem a fenti proverbiumokkal is szembesítették azt. Ezt a megállapítást a tanulók közel kétharmados (68,69%) proverbium-választásával támaszthatom alá. A szövegmű ismeretében érthető annak a 12 növendéknek a döntése (12,12%), akik a d) jelű tanulsághordozó helyzetmondattal is megjelölték a kínálatomból. Talán nem tévedtem nagyot, amikor megállapítottam, hogy azok, akik az a), b) és c) jelzésű közmondást, szólást, szóláshasonlatot vélték az elolvasott mondához erősen kötődőnek, nem gondolkodtak helytelenül (13,19%), hiszen nem elhanyagolható mozzanatok lelhetőek fel ezek és a tanulmányozott szövegmű között. Összességében erős tudatosságot tapasztalhattam meg az itteni adatközlők részéről.

Az alábbi táblázatban azt foglaltam egybe, hogy az ötödik évfolyam 97 növendéke tanulócsoportonként melyik közmondást, szólást, szóláshasonlatot vélte kölcsönös viszonyban lévőnek a szemelvényel.

Közmondások, szólások, szóláshasonlatok	5. évfolyam/osztályok (létszám)				Együtt 97 fő
	a (20 fő)	b (23 fő)	c (27 fő)	d (27 fő)	
a) Nagy fába vágta a fejszéjét.	1	2	–	3	6 (6,06%)
b) Elég tág a világ, elférünk benne.	3	1	1	1	6 (6,06%)
c) Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát.	3	1	2	1	7 (7,07%)
d) Úgy fogadd, amint köszönnek!	1	1	1	9	12 (12,12%)
e) Könnyű azt az egeret megfogni, melynek csak egy lyuka van.	12	18	25	13	68 (68,69%)
Összesen	20	23	29	27	99

Ezek után tanulságos, hogy miképpen magyarázták a monda itteni olvasói (97 fő) a korpuszhoz válogatott proverbiumokat. Mind a növendékek által kiemelt motívumok, mind az értékítéleteik összhangban vannak a szemlévelnyel és felfogásom szerint a hozzárendelt példákkal. Álláspontom szerint nincs durva eltérés a tanulói vélekedések és a fenti, általam közölt közmondás-, szólás- és szóláshasonlat-értelmezések között. Az „ez illik hozzá legjobban” választ könnyelműnek, az f) jelűt meggondolatlanoknak tartom. Három diák nem fűzött magyarázatot a proverbium-választásához.

Tanulói magyarázatváltozatok	5. a (20 fő)	5. b (23 fő)	5. c (27 fő)	5. d (27 fő)	Együtt (97 fő)
a) Érezte Thököly a csejt, a veszély közelségét, mégis vállalkozott az útra.	1	1	–	3	5
b) Ez illik hozzá legjobban.	–	1	1	–	2
c) Nagy a világ, elférnek benne az álnok és a jó emberek egyaránt.	2	–	1	1	4
d) Ahogy kezdünk valamit, úgy is fejeződik be, tehát ne lepődjünk meg a kudarcunkon! Ha meggondolatlanok vagyunk, ne lepődjünk meg a kudarcunkon!	1	1	–	1	3
e) Ki ahogyan cselekszik, úgy számoljon a következményekkel!	2	–	–	–	2

f) Jól, szívesen fogadta a vendéglátást, de becsapták, vagyis kimutatták a foguk fehérlését.	1	1	1	7	10
g) Nem jár nyéréssel, sikerrel minden tettünk.	1	–	–	–	1
h) Könnyen foghatták el, mert védtelen (egyedül) volt, nem volt menekülési lehetősége.	5	8	13	8	34
i) A túlerő (a csalárdtság, a csel, a hatalom) győzte le.	6	9	13	5	33
j) Thökölynek sikerül megmenekülnie.	–	1	–	1	2
k) Nem indokolta a választását.	1	1	–	1	3
Összesen (a–k)	20	23	29	27	99

A hatodik évfolyamosokat ezzel a felvezetéssel és utasítással (A) szembe-sítemtem, majd a következő mondát (B) adtam, amihez a szemelvény után felsorolt közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat (C) közöltem.

A) Gondolkodjatok! Vajon melyik közmondás, szólás vagy szóláshasonlat illik legjobban ehhez az olvasmányhoz? Húzzátok alá az átlatok helyesnek talált válaszokat! Indokoljátok meg a döntéseiteket!

B) A kisbojtár

A Nyírségben történt, hogy a kurucok elfoglaltak egy falut. Ha elfoglalták, akkor a falu szélén mindjárt tábort is vertek.

A labancok pedig két ravasz kémeket küldtek a tábor felé, és a kémek az erdő sűrűjében éppen arról tanakodtak, hogyan kémeljék ki a kuruc tábort.

Az erdő mellett Misi, a kisbojtár legeltette a teheneket. Amikor a sűrűből meghallotta a labancok suttogását, közelebb ment, a kémek pedig természetesen észrevették. De a két labanc csak kisfiúnak nézte Misit, és barátságosan szóltak hozzá. Megkérték, vezesse el őket a kurucok táborához, de úgy, hogy senki meg ne lássa a közeledésüket.

Jól van, Misi elvállalta a vezetést, és megindult a két labanccal a kurucok tábora felé. Vezette őket árkon-bokron át, és addig jöttek erre, haladtak arra, amíg végül a kisbojtár a két labancot II. Rákóczi Ferenc testőrei közé vezette.

A testőrök mindjárt foglyul ejtették a labancokat, és vitték őket a tisztek elé. A tisztek kihallgatták a kémeket. Megtudták tőlük, hogy a labanc sereg a következő napon fog támadni.

Másnap aztán amikor a labancok rohamra indultak, alvó kurucok helyett ugrásra kész sereget találtak. A kurucok körülfogták az egész sereget, és kit levertek, kit elfogtak.

Misit pedig kitüntették, felvették a seregbe, és jó katonát neveltek belőle.

C) Aki másnak vermet ás, maga esik bele.

A jó pap is holtig tanul.

Két malomkő közt őrlődik.

Kicsi a bors, de erős.

Bízik benne, mint a kutyában a nyúl.

Miről vallanak az imént olvasott közmondások, szólások, szóláshasonlatok?

- a) Aki másnak vermet ás, maga esik bele. (Aki másnak akar bajt szerezni, ezzel gyakran épp magát keveri vagy juttatja bajba.)
- b) A jó pap is holtig tanul. (Mindig tapasztal, tanul valami újat az ember. Senki sem olyan bölcs, hogy ne kellene még többet tanulnia, tudnia. Sokáig tanul valaki, mégis ostobán vagy tudatlanul vagy tanulatlanul hal meg. Sosem mondhatjuk, hogy már nincs szükségünk több tanulásra, mindig tanulhatunk valami újat.)
- c) Két malomkő közt őrlődik. (Kínos helyzetben van, mert két, egymással összeegyeztethetetlen kötelességnek kell eleget tennie.)
- d) Kicsi a bors, de erős. (Kis termetű vagy jelentéktelennek tűnő, látszó ember is lehet erős, illetőleg tehetséges. Apró, jelentéktelen dolog, ügy is okozhat nagy nehézséget, kellemetlen helyzetet.)
- e) Bízik benne, mint a kutyában a nyúl. (Egyáltalán nem bízik benne. Ez gúnyos, táji változat.)

Amint látható, az adatközlők jelentősebb része (59,83%) nem értette meg, vagy egysíkúan, illetőleg rosszul értelmezte az e) jelű példát. Elgondolkodtató: miért döntöttek így a növendékek, vajon mi lehetett a rendezőelvük?

Kétségtelenül a bizalom motívuma az egyik legerősebb tényezője e monda erkölcsi értékeket hordozó szintjének, ugyanakkor nyilvánvalónak kellett lennie a kutya és a nyúl viszonyában megfogalmazottaknak, ezért tartom felszínesnek vagy inkább árnyalatlanoknak az itteni tanulók olvasmánymegértését. Súlyos véleményemet az is alátámasztja, hogy a vizsgálatba bevontak alig harmada (25,64%) jutott el az olvasásnak egy magasabb szintjéig: a szövegműbe foglalt információk külső adatokkal való kritikai egybevetéséig.

A testnevelés tagozatos d) és a c) tanulócsoporthoz választása – az a) és d) jelű példák – bizonyult a leginkább helytállóknak (36,75%) az én szempon-

tomból, kiváltképpen a c osztályosok szövegértő, elemző, értékítélet-alkotó olvasását tartottam biztatónak.

Az alábbi táblázatból kiderül, hogy a hatodik évfolyam 116 növendéke tanulócsoportonként melyik közmondást, szólást, szóláshasonlatot vélte összhangban levőnek a szemelvényvel.

Közmondások, szólások, szóláshasonlatok	6. évfolyam/osztályok (létszám)				Együtt 116 fő
	a (30 fő)	b (25 fő)	c (30 fő)	d (31 fő)	
a) Aki másnak vermet ás, maga esik bele.	2	1	17	10	30 (25,64%)
b) A jó pap is holtig tanul.	–	1	1	1	3 (2,56%)
c) Két malomkő közt őrlődik.	–	–	–	1	1 (0,85%)
d) Kicsi a bors, de erős.	–	2	2	9	13 (11,11%)
e) Bízik benne, mint a kutyában a nyúl.	29	21	10	10	70 (59,83%)
Összesen	31	25	30	31	117

Mindenképpen figyelemreméltó lehet, hogyan is értelmezték a vizsgálatban szereplő 6. évfolyamosok a szemelvényhez adott proverbiumokat.

Tanulói magyarázatváltozatok	6. a (30 fő)	6. b (25 fő)	6. c (30 fő)	6. d (31 fő)	Együtt (116 fő)
a) Aki csapdát állít, ne lepődjön meg, ha veszt (felsül, pórul jár).	2	1	12	8	23
b) Minden tettünkéből (jó/rossz) tanulhatunk.	–	1	1	1	3
c) Két lehetőség közül kellett választania.	–	–	–	1	1
d) A gyengébb sikere látványosabb, főleg, ha ésszel (furfanggal) párosul.	–	2	2	8	12
e) Az erősebb bízik a gyengébben.	5	14	9	8	36
f) Furfangosnak (körültekintőnek, óvatosnak kell lenni).	13	5	2	–	20
g) Fontos tudni, hogy kiben bízunk meg.	8	1	2	1	12
h) Nem bízhatunk senkiben.	3	1	1	–	5
i) Nem indokolta a választását.	–	–	1	4	5
Összesen (a–i)	31	25	30	31	117

Összefoglalás

Ebben a dolgozatomban nyelvünk jelentős gazdagságú idiómáiról, frazémáiról iparkodtam részletesebb körképet vázolni az anyanyelv-pedagógiai gyakorlat segítése érdekében.

Konkrét tanulócsoportokat (nyolc osztályt, 215 főt) szembesítettem az általam kijelölt olvasmányokkal (mondákkal), valamint az ezekhez kapcsolt proverbiumokkal (közmondásokkal, szólásokkal, szóláshasonlatokkal). Az így feltárt adatokat arra kívántam használni, hogy pedagógusok és kutatók egyaránt eltűnődjünk, hol is tartanak az ismeretlen szerzőjű költészetünk e darabjainak ismeretében, értésében, alkalmazásában a növendékeink.

Érdekes és fantáziányitogató játék, pontosabban szövegalkotással egybekötött fogalmazási gyakorlat lehet egy-egy ritkán hallható közmondás, szólás vagy szóláshasonlat jelentésének a megformálása az általunk kitalált történet keretében.

Addig tündöklük a hold, míg a nap helyére ér.
 Akkor mondd, hogy hopp, ha átugrottad az árkot!
 Egy jóbarát száz atyafi.
 Embert tudománya mindenütt eltartja.
 Ha a száját bevarrnák, talán a fülén szólna.
 Késő a takarékosság, mikor üres az erszény.
 Még lovad sincs, s már a kantárán búsulsz.
 Mintha az ördög szabadult volna el!
 Olyan sok a pénze, mint a pelyva.
 Szorgalom gazdagság; henyélés szegénység.

Mint tudjuk, gyakorta olyanok a közmondásaink, a szólásaink és a szóláshasonlataink, mintha találós kérdést olvasnánk. Szókincsfejlesztésül adjuk bőségesen ezeket a proverbiumokat, majd közöljünk bizonyos, általunk hangsúlyosnak ítélt témaköröket! Próbáljuk meg értelmezni a példatárat!

Ahány ház, annyi szokás.
 Ahol átmegy egy katona, ott átmegy egy sereg is.
 Aki á-t mond, mondjon b-t is!
 Buta, mint a tök.
 Cseberből vederbe.
 Egy fának ágai.
 Elverték rajta a port.

Farkasra aklot ne bízzál!
Feje, mint egy hordó, esze, mint egy dió.
Fillérből lesz a forint.
Hetet-havat összehord.
Idegen tollakkal ékeskedik.
Jótettért jót várj!
Két dudás egy csárdában, két asszony egy konyhában nem fér meg.
Ki a munkát kerüli, hasát meg nem töltheti.
Ki mint vet, úgy arat.
Lesütött szeme is elárulja a tolvajt.
Majd kibújik a bőréből.
Port hintettek a szemébe.
Szereti, mint a kutya a macskát.
Szereti, mint galamb a tiszta búzát.
Szerszám nélkül bocskort se fonsz.
Úgy még sosem volt, hogy valahogy ne lett volna.
Veszteg álló víznek, hallgató embernek nem kell hinni.
Zöldágra vergődik.

Miután körültekintően elemeztük és értelmeztük az imént olvasottakat, a következő témakörökbe is rendezhetjük őket:

- Ember és közösség
- Életbölcesség
- Szellemi és testi tulajdonságok
- Beszéd
- Munka és gazdasági élet
- Erény és bűn
- Érzelemlátás
- Történelem

Mindenképpen javaslom, hogy legyen egy mappánk, ahova feljegyezzük magunknak a különböző forrású olvasmányainkból elibénk került közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat.

Végezetül: nem hagyhatjuk szó nélkül a napjainkban keletkező közmondás- és szólásféleségeket, főképpen a szóláshasonlatok körét. Az utóbbiakból szinte naponta bukkannak fel újabbak s újabbak. Ki ne hallotta volna már ezeket, ki ne hallott volna már ilyeneket?

Aki másnak vermet ás, pénzt kap érte.
 Buzogsz, mint a talajvíz.
 Elrepült fölötte az idő vasfoga.
 Elvan, mint a befőtt.
 Ép testben épphogy élek.
 Kevés vagy, mint mackósajtban a brummogás.
 Ki korán kel, álmos marad.
 Kopott, mint a gyöngytyúk.
 Tele van, mint a deles busz.

Ám, ha lehet, válogassunk inkább az évszázadok csiszolta nyelvi ékköveink közül! Közben-közben vegyük kézbe ismeretgazdagító, kutatási és nyelvpedagógiai szempontokra is figyelve Balázs Géza kultúra- és művelődéstörténeti adatokban bővelkedő, tanulságos városnyelvi kalauzát. Ez a hiánypótló kötet nemcsak bevezeti az olvasókat fővárosunk nyelvhasználati világába, hanem kedvet is ébreszthet a téma iránt érdeklődőkben újabb adatgyűjtésekhez (Balázs 2013).

Az alábbiakban a budapesti illetőségű Tinta Könyvkiadó közmondásokkal, szólásokkal, szóláshasonlatokkal foglalkozó kiadványait tekinthetjük át – bőséges ez a kínálat, szemezgessünk belőle!

Tájékoztató szakirodalom

- Magyar szólások, közmondások szótárai
 Balázs Géza 2001. *Miért jobb a sör a nőknél? Kocsmafilozófia, aszfaltköltészet, internetfolklor.*
 Bárdosi Vilmos 2003. *Magyar szólástár – Szólások, helyzetmondatok, közmondások, értelmező és fogalomköri szótára.*
 Forgács Tamás 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára – Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve.*
 Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2005. *Közmondások – 3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára.*
 Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2005. *Szólások – 5000 magyar állandósult szókapcsolat betűrendes értelmező dióhéjszótára.*
 T. Litovkina Anna 2005. *Magyar közmondások nagyszótára.*
 Bárdosi Vilmos 2012. *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval.*
 Bárdosi Vilmos 2013. *Lassan a testtel – Emberi testrészek a magyar szólásokban, közmondásokban.*
 Kiss Bernadett – Kiss Gábor – Miksné Mátyási Eszter 2016. *Aranyigazságok – 3700 szólás, közmondás Kresznerics Ferenc reformkori szótárából.*

- Bárdosi Vilmos 2015 *Szólások, közmondások eredete – Frazeológiai etimológiai szótár.*
- Balázi József Attila 2017. *Hasonlatszótár – A magyar nyelv régi és új szóláshasonlatai.*
- Kiss Gábor – Kiss Bernadett 2017. *Bölcs tanácsok – 4000 közmondás, szólás a Czuczor–Fogarasi-szótárból.*
- T. Litovkina Anna 2017. *Aki keres, az talál – Bibliai közmondások szótára.*
- Bárdosi Vilmos 2018. *Itt van a kutya elásva! – Állatneves magyar szólások, közmondások szótára.*
- Erdélyi János 2018. *Magyar közmondások könyve.* 1851. Reprint.
- Bárdosi Vilmos 2019. *Mi a szösz? – 300 magyar szólásmondás eredete.*
- Bárdosi Vilmos 2019. *Nincsen rózsza tövis nélkül – Növény-, virág- és gyümölcsneves szólások, közmondások szótára.*
- T. Litovkina Anna – Farkas Edit 2019. *A bábeli zűrzavartól a salamoni bölcsességig – Bibliai szólások, szólásmondások és állandósult szókapcsolatok szótára.*
- Balázi József Attila – Kiss Gábor 2020. *Népies szólások, közmondások és életbölcsesek enciklopédiája.*
- Almágy János 2021. *Magyar közmondások gyűjteménye – Több mint hatezer közmondás százötven témakörben.*
- Balázi József Attila 2021. *Szólásbúvárlatok – Állandósult szókapcsolataink, közmondásaink idegen nyelvi párhuzamokkal.*
- Kiss Gábor 2021. *Jeles mondások – 3500 régi közmondás és példabeszéd az 1794-ben megjelent szótárból.*
- Kiss Gábor – Balázi József Attila 2022. *Egy fa nem erdő – 3700 népies szólás, közmondás és helyzetmondát Csűry Bálint Szamosháti szótárából.*
- Kiss Jenő 2022. *Állandó szókapcsolatok a rábaközi Mihályiban.*

Idegen nyelvek szólásainak, közmondásainak szótárai

- Bárdosi Vilmos 2010. *Francia–magyar tematikus szólásszótár – Szólásmagyarázatok és gyakorlatok megoldókulccsal.*
- Margalits Ede 2013. *Florilegium proverbiorum universae latinitatis – Főkötet és a Supplementum (2 kötet). A klasszikus és a középkori latin kifejezések és közmondások összefoglaló nagy antológiája.*
- Nagy György 2013. *Angol közmondások – 2000 angol közmondás, szólás és szállóige fordítása és magyar megfelelője.*
- Margalits Ede – Kovács Erzsébet 2014. *Magyar–latin közmondásszótár – 2000 magyar közmondás, szólás klasszikus és újkori latin megfelelője.*
- Paczolay Gyula 2015. *Többnyelvű szólás- és közmondásgyűjtemény – 340 közmondás magyar, angol, észt, francia, német, olasz, lengyel, portugál, spanyol és latin nyelven.*
- Balázi József Attila 2017. *A sas egyedül repül – Állatos közmondások és szólások magyarul és angolul a világ minden tájáról szinonimamutatóval.*

- Bánhidí Agnesoni Ágnes 2017. *Olasz közmondások – 1333 olasz közmondás, szólás és szállóige fordítása és magyar megfelelője.*
- Magay Tamás 2017. *Bibliai eredetű kifejezések, közmondások, bölcsességek magyarul és angolul.*
- Nagy György 2017. *Magyar–angol közmondásszótár – 1111 magyar közmondás és szólás fordítása és angol megfelelője.*
- Nagy György 2018. *Magyar–angol szólásszótár – 1555 magyar szólás angol megfelelője példamondatokkal.*
- Tótfalusi István 2018. *Vámmentes gondolatok – 838 újkori szállóige 344 neves személytől magyarul és eredeti nyelven, kiejtési tanáccsal.*
- Magay Tamás – Faluba Kálmán 2019. *Bibliai eredetű kifejezések, közmondások, bölcsességek magyarul és spanyolul.*
- Halápy István – Margalits Ede 2020. *Latin–magyar közmondásszótár – 1660 latin közmondás és bölcsesség magyar megfelelői.*
- Fábián Zsuzsanna – Danilo Gheno 2021. *Olasz–magyar kifejezések szótára – 10000 olasz állandó szókapcsolat, szólás és közmondás a magyar megfelelőikkel.*
- Balázi József Attila 2022. *A több ezer éves kínai kultúra közmondásai, szólásai és jelképei tükrében.*
- Balázi József Attila 2022. *Orosz–magyar közmondásszótár – 1400 orosz közmondás magyar megfelelőikkel és művelődéstörténeti magyarázatokkal.*
- T. Litovkina Anna 2023. *Angol és amerikai közmondások gyakorlókönyve – 230 feladat 450 angol közmondás megismeréséhez és helyes használatához.*

Munkafüzetek a szólások, közmondások tanításához

- Balázi József Attila 2003. *Virágnak mondod, pedig nem az – Hasonlatok és szólás-hasonlatok – Stilisztikai feladatgyűjtemény.*
- Bárdosi Vilmos – Csobothné Hegedűs Mária 2012. *Szólások és közmondások – Munkafüzet a Tinta Könyvkiadó Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval című kiadványához.*
- Balázi József Attila 2017. *Hasonlatok – Munkafüzet a Tinta Könyvkiadó Hasonlat-szótár című kiadványához.*

Szólásokkal, közmondásokkal foglalkozó nyelvészeti szakmunkák

- T. Litovkina Anna – Wolfgang Mieder 2005. *„A közmondást nem hiába mondják” – Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról.*
- Forgács Tamás 2007. *Bevezetés a frazeológiába – A szólás- és közmondáskutatás alapjai.*
- Zoltán András – Fedoszov Oleg – Janurik Szabolcs 2013. *A víz a szláv frazeológiában és paremiológiában (2 kötet).*
- Fedoszov Oleg 2014. *A frazeológia mint a nyelvészet kísérleti laborja – Válogatott tanulmányok az orosz és az általános frazeológiából.*

- Bárdosi Vilmos (szerk.) 2016. *Frazeológia – Az emberi világkép tükrözője.*
- Rozgonyiné Molnár Emma 2016. *Frazeológiai kaleidoszkóp – Tanulmányok a magyar szólásokról, közmondásokról.*
- Zicher Csilla 2016. *Holland frazeológiai kézikönyv. Onder de loep – Inleiding in de fraseologie.*
- Hrisztova-Gotthardt Hrisztalina – T. Litovkina Anna – Barta Péter – Vargha Katalin 2018. *A közmondásferdítések ma – Öt nyelv antiproverbiumainak nyelvészeti vizsgálata.*
- Forgács Tamás 2021. *Történeti frazeológia – A történeti szólás- és közmondáskutató kézikönyve.*

Szakirodalom

- Balázs Géza 2013. *A pesti nyelv (Városnyelvi kalauz).* Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Nonprofit Kft. Budapest.
- Balázs Géza 2006. A magyar frazémák szövegtipológiája. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére.* Argumentum Kiadó. Budapest. 547–59.
- Balázs Géza 2012. A frazémák csoportosítása. In: Szabó Dávid (szerk.): *Szavak, frazémák, szótárak. Írások Bárdosi Vilmos 60. születésnapjára.* ELTE BTK Francia Tanszék, Egyetemközi Francia Központ. Budapest. 75–84.
- Balázs Géza 2022. Frazeológiában kódolt tudás. In: Balázs Géza: *Folklor és nyelv.* IKU. Budapest. 25–31.
- Balázs Géza 2022. A magyar frazémák szövegtipológiája. In: Balázs Géza: *Folklor és nyelv.* IKU. Budapest. 35–50.
- Baranyai Decsi János 1598. *Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum Chiliades quinque.* Bartphe.
- Bárdosi Vilmos (főszerk.) 2003. *Magyar szólástár* (Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára). Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Baróti Szabó Dávid 1803. *A magyarság virágya.* Komárom.
- Dundes, Alan 1975. *Analytic Essays in Folklore.* The Hague.
- Erdélyi János 1851. *Magyar közmondások könyve.* Pest.
- H. Tóth István 1998. *Hetedhét határban* (Irodalmi feladatgyűjtemény 10–11 éveseknek). Mozaik Oktatási Stúdió. Szeged.
- H. Tóth István 2015. „Nem fecske módra...” *Az olvasmánymegértés fejlesztése – Kézikönyv nemcsak tanítók és magyartanárok számára.* Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa. Beregszász.
- H. Tóth István 2019. *Szóra készítő* (Háttérismeretek, fejlesztési lehetőségek óvodáskorúak beszéd- és kiejtés-gondozásához). Flaccus Kiadó. Budapest.
- Margalits Ede 1896. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások.* Budapest.
- O. Nagy Gábor 1957. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete.* Gondolat Kiadó. Budapest.

- O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Pázmány Péter 1613. *Isteni igazságra vezérleo kalauz*. Pozsony.
- Permjakov, Grigorij Lvovics 1979. *From Proverb to Folk-tale. Notes on the general theory of cliché*. Moscow.
- Rákos Ferenc 1955. *Nemzedékről nemzedékre* (Ezer orosz-magyar közmondás és szólásmondás). Művelt Nép Kiadó. Budapest.
- Scott, Charles T. 1969. *On Defining the Riddle: The Problem of a Structural Unit. Genre*. <https://doi.org/10.7560/724150-007>
- Szaitz Leo 1788. *Kis magyar frázeologia*. Közrebotsátá Máriafi István. Pozsony.
- Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond 1890–1893. *Magyar Nyelvtörténeti Szótár I–III*. Budapest.
- Szemerényi Ágnes 1987. Közmondás, közmondásszerű szólás. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon K–Né*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szemerényi Ágnes 1988. Közmondás és szólás (proverbium). In: Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar népköltészet*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szirmay Antal 1804. *Hungaria in parabolis*. Budae.
- Voigt Vilmos 1979. Kisepikai prózaműfajok. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. Tankönyvkiadó. Budapest. (Második, bővített kiadás: Osiris Kiadó. Budapest, 1998.) 283–323.

H. Tóth István

kandidátus, ny. egyetemi docens

Prága, Budapest, Kecskemét

E-mail: moszkva228@gmail.com

Abstract

H. TÓTH, ISTVÁN

VARIETIES OF PROVERBS IN THE READING COMPREHENSION OF 5TH AND 6TH GRADERS

I have prepared an overview of the phraseology of our language, especially in terms of definition and application, to help native speaker pedagogy. I confronted specific groups of students (eight classes, 215 students) with the readings (sagas) I assigned and the proverbs (proverbs, sayings, proverbial phrases) associated with them. I wanted to use the data collected to help teachers and researchers to identify whether the students are able to understand and apply these pieces of poetry by unknown authors.

Keywords: proverbs, sayings, similarities

KABAI KITTY

**LÁTTUK AZ Ő CSILLAGÁT
A MELLÉRENDELÉS ELVE AZ ÓVODAI NEVELÉSBEN**

Kivonat

Az evangélium üzenetének és a néphagyomány értékeinek együttes továbbítása az óvodás korosztálynak. A keresztyén ember, a néphagyomány és a magyar nyelv kapcsolata.

Kulcsszavak: evangélium és néphagyomány, református nevelés és néphagyomány, Karácsony Sándor, a mellérendelés elve, iskolaegyház

Kettős identitás az Egyben – evangélium és néphagyomány

Az evangélium egyénre vonatkozó szerepét legkönnyebben a reformáció által tudjuk megragadni, melynek legnagyobb vívmánya a sok egyéb érték mellett – amelyet az egyháznak és társadalomnak adott – az eredethez való visszatérés volt. Több mint ötszáz évvel ezelőtt ugyanazt az egyszerű és tiszta igazságot ismerték fel reformátoraink: a nemzeteknek a kezébe kell adni a Szentírást, mindeniknek a saját nyelvére lefordítva. Ekkor mintha a világ nemzetei hasonló „furcsa társaságként”, ahogyan a karácsonyi történetben színesen, sokfélén, ismét megjelentek a Megváltó jászolánál, „mert látták, felismerték a csillagot, és eljöttek, hogy imádják őt” (Máté evangéliuma 2,2). Azóta a világ legtermészetesebb dolga, hogy a népek, nemzetek saját anyanyelvükön olvassák a Szentírást, és ismerik fel benne magukat, mint akik mind beleférnek Isten szeretetébe.

A magyar nemzet küldetése és feladata mindig a gyógyítás volt, királyi örökségünk ez, mely feladattól nem szabadulhatunk, akár vannak az adott korban vállalói, akár nincsenek. Hogy a gyógyítás alapos legyen, mindig az alapoknál kell kezdenünk, az intézményes oktatási rendszerben ez az óvodát jelenti. Így a nemzet gyógyítása az új kor emberének, a kisgyermeknek a szellemi gyógyításával kezdődik, mely elsődlegesen a helyes identitás megalapozását jelenti. A helyes identitás alapja abban a kettősségben rejlik, amely valójában elválaszthatatlan, hiszen tere maga az ember. Ennek alapján az egyén identitása a következő formában kettős: 1. Istentől, vagy mondhatjuk úgy is, hogy egy magasabb rendű szellemi világból származik, 2. egy konkrét nemzetbe, még szűkebben egy családba születve. Minden ember ezen a két lábon áll a világban: isteni származásának magva a lélek, a szellem, amely által kapcsolódhat ehhez a magasabb rendű szellemi szférához, és egy nemzet kultúrájába

ágyazódik, melynek legalapvetőbb magva az anyanyelv, amely által kapcsolódik embertársaihoz és az őt körülvevő világhoz. Az ember olyan tehát, mint egy kétkulcsos kincsesláda, amely csak akkor nyílik ki, ha mindkét kulcs jelen van. Hisszük, hogy Istennek az egyetemes megváltás volt a szándéka, a Fiúnak azonban, aki ugyanolyan arányban volt ember, mint Isten, törvényszerűen bele kellett születnie egy konkrét nemzetbe. Így vagyunk jelen mindannyian ebben a világban, polgárai az Isten országának és polgárai egy nemzetnek, annak a nemzetnek, amely nyelven édesanyánk szeretetét megismertük, megértettük.

Ennek a szintetizáló nevelési módszernek az elsődleges célja, hogy a két identitást: Istentől való származásunkat és nemzetünkben való jelenlétünket, annak értékeit egyenlő mértékben megjelenítse, amely tulajdonságok egyaránt Isten akaratából származnak, ott találkoznak, és abban egyesülnek. Ahogyan a test számára mindkét láb azonos mértékben fontos, ugyanúgy meghatározó e két pillér az identitás terén is, ezért egyiket sem kijátszva a másik ellen, párhuzamosan tárgyaljuk az evangélium üzenetének szempontjait és néphagyományunk értékeit, őseink szokásait az óvodás korosztálynak megfelelően.

Mielőtt azonban továbbmennénk, a félreértések elkerülése végett tisztáznunk kell a néphagyomány, a folklór szerepét egy nemzet életében. A néphagyománnyal kapcsolatban ugyanis él az a téves elképzelés, miszerint bármilyen területen megjelenő alkotás a nép teljesen spontán műve, kreációja az adott tárgykörben. Holott a folklór szerepe éppen ellenkezőleg valami olyan ősi ismeretnek a jelvényeit, jelképeit hordozza, amelyek úgymond „lefolytak” a nép tudatába vagy tudatalatti emlékezetébe, így akár tudatában van ezek jelentésének, akár nem, a megőrzés és hagyományozás szerepét töltik be (Guénon 2003: 38, 182; Balázs 2020: 7–24, Balázs 2021: 9, 21, 169, Balázs 2022: 51–62). Ezért amikor néphagyományról beszélünk, legkevésbé beszélünk népiességről mint egy társadalom kezdetleges alkotásairól, ellenkezőleg, egy magasabb rendű, gyakran transzcendens ismeretet hagyományozó jellegről van szó. Mivel a népnek ebben a vonatkozásában hagyományozó szerepe van, újat nem teremthet, hanem mindig valami kikövetkeztethetetlen idejű tárgyat, témát, jelképet mutat fel, ezért általában úgy tűnik, hogy a „régit” képviseli, azaz elavult, meghaladott, ehhez képest pontosan az „örököt” adja át a következő nemzedéknek.

Az identitás mint buzdítás

A XXI. század gyermeke – főleg a digitalizáció hatására – a kívülről érkező motiváció függőségében szenved. A motiváció a latin *movere* szóból ered (mozgatni, mozogni), és pszichológiai értelemben az a belső erő, amely belülről készíti az egyént egy bizonyos magatartásra, viselkedésre, életformára. Ugyan a jelenlegi pedagógia egyik legfontosabb fogalma a motiváció, van erre szép magyar szavunk is, melynek jelentése talán még gazdagabb:

1) Valamilyen híg, folyékony anyagot buzgó állapotba hoz, eszközli, hogy buzogjon. 2) Szó vagy biztatás vagy ígéret, ajándék által valakit bizonyos cselekvésre ösztönöz, illetőleg ráveszi vagy rávenni iparkodik, hogy buzogjon (URL1). Mivel a sikeres motiváció az egyénben megnyilvánuló belső erőként nyilvánul meg, ezért a kívülről érkező buzdítás is csak akkor eredményes, ha azt a benyomást kelti az egyénben, hogy az a bizonyos igény benne született meg, vele azonos. Korunk gyermekei, fiataljai azért a valaha élt legmagányosabb generáció, mert az élet, az önértékelés, az egészséges önbizalom kialakulásához szükséges életerőt, azaz motivációt folyamatosan a külső visszaigazolásokból meríti, ez pedig könnyen a törekeny, kialakulóban lévő személy egzisztenciális válságához vezethet, és korlátozza mind személyisége, mind kapcsolatai kibontakozásában. Nevelési szempontból az óvoda felbecsülhetetlen szerepet tölt be az ember személyiségfejlődésében, ezért a legalkalmasabb térnek bizonyul arra, hogy a belső motivációt felébressze és megerősítse. Ezért e módszer másodlagos célja, hogy a fentebb említett kettős identitás alapján az életerő, a belső „buzdulás” olyan alapot vessen, mely erős gyökérszövet lehet a fejlődés további szakaszában. A helyes önértékelés, azaz az életre bátorító erő e kétlábú identitástudatban rejlik: aki tudja, honnan érkezik – Istentől és egy családból/nemzetből – képes lesz bemérni, hogy hová tart, a földi életben belül józanul felméri képességeit, tehetségét, akaraterejét, és ennek megfelelő célokat tűz maga elé.

Az isteni származástudat egzisztenciálisan megtartó erőforrássá válhat az élet terheltebb időszakában. Nem automatizmus, mely kiküszöböli vagy megoldja a nehézségeket, de biztonságot adó erővé válhat, és megóvhat a magány, az elhagyatottság érzésétől. A nemzeti hovatartozás, a család az érem másik oldala. Aki ismeri a családját, azon belül minél távolabb menve a nagyszüleit, a dédszüleit, a családi hagyományokat, régi történeteket, azt közösség veszi körül. Ez a közösség pedig beágyazódik egy nagyobb közösségvilágba, a magyar nyelvbe, a népmeséinkbe, mondáinkba, jelképeinkbe, azaz a nemzetünkbe. Ideális esetben az egyén felnövekedve tudatosítja a helyét és szerepét ebben a szűkebb és tágabb közösségben, felismeri az adottságait és a korlátait egyaránt.

Hisszük, hogy egy határokat eltörölő világban a határok az emberért vannak. Nem képességeket korlátozó erő az Istentől való származástudat vagy nemzetünk múltjának, hagyományvilágának ismerete, éppen ellenkezőleg helyet formál a világban az ember számára, nem megcsonkít és kalodába zár, hanem otthont ad.

Református nevelés és néphagyomány

A magyar református egyház történelmi hagyománya, hogy kiemelten kezeli az iskoláztatást, innen ered az iskolaegyház kifejezés is. Jóllehet a hit

Isten ajándéka, a vallásos nevelésnek ma is van érvénye, és az egyház egyik fő feladata, hogy ebben segítse az új nemzedéket. Karácsony Sándor református pedagógus alapján hisszük, hogy a vallás, az egyház nem elidegenít a transzcendens világtól – ahogyan a mai korszellem sugallja –, hanem teret biztosít arra, hogy az ember a saját hitét megvallja. Karácsonynak a keresztyén vallásról megfogalmazott értékeit alapkőnek tekintettük e munka kidolgozásában. Eszerint: 1) a vallás megmutatja az ember számára, hogy van értelme az e világban átélt szenvedésnek, 2) a Szentírás utat mutat az ember számára az életben, illetve 3) az embernek lehetősége van az újjászületésre, Isten útján járásra (Karácsony 2004: 41).

Hogy a nevelés már önmagában Istentől származik, mi sem mutatja jobban, mint a szó etimológiája, melyből Karácsony Sándor is kiindult. A nevelés = növelés a szellemi és fizikai növekedés elősegítése, mely nem szülőltől vagy pedagógustól származik, hanem Isten adja (URL2). A nevelő feladata a szeretetteljes gondozás, a gyermek szellemének, lelkének ápolása, gazdagítása, öntözése, a növekedő ágak jó felé irányítása, alkalomadtán azok metszése. Hogy mi a jó, azt Istentől vezetjük le, ezért hisszük: „Isten nélkül minden nevelés hiábavaló. Célra pedig ezen a téren csak egyfajta pedagógia vezet: az egyéni bizonyágtétel magával ragadó hatása” (Karácsony 1941: 159–60). A bizonyágtétel a nevelésben egészen tág spektrumot kap, melyet ma a tudomány ugyanúgy vall, csak más fogalmakat használ, amikor az örökölt és megtanult mintákról beszél. A kisgyermek elsődlegesen a szülei életmódját, magatartását veszi át, mintázza le, és azok szerint alakít ki egy viselkedési formát.

„Aki nincs tisztában maga felől és maga körül az élet folyásával, azt nagyon könnyű aprópénzzel fizetni ki” (Karácsony 1985: 35). Az evangélium és néphagyomány olyan szétválaszthatatlanul együtt vannak, ahogyan az ember kettős származása. Karácsony szerint a nevelés nem darabolható fel területekre, tartományokra, és nem osztható szét különböző feladatokra. Ha ez az alaptétel általában igaz, mennyivel igazabb az óvodáskorú gyermekre vonatkozóan, akinek életkori sajátossága a mese és valóság absztrakciója. A magyar lelket Karácsony Sándor a magyar nyelvvel hozza összefüggésbe, melynek egyedi sajátossága a mellérendelés, amely nemcsak nyelvünket, de egész logikánkat, társadalomban való jelenlétünket, művészetünket, azaz egész kultúránkat meghatározza.

„Tudjuk, hogy egy mondatban egyszerre csak egy képet figyelhetünk meg s ha két kép egyszerre kerül elénk és mindkettő egyformán fontos, akkor a köztük lévő viszony a fontos, azt meséli el a kép, hogy történik a két tünetmény egymáshoz képest [...] egyik a másikat természetesen folytatja és kiegészíti. Úgy is mondhatjuk: kapcsolat van közöttük” (Karácsony 1938: 41).

Eszerint a transzcendens tudat az első kép, párhuzamosan mesélve a másik képpel, a néphagyományokkal, jeles napokkal és népi gyermekjátékok eljátszásával, a kettő egymás mellett nem egyik vagy másik üzenetének csorbítását vagy kiegészítését jelenti, hanem a közöttük lévő kapcsolatot tárja fel. A kapcsolat pedig nem más, mint maga az ember, aki részese mindkettőnek: az isteni üzenetnek és a nemzetnek.

A mellérendelés törvényszerűsége, hogy „nem fogalmi jegyeknek egy fogalomba gyűjtését célozza, hanem mindenkor két fogalomnak [...] egymáshoz viszonyításával jelöl [...]. A magyar szó jelölte valami, valamihez képest az, ami” (Karácsony 1985: 253). Egy egyszerű melléknév esetében is megvan ez a viszonyítás, induljunk ki a már említett buzdít igéből, melynek mellékneve a buzgó. A buzgó ahhoz képest buzgó, ahogyan egy forrás föld alatti csendes folyásából egyszer csak felbuzog a felszínen. Ha egy fogalom képes megjeleníteni a mellérendelés természetét, mennyire mélyen élhet a magyar nyelvben ebből adódóan a magyar gondolkozásmódban, magatartásban a mellérendelés hétköznapi törvénye? Eszerint a magyar észjárás, ahogyan nyelvtana is diktálja, mindig ebben az egységesítő kettősségben jelenik meg. Egység pedig csak akkor jöhet létre, ha legalább ketten vannak.

Aranymetszés a mellérendelésben

A mellérendelés félreértése, hogy a felek között egyenlőséget feltételez, azonban amikor mellérendelésről beszélünk, akkor nem a hierarchia megszűnéséről beszélünk. Jóllehet egy mondatban a mellérendelő szószerkezetek tagjai egyenrangúak, úgy is fogalmazhatnánk, hogy formailag ugyanazt „méltóságot kapják” a mondaton belül, mégis egymás viszonyában azok, amik, pl. *király és alattvaló* szerkezetileg ugyanazt a mondatrészi szerepet töltik be, mégis egymáshoz képest az egyik király, a másik alattvaló. A mellérendelésben nem csorbítja a tekintélyt, hogy a király az alattvalónak nem alá, hanem mellé van rendelve, mert egyik a másik szükségszerűségét fejezi ki. Nyelvünk szakrális természetét mutatja a mellérendelés elve, melyben felfedezhető az aranymetszés szabálya, miszerint a kisebb rész úgy aránylik a nagyobb részhez, ahogy a nagyobb az egészhez. A mellérendelés elvében ez a kölcsönös tekintély látszik megmutakozni, ahol formailag egyenrangúak a tagok, tartalmilag pedig tekintélyelvű, egyik a másikhoz képest az, ami. Mindezek analógiájára az evangélium és a néphagyomány egymás mellé rendelve a teljes embert a létezésbe emeli be, mely nemcsak a földi, anyagi, mérhető életéről ad információt, hanem egy magasabb rangú lelkeséget is igyekszik felmutatni. Karácsony Sándor után mi is bátran merünk úgy tekinteni a népha-

gyományra, mint egy sokkal tágabb térre, amely nemcsak a népdalt, a néptáncot, a népviseletet és általában a magyar folklórt jelenti, hanem egy összetett „anyanyelv”, amely által jelen vagyunk a társadalomban, és jelen vagyunk magyarokként a keresztyénségben. Elutasítjuk azt a romboló kérdést, amely arra vár választ, hogy az ember a saját maga meghatározásában melyik „tulajdonságát” helyezi előtérbe: keresztyénségét vagy magyarságát. Ahogyan a test elválaszthatatlan a lélektől, úgy az ember elválaszthatatlan mindkét dimenziótól: a transzcendenstől, mely a láthatatlan túlvilágot keresi, és a földitől, mely elfogadja, szereti és önazonos marad földi országában. Bármelyik csorbítása a földi élet kiegyensúlyozatlansághoz vezethet.

Karácsony szerint a nevelés akkor sikeres, ha nem egyoldalú, nem direkt, hanem a nevelő és a gyermek társakká válnak, mindkét félnek megmarad az autonómiája, de a szeretet révén mégis nyitottak egymás felé, mint akiknek „közös a munkájuk, de eltérőek a feladataik” (URL2). Mindezt tárgyunkra kiterjesztve az evangélium és a néphagyomány munkája közös, csupán feladataikban térnek el. Közös munkájuk, hogy az embert egy tágabb spektrumba helyezték, és az én–te viszonyában túlmutassanak az egyéni, és a másik emberhez, közösséghez való viszonyában határozzák meg. A bibliai történetek üzenete az Istennel való kapcsolatig emel, azt az üzentet erősíti, hogy az ember nincs egyedül, mert az élő Istennel élő kapcsolata lehet. A néphagyomány pedig az egyéntől abba a nagyobb közösségbe helyez, ahol közös az alapunk, a nyelvünk. A mindkettőre való nevelés által a közös cél, hogy az ember előtt dimenziót nyissunk „fölfelé” és „mellé”. Karácsony Sándor több helyen leírta, hogy a modern tudomány alapja nem lehet más, mint az a magatartás, mely a másik emberre nem akadályként, nem ellenfélként tekint, hanem társként, akivel lehet és kell együtt élni és együtt munkálkodni. Ez a keresztyén ember magatartása, a néphagyomány legmélyebb értelme és maga a magyar nyelv.

E módszer célját jól tükrözik Hamvas Béla gondolatai, amelyet Karácsony Sándor pedagógiájáról fogalmazott meg: „Karácsony Sándor módszerre az élet legapróbb mozzanatait értelmesíteni, megmagyarázni, komolyan venni, spiritualizálni. Szakrális léteztudomány. Ez az, amit ő pedagógiának nevez” (Hamvas 2020: 324–6).

Szakirodalom

Balázs Géza 2020. *Nyelvszokások. A nyelvszokások mint szimbolikus nyelvi cselekvések*. Inter–IKU. Budapest.

Balázs Géza 2021. *A művészet és a nyelv születése*. MNYKNT–IKU. Budapest.

Balázs Géza 2022. *Folklór és nyelv*. IKU. Budapest.

- Benedek Árpád – Dobrai Júlia – Kabai Kitty 2023. *Láttuk az ő csillagát*. Partium Kiadó. Nagyvárad.
- Guénon, René 2023. *A szent tudomány szimbólumai*. Helikon Kiadó. Budapest.
- Hamvas Béla 2020. *A világ hazahívása. Életműsorozat 33*. Medio Kiadó. Budapest.
- Karácsony Sándor 1938. *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*. Exodus-Kiadás. Budapest.
- Karácsony Sándor 1941. *A magyar világnézet*. Exodus-Kiadás. Budapest.
- Karácsony Sándor 1985. *A magyar észjárás*. Magvető Kiadó. Budapest.
- Karácsony Sándor 2004. *A magyarok Istene*. Széphalom Könyvműhely. Budapest.
- URL1. Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/b-57DFC/buzdit-59A03/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfNTVCRUMiXX0sICJxdWVyeSI6Ij09CjJidXpkXHUwMGVkdCJ9>
- URL2. Heltai Miklós: A néphagyomány Karácsony Sándor pedagógiájában. https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/4346/03_heltai.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Kabai Kitty

református lelkipásztor

Nagyvárad-Réti Református Egyházközség

kabaikitti@gmail.com

Abstract

KABAI, KITTU

WE HAVE SEEN HIS STAR

THE PRINCIPLE OF CO-ORDINATION IN PRE-SCHOOL EDUCATION

The primary focus of the present paper is to transmit the message of evangelism and the values of folk tradition to the pre-school age group. The relationship that joins the Christian man, folk tradition and the Hungarian language.

Keywords: evangelism and folklore, reformed education and folklore, Karácsony Sándor, the principle of co-ordination, the school of the church

A TUDOMÁNYOS ÖNESZMÉLÉS KEZDETEI A POZSONYI MAGYAR TANSZÉKEN TRIANON UTÁN (1923–1945)

Kivonat

A tanulmány a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékén 1923 és 1945 között zajló nyelvtudományi kutatások áttekintését nyújtja. Az impériumváltás és a trianoni határok alapvetően változtatták meg a frissen megalakult Csehszlovákiában a magyar nyelvtudományi kutatások és az anyanyelvi oktatás helyzetét. Az új rendszer felszámolta a korábbi intézményeket, az amúgy is képlékeny csehszlovák nemzet-tudat eszméihez alkalmazkodó nacionalista ideológia szerint tevékenykedő oktatókat helyezte pozícióba, majd pedig rájuk bízta az új magyar kisebbségi értelmiség képzését. Ezt az irányvonalat képviselte például Pavol Bujnák, Alžbeta Göllnerová és František Jančovič. A tanulmány feltérképezi az intézmény oktatóinak sokszor ellentmondásos tudományos tevékenységét, bemutatja a kisebbségi magyar diákság és az egyetemi pozíciót betöltő oktatók közötti polémiákat, kultúrpolitikai küzdelmeket, illetve vázolja a magyar oktatást egyre határozottabban felvállaló intézmény fokozatos tudományos emancipálódását is. A dolgozat jelentékeny része foglalkozik Orbán Gábor nyelvészeti munkásságával és magyarországi szakmai kapcsolataival.

Kulcsszavak: magyarságtudomány, hungarológia, pozsonyi Comenius Egyetem, szlovákiai magyar kisebbség, a csehszlovákiai magyar nyelvészet története

A tudományos műhelyek létrejötte a kisebbségi helyzetben kulcsfontosságú: nemcsak azért, mert működésük a szellemi elit, a tudományos közösség megteremtésének alapfeltétele, hanem azért is, mert meghatározó szerepük van a kisebbségi kultúra formálódásában, és alapvetően járulnak hozzá a nemzetek közti, esetünkben a szlovák, a cseh és a magyar tudományosság eredményeinek többirányú közvetítéséhez. A szükségszerűségből tudományos előny és erény kovácsolható, mely kölcsönös gazdagodáshoz vezethet.

A pozsonyi magyar tanszék létrejötte és tudományos öneszmélése, műhelyé válása Trianon után nem volt zökkenőmentes. A magyar nyelv és irodalom oktatásának sorsa a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem felszámolása után az 1923-ban alapított úgynevezett magyar szeminárium kezében volt, mely az akkor két éve létező bölcsészkar kurzuskínálatát gazdagította az 1919-ben alapított Comenius Egyetemen. A magyar szemináriumot prágai mintára hozták létre (Turczel 2002). Az oktatás a lektori gyakorlatok kivételével szlovák nyelven zajlott a nemzeti érzelmű, az újonnan alakult Cseh-

szlovákia iránt elkötelezett cseh és szlovák hungarológusok irányításával. E korszak reprezentatív példája az alsókubini születésű Pavel Bujnák (1882–1933) hungarológusi működése, aki az 1925-től datálható, magyar tárgyú előadásaival mondhatni megalapította a prágai Károly Egyetem magyar tanszékét, majd két egyetem közt ingázó oktatóként 1931. március 30-tól hivatalosan is a pozsonyi egyetem magyar „tanszékének”¹ professzora lett.

A pozsonyi egyetemen az 1923/24-es tanévben indult el a magyar szeminárium, mely kezdetben lényegében csak lektori gyakorlatokra korlátozódott. Ezeket az órákat a pozsonyi református leánygimnázium akkori tanára, Artbauer Gizella tartotta. Bujnák neve az 1928/29-es tanévtől szerepelt a tanárok listáján. Bujnák a pályája végén párhuzamosan oktatott Prágában és Pozsonyban is, s ez a helyzet 1933-ig, Bujnák haláláig tartott (Januška 2012: 74–7; Misad 2020: 13–6; Turczel 2002: 40–50; Csanda 2020: 54–7).

Artbauer Gizella (1886–?) gazdag oktatói tevékenysége mellett nyelvtörténeti kutatásokkal is foglalkozott, *Az -ít képző története* című munkája Székesfehérváron jelent meg (Artbauer 1909). Ezt a dolgozatot a pesti egyetemen védte meg bölcsészdoktori értekezésésként: az eseményről többek közt az *Ellenzék* és a *Miskolczi Napló* című lap is beszámolt (az *Ellenzék* 1909. 11. 20-i és a *Miskolczi Napló* 1909. 11. 19-i számában), az adat szerepel az Egyetemes Philologiai Közlöny 1910-es évfolyamának *Doktori disszertációk 1909-ben* című listáján is (1910: 159).

A dolgozatot Mészöly Gedeon *Az -ít képzőnek két rosszul olvasott alakjáról* című munkájával együtt Melegdi János értékelte rendkívül pozitívan a Magyar Nyelv hasábjain (Melegdi 1910). 1911-től Artbauer Gizella a Beöthy Zsolt vezette Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagja lett, melynek alapítótülésén is jelen volt. Tanulmányal járult hozzá a lőcsei református egyházközösség történetét bemutató kötethez, melyben a Gusztáv Adolf Nőegyesület tevékenységét dolgozta fel (Hritz–Förster 1917: 158–62). Az OSZK katalógusa szerint 1923-tól került használatba Artbauer Gizella adaptált szlovák nyelvkönyve (*Szlovák nyelvkönyv: rendszeres szlovák nyelvkönyv magyar középiskolák és rokonintézetek számára*). A könyv a prágai Állami Kiadóvállalat gondozásában jelent meg, alcíme szerint Artbauer „Hulik Adalbert német nyelvű tankönyvét” alkalmazta magyar középiskolákra. Később Schultz Jánossal szlovák–magyar és magyar–szlovák kézisótárt is szerkesztett (a kétkötetes munka 1948-ban jelent meg).

Artbauer Gizella figyelemre méltó teljesítménye ellenére a pozsonyi magyar tanszék tudományos öneszmélésének és intézményesülésének kezde-

¹ Az egyetemen a magyaroktatás különféle szervezeti formákban jelent meg, a szemináriumtól a segéd-tanszékig, az egyszerűség kedvéért nevezzük tanszéknek.

teit Bujnák munkásságához szokás kötni, hiszen ő szerezte meg az előadások tartásához szükséges jogot, és a szeminárium fokozatosan egy tanszék jellegét ölthette magára. Noha Rudolf Chmel Bujnákot a szlovák hungarológia és komparatiztika megalapítójaként tartja számon (Chmel 1972: 229), Bujnák tendenciózus hungarológiai munkássága számos minőségi kételyt vet fel, s kivált komparatív nyelvészeti munkáinak eredményei kérdőjelezhetők meg.

Bujnák irodalomtudományi működésének anomáliáit jól jelzi, hogy Arany János-monográfiájában Aranyt egy negatívra stilizált, a szlovák származását megtagadó Petőfivel szembeállítva tárgyalta. Nem volt ritka nála más hasonló, a korabeli zsrnálkritika nacionalista szólamait idéző etnopszichológiai megállapítás „tudományos” diskurzusba való váratlan beemelése sem. Csukás István négy jellemzőt emel ki Bujnák módszerét elemezve: a „renegát” Petőfi profiljának hangsúlyozását, a pozitivista-pszichologizáló módszert, a magyar liberális irodalomtörténetírás hatását és Bujnák „felületességét” (Csukás 1972: 13–5). „Előadásának legfőbb célja, hogy a polgári nacionalizmus Petőfi-portréját a maga tudományos eszközeivel hitelesítse, sőt – lehetőség szerint – tovább is fejlessze” – összegez ugyan marxista alapú, de végső soron jogos kritikai indíttatásból Csukás (1972: 13). A korabeli hivatalos csehszlovákiai magyar sajtó teljes elismeréssel beszél Bujnák Arany János-könyvéről: a Színházi Élet például már a megjelenés évében, 1924-ben egy névtelen recenzens tollából közölt különösen lelkes írást a kötetről *A prágai egyetlen könyve Arany Jánosról* címmel (1924: 34).

Gogolák Lajos kritikája 1930-ban már világosan rámutat Pavel Bujnák (akit a recenzens következetesen Bujnák Pálnak nevez) mindent átható zsrnálnacionalizmusára: „Látjuk mindezekből, hogy ami a magyar hatás és különösen Arany hatásának tót irodalmi fölismerését illeti a szerzőt elismerésünk illeti. De minek belevinni a tudományos munkálkodásba a napi politika keserűségeit? Minek tendenciózusan beállítva egyes ártatlan tényeket, vagy meghamisítva az igazságot egyet-egyed ütni a magyarságon?” (Gogolák 1930: 169). Az Arany-monográfia leghiggadtabb értékelése alighanem Rákos Péter nevéhez köthető (Rákos 1982).

Bujnák nacionalista kultúraszemléletének csúcsa az 1933-ban publikált *Literatúra maďarská na území ČSR* (Magyar irodalom a Csehszlovák Köztársaság területén) című dolgozata (Bujnák 1933), mely a szlovákiai magyar irodalom kezdeteit a *Halotti beszéd és könyörgés*ig vezeti vissza, melyet szerinte egy magyarul gyengén tudó cseh vagy szlovák szerzetes vetett papírra. Bujnák területi elven gondolta el az irodalmat, s a földrajzilag Csehszlovákia területéhez köthető szerzők neveit következetesen elszlávósította (Balassi Bálint helyett Valentín Balassa, Gyöngyösi István helyett Štěpán Gyöngyösi,

Győry Dezső helyett Desider Győry). A munkáról 1934-ben Vájlok Sándor közölt radikális bírálatot Vajthay Dénes álnéven. Megállapításainak lényege, hogy a dilettáns munka „lojális nemzetieskedésében politikai mellékíze miatt sokszor a nevetség határán jár”, a szerző az „olcsó, dekoratív nacionalizmus” oltárán feláldozta a tudományosság elemi kritériumait (Vajthay 1934). Vájlok pontosan érzékeli a Bujnák-féle kisebbségi irodalom- és kultúrakoncepció szinte gyerekes abszurditását, ugyanakkor a nyílt konfrontációt mégsem vállalta. Bujnák hasonló szellemben értekezett a csehszlovákiai magyarok nyelvéről is (Bujnák 1934).

Bujnák a finnugor összehasonlító nyelvészet területén is próbálkozott: *Praefixa verbalia v jazykoch ugrofinských a zvlášte v maďarskom (Úvaha z oboru srovnávacieho jazykozpytu)* (Az igeekötők a finnugor nyelvekben, különös tekintettel a magyarra. Értekezés az összehasonlító nyelvtudomány köréből) című, közel négyszáz oldalas értekezése a prágai Károly Egyetemen jelent meg (Bujnák 1928). Bujnák még 1924-ben adta be habilitációs kérelmét, melyhez külön indoklást is csatolt, melyben többek között ez állt:

„Na Slovensku máme hodne Maďarov a pri našom republikánskom a demokratickom smýšľaní ešte veľmi dlho bude sa treba starať o nich, o ich duchovné vedenie. Studentstvo zo Slovenska hrnie sa do Prahy – na universitu nemeckú a tam, myslím, saje ducha protistátneho a protinárodného. Stolicou reči a literatúry maďarskej na universite Karlovej by aspoň čiastočne bol miernený tento štátu nášmu nepriateľský duch. Mojou, jako prvého pracovníka v tomto smere, úlohou by bolo, vychovať si mladú gardu, ktorá by duchom československým hľadela na Maďarov a ich kultúru a vždy viac by upevňovala vlastenectvo československé. To síca nie sú dôvody vedecké, ale jednako veľmi vážné.”

Magyarul:

„Szlovákiában szép számmal élnek magyarok, és a mi köztársasági és demokratikus gondolkodásunk mellett még sokáig szükség lesz rá, hogy törődjünk szellemi vezetésükkel. A szlovákiai diákság Prágába özönlük, méghozzá a német egyetemre, ahol, meggyőződésem, hogy államellenes és nemzetellenes lelkiületet szívunk magukba. A Károly Egyetemen létesülő magyar székhely legalább valamelyest mérsékelhetné azt az ellenséges szellemet, mely államunk ellen irányul. Az én feladatom mint ezen irány úttörőjének az lenne, hogy kineveljem azt a fiatal gárdát, amely csehszlovák szellemben tekintene a magyarságra és kultúrájára, és egyre jobban megerősítené a csehszlovák hazafiságot. Ezek ugyan nem tudományos, ámde fölöttébb súlyos érvek” (kéziratból idézi: Januška 2012: 74–5).

Bujnák 1925-ben megkapta a docensi fokozatot, s noha a nyelvtudományi jogosultságot a prágai bizottság kiiktatta, a magyar irodalomtörténet előadói jogával felruházta őt. A szlovákiai magyarok szellemi gyámság alá helyezéseinek programja teljes gőzzel beindult. Bujnák 1925-ben magyarra fordította Jozef Pešek két középiskolai történelemtankönyvét (Januška 2018: 229). Az önjelölt finnugrista-hungarológus Bujnák 1926 első felében minisztériumi ösztöndíjjal kijutott Finnországba, s az 1928-ban megírt finnugor összehasonlító nyelvtudományi dolgozatának elismeréseként a prágai egyetem 1929-ben máris a magyar filológia professzorává nevezte ki. Nyelvészeti dolgozatát a bizottság részéről is komoly kritika érte, de a végeredményt ez nem befolyásolta.

A korabeli tudományos értékelés nem volt hízelgő, például a németországi *Ungarische Jahrbücher* recenzense (az I. K. monogram mögött Kniezsa István rejlik) Bujnák finnugrisztikai dolgozatát tudományos szempontból teljesen elhibázottnak tartotta (K[niezsa]: 1931). Bujnák kutatásai során ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy a prefixa verbalia a balti finn nyelvekben északgermán hatásra, a votják, zürjén, vogul, osztják és magyar nyelvben szláv hatásra alakult ki. A magyarra vonatkozóan Bujnák a 16. századi kódexekre hivatkozott, s a recenzens nehezményezte, hogy Bujnák figyelmen kívül hagyta a szórend szerepét, s hogy a magyarban kivétel nélkül elváló igekötőkről van szó, míg a szláv prefixumok nem elválók. Bujnák legképtelenebb ötlete szerint a kódexirodalom alkotói kivétel nélkül elmagyarosított szlávok voltak, ezért van szerinte jelen a szláv gondolkodásmód a magyar nyelvemlékekben. Ez természetesen, ahogy a recenzens is hangsúlyozza, nem magyarázza meg, hogy minden magyar tájszólásban, a 16. századi magyar szépirodalomban és a népnyelvben egyaránt megjelennek a Bujnák felfogásában szláv eredetű és a kódexek nyelvéből elterjedt prefixumok. Csanda Sándor Bujnák könyvét szinte eufemisztikusan „erősen vitathatónak” nevezte (Csanda 1983: 15), s szinte szó szerint ugyanígy vélekedett a munkáról Richard Pražák is (1987: 231). Egy másik írásban ugyancsak Kniezsa István kritizálta Bujnák bizarr módszerét, melynek alapján a magyar egyházi terminológia eredetét a „»cseh-tót« nyelvől óhajtja kimutatni”, s „abból a szerinte kétségen felül álló tételből indul ki, hogy a magyarságnak a keresztény hitre való megtérésében a csehek döntő szerepet játszottak” (Kniezsa 1935a: 356). Bujnák korábban a pesti egyetemen szlavisztikát is hallgatott, s egy ideig a pesti szlovák evangélikus közösség káplánja volt. A magyar egyházi terminológia eredetének kérdését egykori budapesti tanára, Asbóth Oszkár *Szlávság a magyar keresztény terminológiában* című, Kniezsa jogos kritikája szerint is meglehetősen labilis érvrendszerű dolgoza-

tára (Ásbóth 1883) alapozva közelítette meg, és kanyarította sok tekintetben még szélsőségesebb irányokba.

A hungarológus Karol Tomiš még 2000-ben is igyekezett egy heroikusra stilizált képet kreálni a hungarológus Bujnákról, szerinte „szakkörökben magasra értékelték nyelvészeti munkáit”, Arany-monográfiájában dicséri a tisztánlátás erényét és a „nyugat-európai összehasonlító irodalomtudomány elméleti és módszertani vívmányainak” alkalmazását, ráadásul egy eszményi tanárportrét is rajzol róla. Ez a kép azonban a magyar vonatkozású és tárgyú munkák ismeretében a részeredmények ellenére igencsak hamis látzatot kelt (Tomiš 2000: 279–81). Turczel Lajos 2004-es lexikonszócikkében ugyan sommásan, de a modern hungarológia szemszögéből hitelesen alkot szakmai ítéletet Bujnák finnugor dolgozatáról és irodalomtörténeti összefoglalójáról: „Szlovák irodalomtörténészként jelentős munkásságot fejtett ki, hungarológiai munkái közül azonban csak az Arany Jánosról írt könyve értékes. A professzori habilitációként készített finnugor nyelvészeti munka jelentéktelen, a magyar irodalmat feldolgozó mű pedig teljesen értéktelen” (Turczel 2004: 57).

A Bujnák-féle oktatási modell természetes ellenállást váltott ki. Turczel Lajos tanulmánya szerint például 1928 novemberében pozsonyi fiatalok (a Sarló-mozgalom hívei) tiltakoztak az egyetem egyik előadótermében a korabeli oktatási gyakorlat ellen, és memorandumot adtak át az akkori rektornak, Albert Pražáknak, melyben a nemzetközi kisebbségi jogokra és a tudomány „szentségére” hivatkozva kérték a magyar nyelv, irodalom és kultúra oktatásának megreformálását. Több különböző politikai vagy ideológiai hátszelű röpirat is született a tárgyban (Turczel 2002: 42). Különösen fontos írás Peéry Rezső *Új harcra a pozsonyi magyar tanszékért* című szövege, melyben a fiatal szerző Bujnák bírálata is sort kerített (Turczel 2002: 43). Bujnák halála után a pozíciójának betöltetlensége miatt nyújtottak be a fiatalok az oktatási miniszterhez és a dekanátushoz is egy memorandumot, melyről például 1934-ben a Láthatár című lap is beszámolt *Betöltetlen marad a pozsonyi magyar tanszék* című cikkében (1934: 23–4). Vladimír Buben dékán (aki a cikk szerint kiválóan beszélt magyarul is) elvben nem zárkózott el a követelések teljesítése előtt, igyekezett csitítani a kedélyeket, és hangsúlyozottan nem akart politikai színezetet adni a szemeszter bejegyzése és elismertetése miatt aggódó hallgatók jogos követeléseinek, de intézményesülési szempontból lényegi elmozdulás nem történt.

Az ellenzéki sajtó és a diákság számos jeles cseh és szlovák tudóst (Emanuel Rádl, Milan Pišút, František Xaver Šalda, Ján Stanislav) nyert meg a majdani magyar tanszék ügyének (Monár 1934; Turczel 1993: 73). A Füg-

getlenség című lap névtelen tudósítója *A magyar kultúra sorsa a cseheknél* címmel szintén beszámolt 1934. április 22-i számában az áldatlan helyzetről. A cikkből a karrierista Bujnák jogos cinizmussal megrajzolt alakja bontakozott ki: „Bujnák Pál, aki Hodzsa miniszter közeli rokona volt, megbízható volt, és megfelelt az itteni hatóságok szempontjainak, és akik ezeket a szempontokat ismerik, azok nem kételkedtek abban, hogy nehéz lesz magyar tudóst találni a megüresedett pozsonyi tanszékre” (1934: 23).

Alžbeta Göllnerová (később Gwerková, 1905–1944), Bujnák tanítványa, Móricz, Kosztolányi, Szabó Dezső és Wass Albert regényeinek fordítója komparatistikai munkáiba ugyancsak hagyta beszüremelni a zsrnálnacionalista ideológiát. Turczel Lajos szinte szépírói színekkel festett Göllnerová-portréja egy erősen traumatizált, lelki gondokkal és meghasonlásokkal küszködő, tragikus, ugyanakkor a korabeli trendeket ügyesen a maga hasznára fordító karaktert sejtet (Turczel 2002: 44–5). Göllnerová Bujnák ötvenedik születésnapjára köszöntőkötetet szerkesztett, mely 1933-ban, már Bujnák halála után jelent meg (Göllnerová 1933). A kötetben szerepel Göllnerová problematikus Mikszáth-tanulmánya, melyről Kniezsa István rövid kritikájában csak annyit jegyzett meg, hogy „a szerkesztő pedig Mikszáth Kálmánnak a tót néphez való viszonyát vázolja, de teljesen félreérti” (Kniezsa 1935b: 497). Kniezsa a nyelvészeti anyagból kiemeli Ján Stanislav tanulmányát, mely a Liptó megyei Palugya helynév etimológiájával foglalkozik, s arra a következtetésre jut, hogy a korábbi vallon leszármaztatással ellentétben szláv etimológiával kell számolni. Kniezsa az érvelést nem tartja meggyőzőnek. Pozitív példaként hozza fel Emil Boleslav Lukáč Ady-tanulmányát és Zapf László úttörő dolgozatát a szlovenszkoí magyar irodalomról.

Bujnák halála után Göllnerovát a tanszékvezetői poszt várományosának tekintették: a posztot egy Eötvös-monográfiával igyekezett kiérdemelni. Szalatnai a magyar tudományos eredmények „csehszlovák” bemutatójaként értékeli Göllnerová munkáját, melynek legmerészebb állítását, miszerint Eötvös József Szabó Dezső előképe lett volna, vitatja (Szalatnai 1938). Göllnerová korai Szabó Dezső-kultuszának politikai-ideológiai töltete van, hiszen elsősorban a Horthy-rendszer bírálóját látta benne. Az Eötvös-monográfiájának szembeszökő hiányosságairól, forrás- és szakirodalomismereti hiátusairól Sárkány Oszkár a Századok hasábjain ironikus hangon ír: „Valóban bizonyos merészség kell ahhoz, hogy valaki a magyar irodalommal foglalkozzék az Irodalomtörténeti Közlemények cikkeinek ismerete nélkül” (Sárkány 1938: 549).

Bujnák halála után hosszú ideig nem neveztek ki senkit egyetemi tanárnak, noha a státusz betöltését, ahogy korábban jeleztük, mind az elégedet-

len diákság, mind a sajtó, mind a politikai érdekképviselőt követelte. Mivel az illetékesek rendre a megfelelő tudományos előrelépés hiányára hivatkoztak, több munka is íródott kifejezetten habilitációs célzattal. Csanda Sándor ezek közé sorolja Orbán Gábor finnugor számnevekről (1932) és Arany A. László Kolon nyelvjárásáról (1944, 1967-ben Bloomingtonban is megjelent *The phonological System of a Hungarian Dialect* címmel) írt kiváló nyelvészeti dolgozatait. A nyelvészetet az 1934/35-ös tanévtől kezdve egészen 1951-ig külső munkatárs, Ján Bakoš, a jeles szlovák orientalista adta elő, a magyar oktatás 1945 és 1948 között szünetelt, 1951-ig minden előadás szlovák nyelven zajlott, az önálló tanszék 1959-ben alakult meg Sas Andor vezetésével (Csanda 1983: 15).

Arany A. László 1935-től a pozsonyi egyetem Dialektológiai Intézetének vezetője lett, szlovák és magyar nyelvjárásgyűjtéssel, történeti fonológiával, leíró nyelvészettel egyaránt foglalkozott. Munkássága legnagyobb hozadéka a prágai strukturalista iskola eredményeinek kritikai alkalmazása, illetve a fonológiai megközelítés újszerűsége, valamint a bilingvizmus-kutatás elméleti-pszichológiai megalapozása volt (Szépe 1970).

1933-tól a privigyei születésű Jancsovics Ferenc (František Jančovič, 1873–1959) ún. szuplensi (helyettesi) minőségben vette át a magyar szeminárium irodalmi előadásait: ezeket is szlovák nyelven tartotta. Jancsovics pályája filozófusként indult, majd egyre inkább a pedagógiai szakírói és tanfelügyelői tevékenység irányába mozdult el. 1925-től ő felügyelte a magyar nyelv és irodalom középiskolai oktatását Csehszlovákiában. Középiskolák számára írt retorikatankönyvét 1925. április 29-én hagyta jóvá a Csehszlovák Iskolai és Nemzetművelődési Minisztérium (Jančovič 1925). Jancsovics a nevet ekkor már Jančovič alakban használta. A 239 oldalas retorikatankönyv részint példaszövegekből, irodalmi szemelvényekből, részint elméleti ismeretek rendszerezéséből állt. A tankönyvkoncepció az „új haza” ideológiáját követte, a leírásra egyaránt példa Achilleus pajzsának leírása Homérosznál, illetve Svetozár Hurban Vajanský *Fél napig a folyó mellett* címen közölt munkája, melyet maga Jančovič fordított magyarra. Beszédek, „írányművek”, dialógusok és levelek szemelvényei mellett történelmi olvasmányok is szerepeltek benne. A könyv vége a részletes szerkesztéstan prózai műfajait vette górcső alá. Turczel Lajos szemtanúkra hivatkozva írja le Jančovič előadói módszerét, miszerint „az asztalán kinyitva feküdt a »kis Beöthy«, azaz Beöthy Zsolt híres tudósnak, egyetemi professzornak népszerű magyar irodalomtörténete, s ügyesen lapozgatva azt fordítgatta szlovákra” (Turczel 2002: 49).

Orbán Gábort (1883–1958), „a pozsonyi egyetem és pedagógiai főiskola” tanárát Fokos Dávid méltatta és siratta el a Magyar Nyelvőr hasábjain

(Fokos 1958). „Hivatott, lelkiismeretes és lelkes tanítómestere volt ő a kis diáktól kezdve az egyetemi hallgatókon túl Szlovákia egész magyarságának” – írta róla Fokos (1958: 132), majd összefoglalta tankönyvírói, nyelv művelő, szótárírói és nyelvtudományi munkásságát, de emberi, kutatói kvalitásait sem hallgatta el. Fokos kezdettől kitüntető figyelemmel kísérte Orbán tudományos működését, s a két nyelvész között fokozatosan élénk tudományos kapcsolat alakult ki. Orbán az 1931-ben alakult Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság elnöke lett, a posztról 1935-ben mondott le abban a reményben, hogy Bujnák után ő kerülhet a pozsonyi magyar tanszékre, de csalatkoznia kellett (Popély 1971: 152). A társaság 1933 és 1935 között adta ki Magyar Figyelő című, negyedévenként megjelenő, színvonalas tudományos és irodalmi fórumát, melynek mind Orbán, mind Fokos meghatározó szerzője volt. Orbán a Magyar Nyelvőrben is publikált (Orbán 1932a), ugyanez a cikke korábban a Magyar Minervában is megjelent (Orbán 1931). Orbán nyelvtudományi fő műve *A finnugor nyelvek számnevei* című dolgozat (Orbán 1932b). Az alig százoldalas nyelvtudományi értekezés a finnugor számnevek összevetésével foglalkozott. A szerző sorra vette a tőszámneveket, majd a sorszámneveket, a gyűjtőszámneveket, a számnévi határozókat, illetve a számnevek többi alkalmazásait, és ősi etimológiai összefüggésrendszerükre koncentrálnivalva megmagyarázta eredetüket. „Örömmel üdvözljük ezt a munkát, amely a szerzőnek a szakirodalomban való alapos tájékozottsága és éles megfigyelései alapján nyelvtudományi irodalmunk értékes gyarapodását jelenti” – írta a munkáról Fokos Dávid a Magyar Nyelvőr hasábjain (1932: 22–3).

A Magyar Figyelőben Hatvani János méltatta Orbán munkáját (Hatvani 1933). A Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság egyik botránya lett, hogy 1933-ban az elnöknek, azaz Orbánnak ítelték a tudományos nagydíjat, mely jelentős pénzüsszeggel járt (Popély 1971: 144). Popély Gyula Szalatnai Rezső szóbeli közlésére hivatkozva a jutalmazást összeköti *A finnugor nyelvek számnevei* című dolgozat kiadásával: „a finnugor számnevekről írott művét Dérer miniszter tanácsára saját költségén jelentette meg, ígéretet kapott ugyanis a minisztertől a költségek teljes fedezésére. Kiadásai több ezer koronára rúgtak, de a Dérer által ígért számlakiegyenlítést hiába várta. A Társaság vezetősége tehát erkölcsi kötelességének tartotta, hogy Orbán költségeit részben fedezze azzal, hogy az iskolaügyi minisztérium által a Társaságnak ajándékozott 20 ezer koronából – amelyet úgyis teljesen ösztöndíjalapnak szánt – Orbán Gábornak juttasson 10 ezer koronát” (Popély 1971: 145).

A Vizeslepedő című vicclap *Orbánék mégis megnyerték a finnugorlicei csatát, de Orbáncot kapott a „tudományos akadémia”* címmel közölt

gúnyiratot az eseményről, mely megerősíti Szalatnai Rezső emlékeinek hittelességét: „Ha Orbán Gábor tanár úr véletlenül nem csinálja meg azt a hogyszívjakot, azt a prospektust azokról a finn-ugor számnevekről, hát talán még ma sincs meg az akadémiánk... Az események azután már gyorsan peregtek. Dérer Iván megbízta Orbán Noét, hogy építsen bárkát, s vigyen bele minden állatból kettőt-kettőt, továbbá néhány tudóst, skriblert és szocdem meg agrárpárti kortest. A bárkának nekizúdult az egész sajtó, az egész közvélemény özönvize, de a bárka nem süllyedt el” (Turczel 1979: 375).

A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság által kiadott Magyar Figyelő című lap folytatásokban közölte Fokos Dávid *Finn-ugor mondattani egyezések* című terjedelmes dolgozatát (Fokos 1934, 1935a, 1935b). Orbán Comenius több latin nyelvű munkáját is magyarra fordította, s a Magyar Figyelőben publikálta a Comenius-dolgozatát (Orbán 1934). Ugyanebben a lapszámban jelent meg egy elismerő méltatás Orbán tankönyvről is (Hatvani 1934). A Prágában megjelent, *A magyar nyelv* című tankönyvet (Orbán 1935a) Fokos is komoly tudományos teljesítménynek kijáró tisztelettel kezelte. A munka szerinte a legmodernebb nyelvészeti iskolák eredményeit kamatoztatja, kivált a nyelvtörténeti és a finnugor eredet etimológiai kérdéseivel foglalkozó részek értékesek (Fokos 1935c). A könyvről Kosztolányi Dezső is írt a Pesti Hírlap 1935. július 19-i számába, s a munkát „kifogástalannak” nevezte. Kiemeli Orbán nyelvbölcseletének lélektani alapozottságát: „hányszor rá kellett mutatnom arra, hogy a nyelv, melyen a felnőttek pontos gondolataikat közlik, maga gyakran úgy gondolkozik, mint egy négy-öt éves gyermek, laza, elnagyolt, vakmerően ugránczó utalásokkal vagy merőben fölöslegesnek tetsző, szajkószerű ismétlésekkel” (Kosztolányi 1990: 288–9). „Dióhéjban benne van az, amit a XX. század elején nyelvünkről tudnunk kell” – összegez a nyelvbúvár költő (Kosztolányi 1990: 291). A könyvet a Magyar Nyelv hasábjain Lakó György bírálta kritikai éllel: Lakó apróbb korrekciói nyelvtipológiai és uralisztikai jellegűek (Lakó 1936).

Orbán ugyancsak 1935-ben a Magyar Figyelőben írt pályaképekrológot Setälä Emil Nesztor (1864–1935) finnugor nyelvészről, a finn népköltészet kutatójáról, a finnugrisztikai kutatások meghatározó alakjáról (Orbán 1935b). A Jegyzetek és adalékok című rovatban Eemil Nestor Setälä egy Kalevala-írása is helyet kapott (Setälä 1935). Orbán a gyakorlati nyelvtudásra, nyelvkönyvek írására is nagy hangsúlyt fektetett (Fokos 1958: 132), finn nyelvtant és gyakorlókönyvet publikált (Orbán 1954). Setäläről Balassa József írt nekrológot a Magyar Nyelvörben (Balassa 1935), Orbán magyarországi kollégája, Fokos Dávid pedig *Setälä Emil, a nyelvtudós* című dolgozatában komplex pályaképet nyújtott, melyben kitért a kiváló finn nyelvész magyar hatástörténetére is (Fokos 1935d).

Orbán Gábor az *Új szlovák–magyar szótár* munkálataiban is részt vett, különböző társszerzőkkel (Fokos 1958) a szótárak többféle átdolgozásban, különféle kiadásokban is megjelentek (pl. Orbán–Mendreszóra [1933]). Orbán magyar nyelvkönyvet is írt (Orbán 1951). Nyelvművelési kérdésekkel foglalkozó tankönyve 1956-ban látott napvilágot Pozsonyban (Orbán 1956), de számos, gyakran sokszorosítással készült tankönyv, olvasókönyv, segédkönyv, latin szöveggyűjtemény összeállítása fűződik a nevéhez.

A tanszék növendékei közül kiemelkedett P. Balázs János, aki 1938-ban szerzett magyar–latin szakos tanári oklevelet: rendkívüli eredményekben gazdag kodikológiai, nyelvtörténeti és lexikográfiai munkássága azonban a történelmi kataklizmáknak köszönhetően már Magyarországon bontakozott ki. Rácz Endre (1991: 116) megható búcsújában kiemelte:

„Amilyen szerényen, szinte a kódexíró, kódexmásoló szerzetesek alázatosságával, soha nem a maga egyéni dicsőségét, hanem a köz javát keresve, egészségét sem kímélve, a sors csapásait és a szakmai méltánytalanságokat zokszó nélkül viselve munkálkodott szeretett tudományága, a magyar nyelvészet érdekében, olyan csöndes megadással távozott az élők sorából.

Nem volt könnyű élete. 1910-ben született, Pozsonyban. Gyermekek- és ifjúkorát beárnyékolta a kisebbségi sors fátuma. Kezdetben, édesapja mesterségét követve, asztalosnak tanult, mert – tehetsége ellenére – magyar származása miatt nem vették fel a középiskolába. Csak megkésve került be a pozsonyi magyar reálgimnáziumba, s miután ezt – hét év alatt – kitűnő eredménnyel elvégezte, a pozsonyi Komensky Egyetemre. Itt szerzett magyar–latin szakos tanári oklevelet. Tanári pályáját 1938-ban kezdte el az érsekújvári Pázmány Péter Gimnáziumban. Innen 1946-ban magyar nemzetisége miatt elbocsátják, s két év múlva családotul áttelepítik Magyarországra.”

Szépe György (2001: 16) így ír róla:

„Magyar nyelvtörténész, szótárkészítő és rendkívüli szorgalmú (magyar és latin) filológus. Felvidéki magyarként indult; az intézetnek (MTA Nyelvtudományi Intézet, a szerk.) alighanem a legszerényebb munkatársa volt. Sérülékeny egészségi állapotában – saját körében – feltehetően hibátlan kutató volt. Mintha kiváló nyelvész fia valósítaná meg álmait.”

A magyar oktatás 1945 és 1948 között a háború és a jogfosztottság éveiben szünetelt, az önálló pozsonyi magyar tanszék csak 1959-ben alapult meg, ahol új, ugyancsak fertőzött politikai-ideológiai környezetben, de stabilabb intézményi keretek között kezdődhetett el a magyar szakos tanárok oktatása és a tudományos kutatómunka.

Szakirodalom

- A magyar kultúra sorsa a cseheknél 1934. *Függetlenség* 90/23.
- A prágai egyetem könyve Arany Jánosról 1924. *Színházi Élet* 34/34.
- Artbauer Gizella 1909. *Az -ít képző története*. Számmer I. nyomdája. Székesfehérvár.
- Ásbóth Oszkár Dr. 1883. Szlávtság a magyar keresztény terminológiában. *Nyelvtudományi Közlemények* 18/321–427.
- Balassa József 1935. Setälä N. Emil (1864–1935). *Magyar Nyelvőr* 2.
- Betöltetlen marad a pozsonyi magyar tanszék. 1934. *Láthatár* 7/23–4.
- Bujnák, Pavel 1928. *Praefixa verbalia v jazykoch ugrofinských a zvláste v maďarskom. (Úvaha z oboru srovnávacieho jazykozpytu)*. Filosofická fakulta University Karlovy. Praha.
- Bujnák, Pavel 1933. Literatúra maďarská na území. In: Albert Pražák – Miloslav Novotný (szerk.): *Československá vlastiveda VII. Písemnictví*. Sfinx. Praha. 378–90.
- Bujnák, Pavel 1934. Jazyk Maďarů v republice československé. In: Albert Pražák – Miloslav Novotný (szerk.): *Československá vlastiveda III. Jazyk*. Sfinx. Praha. 598–604.
- Chmel, Rudolf 1972. Adalék a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok tanulmányozásához. *Irodalmi Szemle* 3/229–41.
- Csanda Sándor 1983. A Komenský Egyetem Magyar Tanszékének filológiai munkássága. In: M. Róna Judit (szerk.): *Hungarológiai oktatás régen és ma*. Tankönyvkiadó. Budapest. 15–8.
- Csanda Gábor 2020. A tanszék publikációs tevékenysége. In: Misad Katalin – Cseh Zoltán (szerk.): *Monumenta Posoniensia*. Szenci Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 54–92.
- Csukás István 1972. Adalékok a két világháború közötti magyar–szlovák irodalmi kapcsolatokhoz. (Harcok Petőfi szellemi hagyatéka körül). *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae* 12/3–24.
- Doktori disszertációk 1909-ben. 1910. *Egyetemes Philologiai Közöny* 159.
- Fokos Dávid 1932. Orbán Gábor: A finn-ugor nyelvek számnevei. *Magyar Nyelvőr* 22–3.
- Fokos Dávid 1934. Finnugor mondattani egyezések. *Magyar Figyelő* 3–4/3–46.
- Fokos Dávid 1935a. Finnugor mondattani egyezések. *Magyar Figyelő* 1/71–86.
- Fokos Dávid 1935b. Finnugor mondattani egyezések. *Magyar Figyelő* 2–4/245–70.
- Fokos Dávid 1935c. Orbán Gábor: A magyar nyelv. *Magyar Nyelvőr* 74–5.
- Fokos Dávid 1935d. Setälä Emil, a nyelvtudós. *Magyar Nyelvőr* 2–6.
- Fokos Dávid 1958. Orbán Gábor (1883–1958). *Magyar Nyelvőr* 132.
- Gogolák Lajos 1930. Tót könyv Arany Jánosról. *Magyar Szemle* 1–4/166–9.
- Göllnerová, Alžbeta (szerk.) 1933. *Pavlovi Bujnákovci ctitelia, priatelja, žiaci*. Academia. Bratislava.
- Hatvani János 1933. Orbán Gábor: A finn-ugor nyelvek számnevei. *Magyar Figyelő* 1–2/161.

- Hatvani János 1934. Orbán Gábor: A magyar nyelv. *Magyar Figyelő* 3–4/152–3.
- Hritz Lajos – Förster Jenő (szerk.) 1917. *A lőcsei evangélikus egyházközség története*. Reiss J. T. Könyvnyomó Intézete. Lőcse.
- Jančovič Ferenc 1925. *Retorika a Csehszlovák Köztársaság magyar tanításnyelvű középiskolái számára*. Profesorské Nakladatelství a Knihkupectví. Praha.
- Januška, Jiří 2012. Dějiny výuky maďarštiny a maďarské filologie na českých univerzitách. *Acta Universitatis Carolinae* 52/2: 69–100.
- Januška, Jiří (szerk.) 2018. *Česko-maďarské ob(z)ory: Kapitoly z dějin česko-maďarských univerzitních vztahů*. Univerzita Karlova. Praha.
- K[niezsza] I[stván] 1931. Bujnák Pavel: *Praefixa verbalia v jazykoch ugrofinských a zvlášte v maďarskom*. *Ungarische Jahrbücher* 1–2/132–3.
- Kniezsza István 1935a. Újabb vélemények a magyar nyelv szláv jövevényszavainak eredetéről. *Nyelvtudományi Közlemények* 49/350–61.
- Kniezsza István 1935b. Pavlovi Bujnákovi citelia, priatelia. *Századok* 496–7.
- Kosztolányi Dezső 1990. *Nyelv és lélek*. Madách Kiadó. Bratislava.
- Lakó György 1936. Orbán Gábor: A Magyar nyelv. *Magyar Nyelv* 59–61.
- Melegdi János 1910. Az -ít képzőről. *Magyar Nyelv* 330–1.
- Monár Jenő 1934. A szlovenszkói magyar diákok újabb akciót indítottak a megszüntetett pozsonyi magyar tanszék visszaállításáért. Cseh tudósok a magyarok igaza mellett. *Magyarság* 69: 2.
- Misad Katalin 2020. Nyelvtudomány 60 év tükrében. In: Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.): *Monumenta Posoniensia*. Szenci Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 12–33.
- Orbán Gábor 1931. Sikkad, sikkaszt. *Magyar Minerva* 219–21.
- Orbán Gábor 1932a. Sikkad, sikkaszt. *Magyar Nyelvőr* 42–4.
- Orbán Gábor 1932b. *A finnugor nyelvek számnevei. Értekezés a finnugor összehasonlító nyelvészet köréből*. Bratislava.
- Orbán Gábor 1934. Comenius két levele Rákóczi Zsigmondhoz. *Magyar Figyelő* 3–4/47–58.
- Orbán Gábor 1935a. *A magyar nyelv. Segédkönyv a magyar középiskolák, tanítóképző-intézetek, szakiskolák és a magyarszakos tanárjelöltek számára*. Állami Kiadóvállalat. Prága.
- Orbán Gábor 1935b. Setälä Emil Nesztor (1864–1935). *Magyar Figyelő* 1/3–4.
- Orbán Gábor–Mendreszóra Miklós [1933]. *Nový slovensko-maďarský slovník. Új szlovák-magyar szótár*. C. F. Wigand. Bratislava.
- Orbán Gábor 1951. *Magyar nyelvkönyv*. Állami Kiadó. Bratislava.
- Orbán Gábor 1954. *Finn nyelvtan és gyakorlókönyv*. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo. Bratislava.
- Orbán Gábor 1956. *A helyes magyarság irányelvei és szótára*. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo. Bratislava.
- Popély Gyula 1971. A Masaryk Akadémia működése. *Irodalmi Szemle* 2/141–53.
- Pražák, Richard 1987. Hungarológia Csehszlovákiában. *Hungarológiai Értesítő* 3–4/230–7.

- Rácz Endre 1991. P. Balázs János (1910–1990). *Magyar Nyelv* 116–8.
- Rákos Péter 1982. „Évnapra”. *Irodalmi Szemle* 8/688–90.
- Sárkány Oszkár 1938. Göllnerová Alžbeta: József Eötvös. *Századok* 9–10/548–9.
- Setälä Emil Nesztor 1935. A Kalevala százéves jubileuma. *Magyar Figyelő* 1/87–90.
- Szalatnai Rezső 1938. Egy szlovák Eötvös József-monográfia. *Korunk* 1/87–90.
- Szépe György 1970. Arany A. László (1909–1967). *Nyelvtudományi Közlemények* 72/213–6.
- Szépe György 2001. Több évtized az intézetben. In: Andor József – Szűcs Tibor – Terts István (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*. Lingua Franca Csoport. Pécs. 11–20.
- Tomiš, Karol 2000. *A szlovák hungarisztika az ezredfordulón*. *Hungarológia* 3/279–86.
- Turczel Lajos 1979. Szemelvények két háború közti humoros sajtónkból. *Irodalmi Szemle* 4/372–7.
- Turczel Lajos 1993. Magyar nyelvű iskolai oktatás és népművelés az első Csehszlovák Köztársaságban. *Irodalmi Szemle* 10/69–79.
- Turczel Lajos 2002. A magyar szakos tanárképzés helyzete Pozsonyban és Prágában 1922 és 1959 között. *Irodalmi Szemle* 9/40–50.
- Turczel Lajos 2004. Bujnák, Pavol. In: Fónod Zoltán (főszerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. Madách–Posonium. Pozsony. 57.
- Vajthay Dénes 1934. „Csehszlovák hazai tudomány”. *Magyar Minerva* 5/124–5.

Csehy Zoltán
egyetemi docens
Comenius Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Pozsony
E-mail: zoltan.csehy@uniba.sk
<https://orcid.org/0000-0002-9514-1636>

Polgár Anikó
egyetemi docens
Selye János Egyetem,
Tanárképző Kar,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Komárom
E-mail: polgara@uj.ssk
<https://orcid.org/0000-0002-0733-6397>

Abstract

CSEHY, ZOLTÁN – POLGÁR, ANIKÓ

THE BEGINNINGS OF ACADEMIC SELF-DISOURSE AT THE HUNGARIAN DEPARTMENT IN BRATISLAVA AFTER TRIANON (1923–1945)

The study provides an overview of linguistic research at the Hungarian Department of Comenius University in Bratislava between 1923 and 1945. The change of empire and the Trianon borders fundamentally changed the situation of Hungarian linguistic research and mother tongue education in the newly established Czechoslovakia. The new regime abolished the former institutions, deployed teachers who were operating according to a nationalist ideology that was volatile and adapted to the ideals of Czechoslovak national consciousness, and then entrusted them with the training of the new Hungarian minority intellectuals. The study traces the controversial academic activities of the institution's lecturers, describes the controversies and cultural-political struggles between minority Hungarian students and the lecturers who held university positions, and outlines the gradual academic emancipation of the institution, which was increasingly committed to Hungarian education. A significant part of the essay is devoted to Gábor Orbán's work in linguistics and his professional contacts in Hungary.

Keywords: Hungarian Studies, Hungarology, Comenius University in Bratislava, Hungarian minority in Slovakia, history of Hungarian linguistics in Czechoslovakia

BALÁZS GÉZA

KOVÁTS DÁNIEL ÉLETMŰVÉRŐL¹

Tudományunk szorgos, helyi munkásaira jobban oda kellene figyelniük. Kezdetben természetes volt, hogy a Magyar Nyelvőrben is számos tanító, tanár, honismereti kutató szerepelt írásaival, adatközléseivel. És azért is oda kellene rájuk figyelni, mert ők azok, akik terjesztik a tudományos ismereteket. Még leginkább a nyelvművelés tudja megszólítani őket, nem véletlen, hogy a beszéd- és nyelvművelő mozgalom leglelkesebb képviselői a tanítók, tanárok. Hadd emeljek ki most közülük egyet, akinek a munkássága megkerülhetetlen az irodalom- és nyelvtudomány, de a néprajz- és történelemtudomány szemszögéből is.

Lenyűgöző az a szorgalom és teljesítmény, amely Kováts Dániel tanár úr életművét jellemzi. És ez a munkabírás nem lankad most sem, a 90. életévét elhagyva, miközben szeretett tájáról, Sárospatakról Budapestre költözött; tudjuk, hogy az alkotó embert mennyire meg tudja zavarni egy lakóhelyváltás. Igaz, életének első harmadát is a szüntelen vándorlás jellemezte. Az elmúlt években született művei a „betakarítás”, az összegzés igényével születtek. Kováts Dániel ahhoz a korosztályhoz tartozik, amelyik önzetlenül, a nagyobb elismerés és siker reménye nélkül végzett áldozatos tudományos munkát az irodalom- és helytörténetben, a nyelvészetben. Művelődésünk helyi munkásai nélkül pedig nem lehet szintézis, noha őket országos figyelem ritkán övezi. Áttekintésemmel arra kívánom fölhívni a figyelmet, hogy az északkeleti régióban tanító, kutató Kováts Dániel munkássága miként nő túl a helyi kereteken; bizonyos tekintetben egyedülálló és iskolateremtő jelentőségű. Hogy ezt rögtön meg is válaszoljam: Kováts Dániel munkásságának középpontjában a Kazinczy-kultusz felélesztése, új elemekkel való bővítése, ma úgy mondanák, „emlékezetpolitikájának” kialakítása, egy korszerű nemzeti irodalmi emlékhely kialakításának koncepciója áll. Ezt a munkát alkalmazott irodalomtudománynak, részben irodalmi vagy nyelvészeti muzeológiának is tekinthetjük. Kisebb kitérőkkel, egyéb irodalmi, történeti, néprajzi, nyelvészeti munkákkal foglalkozva voltaképpen egész életét ennek a munkának szentelte; s az elmúlt tíz évben ezt foglalta össze vaskos kötetekben. Könyvespolcomon külön szakaszt nyitottam a Kazinczy-szakirodalomnak, s ennek tekintélyes részét Kováts Dániel könyvei foglalják el. Súlyra és terjedelemre nézve is monumentális munkák, a most áttekintendő öt vaskos kötet összoldalszáma: 1936 oldal, de ha hozzácsapnék még néhány, ugyancsak mostanában megjelent kisebb könyvet, akkor hamar elérnénk a 3000-es számot...

Nem született még hasonló terjedelmű és alaposágú munka magyar irodalmi emlékhelyről, mint Kováts Dániel (2009) monográfiája: „*Fény s nagyvilág énnékem Széphalom*”. Persze az is igaz, hogy vajon van-e még egy olyan jelentős irodalmi emlékhelyünk, mint a széphalmi? Kováts Dániel alighanem mindent tud Széphalomról,

¹ Ez az írás 2021. április 2-án, még Kováts Dániel életében lett a *Magyar Nyelvőr* akkori felelős szerkesztőjének elküldve. Azóta nem jelent meg. Ezt a hiányt pótoljuk most. A szerk.

bizonyítéka ez a kötet, amelyben Kazinczy Széphalma, az emlékhely kiépítésének története és a Kazinczy-kultusz létrejötte szerepel. A tájszeretet csodája, ahogy Kazinczy (részben még kilátástalan körülmények között a börtönben) megálmodta a széphalmi házát és kertjét, amely később a magyar irodalmi élet központja lett. (A börtönnek, később olvasni fogják, Kováts Dániel életében is meghatározó szerepe van.) A kultusz Kazinczy halála után közvetlenül megindult, erre a legtalálóbbrak Petőfi Sándor szavai: „Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer odazarándokolnia, mint a mohamedánoknak Mekkába” (2009: 169). A Kazinczy-kultuszt új elemekkel gazdagította Kováts Dániel, és az általa alapított Kazinczy-társaság. Ez pedig az irodalmi országjárás: *A rab Kazinczy útján. Párhuzamos útinapló* (Kemecsei–Kováts 2017). Egy lelkes csapat a Fogságom naplója és Kazinczy levelei nyomán 2009-ben egy 3000 kilométeres utat járt végig Regmectől (a letartóztatás helyszínétől) Budán, Brünnön, Kufsteinen, Prágán, Dévényen, Munkácson át Széphalomig. A párhuzamos útinapló ötletes és érdekfeszítő műfaj. Sárga alapon olvashatjuk Kazinczy leírásait, fehér alapon az utódok tapasztalatait. A múlt és jelen ilyesfajta egybeszokrátatása élményszerű és tanulságos; és valószínűleg hasonló jellegű irodalmi emléktúrákat is ösztönöz. Kováts Dánielék korábban bejárták az Erdélyi levelek útvonalát is – csaknem 2000 kilométeres utat a Partiumban és Erdélyben. Ha belegondolunk, Kazinczynak ez volt a világ: és ennek középpontjából, Széphalomból mindent látott, mindent tudott, és ennek a ma embere számára is van üzenete.

A Kazinczy-kultusz ébresztése leginkább a sátorlajújhelyi Kazinczy Ferenc Társasághoz kötődik, amelynek 1984. évi megalapításában oroszlánrésze volt Kováts Dánielnek. A társaság történetét *A Kazinczy Ferenc Társaság 35 éve* című kötetben írta meg (Kováts 2020), ez a kötet a Széphalom-évkönyvsorozat 30. kötete. Az 1980-as években nem volt egyszerű egyesületet alapítani. Bizonyos védelmet jelentett a mindig elfogadott (vagy megtúrt) honismeret, valamint a népművelési szándék. És kellett egy mozgósító ember, aki 1984-ben a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola tanára, tanulmányi főigazgató-helyettese, a Hazafias Népfront megyei honismereti bizottságának elnöke volt, s ezekből a pozíciókból szorgalmazta a társaság létrejöttét. A társaság azóta folyamatosan működik, és a régió megkerülhetetlen művelődési tényezőjévé vált. Gazdag művelődési és publikációs tevékenysége országos méretekben is kiemelkedő. Csak néhány adat: Kazinczy-könyvtár 14, Poétai gyűjtemény 5, a Múzsák Kertje 4, Széphalmi Minerva könyvek 4 kötet, továbbá kiadtak 25 szépirodalmi, 4 teológiai, 12 nyelvészeti, 3 művészettörténeti, 23 irodalomtörténeti, 22 történelmi és néprajzi kötetet. A nyelvészeti könyvek közül emeljük ki Balassa Iván és Kováts Dániel Sárospatak határának helynevei (1997), Kováts Dániel Sátorlajújhely helynevei és történeti topográfiája (2008) című köteteket; de itt kaptak helyet az anyanyelvi versenyekről szóló összefoglalók is. Az utóbbi évekből néhány: A nyelv legféltőbb kincsünk. Az „Édes anyanyelvünk” verseny 35 éve (Kováts szerk., 2007), A nemzeti szeretet kapcsa. Az „Édes anyanyelvünk” verseny tapasztalataiból (Kováts szerk., 2015), valamint Fehér Józseffel közösen írt könyve: Királyhelmeccről indultak... Helmeccy Mihály és Kemeccy Jenő életútja és életműve (Kováts–Fehér 2018). Kováts Dániel Helmeccy Mihály életrajzát írta meg,

benne egy Széchenyi István-levéllal és ezzel a híres idézettel: „mert Magyarország pillanatai valóban felette drágák...” (2018: 77).

Már az eddigiekből is kiderült Kováts Dániel kötődése Újhelyhez és Patakhhoz. 87 írásban (esszében) vall erről a kötődésről a *Sárospatak ege alatt* című kötetben (Kováts 2014). S hogy Kováts Dániel és Patak szemszögéből mennyi minden látszik, mutatja a 11 oldalnyi apró betűs névmutató Abafi Lajostól Zsolnai Józsefíg, melyet végigtekinteni is alig lehet. Az esszék címeiből azonban kiemelkedik Kazinczy, Tompa, Móricz, Németh László, Újszászy Kálmán, Balassa Iván, Lőrincze Lajos, Deme László neve. Nyilván sokan kíváncsiak arra, ki is Kováts Dániel, honnan jön, miből táplálkozik. Erről szól több mint kilenc évtizedes útjának első harmadát bemutató önéletrajzi írása, az *Egynapi járóföld* (Kováts 2019). Közben leginkább nyugodt alkotómunkára, közösségi feladatokra, tanításra vágyik, a sors kelettől nyugatig és vissza, fel- és lesodorja, de „mindenütt otthon” érzi magát, mindenütt megtalálja a munkában az örömet: építkezésen, vándortanulók oktatásában is, mert annyira szereti szülőföldjét, anyanyelvét s az azt hordozó embereket. Abaújnádasdon született a Trianon elszakította faluban, majd Miskolcra kerültek, négy évet járt az Ottlikről elhíresült cőgerájba (kőszegi katonai alreáliskola), aztán budapesti egyetemista lett, amikor egy (Eszme címmel) sokszorosított lapért népelenes tevékenység vádjával perbe fogták, elítélték, megjárta a gyűjtőfogházat, egy napot Márianosztrán töltött, majd a rabokat Dobogókőn dolgoztatták egy építkezésen, később fölmentették, és még 1956 előtt törölték büntetett előéletét, bár erre később itt-ott hivatkoztak, és ezért gátolták előmenetelében. Azután kitelepítették a hortobágyi Borsos-tanyára (kényszermunkatábor, büntetőtábor, ahol a legjobb hely egy tyúktól volt), utána a Miskolc melletti Percesen kapott könyvtárosi-tanári állást, majd következett Zemplénagárd, ahol tanítóskodott – és megismerkedett a feleségével. Élete ezek után főleg Sátoraljaújhelyhez és Sárospatakhoz kötődik, nyugdíjas-ként – családi okokból – Szeged, Dunaharaszti, Budapest (Kispest) következett. A településnevekből jól megrajzolható az elmúlt csaknem száz év történelme.

„Szülőfalumat visszavonhatatlanul elveszítve legszívesebben Kazinczy falujában, Széphalmon telepedtem volna meg; ott, azon a tájon – Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, a Bodrogközben, a Hegyalján, a Hegyközben, a Hernád völgyében – járok legothonosabban, itt érzem igazán a történelem kisugárzását, innen táplálkoznak szellemi gyökereim. [...] tapasztalatom szerint az Isten háta mögött is lehet reményekkel teli az ember” (2019: 17, 442).

Az *Egynapi járóföld* című könyv dokumentumok (napló, feljegyzés, fénykép) és szakadozó emlékek összefűzésével mutatja be egy huszadik századi, népéért elkötelezett, mindig a jóért cselekedni akaró, a történelem által ide-oda rángatott magyar értelmiségi első harminc „vándorévének” kalandos fejezeteit. „Egyszer azt mondtam barátainknak, hogy minden tanárnak készülő ifjúnak jót tenne egy néhány hónapos, önként vállalt építőipari segédmunka” (2019: 361). Tanári és kutatómunkája alapját egyetemista korából származó egyik naplóbejegyzése világosan mutatja: „Általában a gyengék, a lenézettek oldalára szoktam állni. Vajon miért?” (2019: 273). Tudo-

mánytörténeti szempontból is figyelemre méltó önéletírásának az a része, amely az 1948–1951 közötti időszak magyar–angol szakosként végzett budapesti egyetemi éveiről szól. Bár az egyes tanárokat és tanítási módszerüket nem részletezi, de azért megtudhatunk olyasmit, hogy Kálmán Béla fonetika tárgyból jó, nyelvjárásokból jelest adott neki (2019: 268), volt Zsirai-kollokviuma (2019: 275), tanította Waldapfel József, Lutter Tibor, Ruttkay Kálmán, az 1950-es váltást követően bukkant fel Komlós Aladár, Barta János, Bóka László, Király István, Szauder József, Pándi Pál (2019: 293), és akkor egy hosszabb idézet a nyelvészekről:

„A nyelvtudományi tanszékekre a C épületbe jártunk, itt nem váltották le a régi professzorokat, így Pais Dezső, Zsirai Miklós előadásait hallgathattam, ott volt Németh Gyula, s mögöttük sorakozott egy tehetséges ifjabb tanárnemzedék: Benkő Loránd, Kálmán Béla, Szabó Dénes, Deme László, Lőrincze Lajos. Az angol tanszékhez a bejárat a Puskin utca felől volt. Kedveltem Hervei Géza nyelvészeti óráit, Róna Éva irodalmi előadásait, s sokat kaptam szemináriumvezetőmtől, Ruttkay Kálmántól” (2019: 294).

Szakdolgozatát Bóka Lászlónál írta Móricz Zsigmondról. Felbukkan az emlékezősekben Lukács György. Amikor megláncolt rabként Dobogókőre tartottak, kirándulókkal találkoztak, köztük ott volt Lukács György:

„egy pillanatra mintha megmerevedett volna a keze az ujjai közt tartott szivarral. Nem tudtam leolvasni arcáról érzelmeit. Bizonyára tudta, hogy vannak rabok a hegyen... Azt azonban nem sejtette, hogy az összeláncoltak között három bölcsészhallgatóval találkozik éppen, akik az egyetemen hallgatták néhány előadását pár hónappal azelőtt. Vajon miként vélekedett a Rákosi-korszak koncepciók pereinek elítélteiről? Egykori népbiztosként elfogadhatta az élesedő osztályharc jogosultságát, filozófusként – mint olvastam róla – tudat alatt látta a szocializmus csődjét” (2019: 350–1).

A szabadulás és fölmentés után egy ideig még nem fejezhette be az egyetemet. „Bementem »Kékes elvtárs«-hoz, a Bölcsészkar tanulmányi osztályának suszterből lett hírhedt vezetőjéhez, hogy tájékozódjak lehetőségeim felől” (2019: 373). De akkor még nem biztatták. Később Bóka László dékán engedélyezte számára a magyar nyelv és irodalom szak elvégzését. Jóval később, 1979-ben Debrecenben doktorálhatott. Sokszor lett volna oka kétségbeesni, olykor gátolták előmenetelében, de ő megteremtette magának a kiegyensúlyozott világot: a feleségével töltött csaknem 60 boldog évet, megtalálta az örömet a kutatásban, honismeretben, tanításban; és most a 90-en túl is gyermekei, unokái körében alkotómunkát végez. Önsajnálatra hajló korunkban lehet tőle tanulni önfegyelmet, bölcsességet, divatos szóval ma azt mondanák: a túlélés művészetét.

Irodalom

- Kemecsei Balázs – Kováts Dániel 2017. *A rab Kazinczy útján. Párhuzamos útinapló.* Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel 2009. „*Fény s nagyvilág énnékem Széphalom*”. *A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása.* Kazinczy Ferenc Társaság és Feliciter Kiadó. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel 2014. *Sárospatak ege alatt. Esszék, tanulmányok.* Kazinczy Ferenc Társaság. Sárospatak. (Megjelent a Társaság alapító elnökének, Sárospatak díszpolgárának 85. születésnapja tiszteletére.)
- Kováts Dániel 2019. *Egynapi járóföld. Barangolás vándoréveim ösvényein.* Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely. (Megjelent a Társaság alapító elnökének 90. születésnapja alkalmából.)
- Kováts Dániel 2020. *A Kazinczy Ferenc Társaság 35 éve.* Széphalom, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 30. Szerkesztő: Nyiri Péter.
- Kováts Dániel (szerk.) 2007. *A nyelv legféltőbb kincsünk. Az „Édes anyanyelvünk” verseny 35 éve.* Sátoraljaújhely Város Önkormányzata. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel (szerk.) 2015. *A nemzeti szeretet kapcsa. Az „Édes anyanyelvünk” verseny tapasztalataiból.* Anyanyelvápolók Szövetsége. Budapest–Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel – Fehér József 2018. *Királyhelmeccről indultak... Helmeczy Mihály és Kemechey Jenő életútja és életműve.* Széphalmi Minerva Könyvek. Kazinczy Ferenc Társaság és Lorántffy Zsuzsanna a Bodroghöz Fejlesztéséért Társulás. Sátoraljaújhely–Királyhelmecc.

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék, Nagyvárad

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

KOVÁTS DÁNIEL (1929–2023)

2023. augusztus 30-án 93 éves korában elhunyt Kováts Dániel irodalomtörténész, nyelvész, helytörténész, nyugalmazott főiskolai tanár, a Kazinczy Ferenc Társaság alapító elnöke. Kazinczyról szoktuk mondani, hogy kora egyik legsokoldalúbb személyisége volt: író, költő, irodalomszervező, szerkesztő, sátoraljaújhelyi református egyházgondnok, levéltárosi munkát végzett, részt vett a vármegyei közéletben és így tovább. Kováts Dániel – akit legtöbbször tanár úrnak vagy Dani bácsinak szólítottak – sokoldalúsága szintén példaértékű volt: több tudományterületen ért el kiemelkedő eredményeket.

Kováts Dániel (PIM A Magyar Nyelv Múzeuma, archívum)

A kezdetek

Kováts Dániel Abaújnádasdon született, Szlovákiában, Kassa közelében 1929. december 22-én. Édesapja ott gazdálkodott a család 200 holdas birtokán. Nem sokkal azután, hogy falujuk 1938 őszén visszakerült Magyarországhoz, apja állami szolgálatba lépett, s Miskolcon a megyeházán a gazdasági felügyelőség vezetője lett. Dániel fia a gimnázium alsó osztályait 1940 és 1944 között Kőszegen, a Hunyadi Mátyás Katonaiskolában végezte, a felső négyet Miskolcon, a református Lévy József Gimnáziumban, ott érettségizett 1948-ban jeles eredménnyel. Ott fordult érdeklődése az irodalom felé tanárai, dr. Csorba Zoltán és Gyárfás Imre irányítása mellett.

Első írásai az általa szerkesztett diáklapokban és a Nemzeti Parasztpárt Szeberényi Lehel szerkesztette miskolci hetilapjában, az *Északi Szabad Szóban* jelentek meg. 1948-ban kezdte meg egyetemi tanulmányait Budapesten magyar–angol tanári szakon, diplomáját azonban csak némi kitérő után (magyar nyelv és irodalomból 1957-ben, angol nyelv és irodalomból 1961-ben) kaphatta meg, mert 1951 nyarán egy írógépen írt, öt példányban kiadott irodalmi lap (*Eszme*) szerkesztése miatt politikai izgatás vádjával 8 hónapra elítélték, majd pedig – sok miskolcival együtt – hortobágyi kitelepítés lett az osztályrésze, s 15 hónapon át kocsisként dolgozott a Borsósi Állami Gazdaságban.

A pedagógus

Pedagógusi pályáját Miskolc-Percesen, a 104-es számú bányaiipari tanulóintézetben kezdte 1954-ben, majd hat éven át a bodroglői Zemplénagárdon általános iskolában tanított, ahol kialakult a néprajz, a honismeret iránti érdeklődése. Tanulói számára honismereti szakkört és gyűjtést szervezett, és intenzíven foglalkozott Borsod-Abaúj-Zemplén megye irodalmi és helytörténeti hagyományaival.

Itt kell megemlékeznünk a családjáról. Zemplénagárdon ismerkedett meg Schneider Julianna tanítónővel, akivel 1958-ban kötöttek házasságot. Később együtt kerültek Sátoraljaújhelyre, ahol felesége a Petőfi Sándor Általános Iskolában tanított 30 éven át, valamint alsó tagozatos szakfelügyelőként és szaktanácsadóként is dolgozott. Három gyermekük született: Dénes, Livia és Péter. Kováts tanár urat 1961-ben Sátoraljaújhelyre, a Kossuth Lajos Gimnáziumba hívták magyar–angol szakos tanárnak, két évig igazgatóhelyettes is volt. Kazinczy-kört, irodalmi színpadot, író-olvasó találkozókat szervezett (meghívta mások mellett Németh Lászlót és Váci Mihályt), és itt bontakozott ki szakirodalmi munkássága. Az ő szervezőmunkájának köszönhetően építettek ki nyelvi laboratóriumot (a megyében az elsők között) a gimnáziumban; és ő a nyelvi laborban az audiovizuális módszer szerint tartotta az órai egy részét. Az oktatásban alkalmazott diaképeket és az ehhez kapcsolódó hangszalagokat ő maga készítette. E témában több publikációja is megjelent (Kováts 1967: 33–40; Kováts–Paál 1967: 121–32; Budai–Kovács 1972, 1973, 1974, 1975; Kováts 1976: 22–30).

1974-től 62 éves koráig (ekkor, 1992-ben vonult nyugalomba) a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola tanáraként dolgozott. Feladata elsősorban a magyar nyelvészet és a beszédművelés oktatása volt, de részt vett az angol nyelvi képzésben, a honismereti szakkörvezető-képzésben és a népfőiskola újjászervezésében is. Bölcsészdoktori oklevelét irodalomtudományból a debreceni egyetemen szerezte meg 1979-ben, disszertációjának címe: Móricz Zsigmond első regényeinek kompozíciója. A pártpolitikától távol tartotta magát, de tagja lett több szakmai egyesületnek (pl. Irodalomtörténeti Társaság, Nyelvtudományi Társaság, Anyanyelvápolók Szövetsége, Honismereti Szövetség, Népfőiskolai Társaság, Kazinczy Ferenc Társaság, Magyar Comenius Társaság). Sárospatakon nyelvjáráskutató tábort szervezett, beszédművelő kört alapított, anyanyelvi versenyeket indított, a nyelvi neveléssel kapcsolatos szakdolgozatok, tudományos diákköri pályamunkák témavezetője volt. Tíz éven át nyaranként olyan külhoni diaszpórában élő, négy-öt hétre Sárospatak-

ra látogató, magyar származású fiatalokkal foglalkozott, akik őseik nyelvét akarták megtanulni. Nyelvkönyvet is készített számukra (Kováts 1980a). Tevékenyen részt vett a főiskola által továbbképzési céllal megrendezett Tanítók Nyári Akadémiáján.

A nyelvész és nyelvművelő

Kováts Dániel a névtan, azon belül a helynevek avatott ismerője volt, számos közleménye jelent meg e témában (Kováts 1970: 384–5). Vaskos kötetekben adta ki kutatási eredményeit Abaúj és Sátoraljaújhely helyneveiről (Balassa–Kováts 1997; Kováts 2000, 2008). Szerkesztője volt Sátoraljaújhely lexikonának (Kováts 2001). Unokájával összeállította A Magyar Nyelv Múzeumában most is látható, Beszélő helynevek című kis tablókiallítását, melyben a köznévi jelentésű helynevekkel játszik leleménnyel.

Kováts tanár úr az anyanyelvi mozgalom, a nyelvművelés oszlopmembere volt, tiszteletbeli elnökségi tagja az Anyanyelvápolók Szövetségének. 1973-ban a sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnáziumban ő volt az elindítója az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenynek – ő írta meg az évfordulókhoz érve a vetélkedő történetét is (Kováts 1988: 55–80; 1997: 25–42; 2007, 2022a: 81–94), zsűritagja a szép magyar beszéd versenynek, előadója anyanyelvi táboroknak, találkozónak. Kiváló szónok és kiváló író volt, megszólalásaival, írásaival maga is példát mutatott az igényes viselkedéskultúrára. Anyanyelvünk iránti elkötelezettségének talán legszebb foglalata a *Mondhatná szebben* című kötete (Kováts 1994a). Nyelvművelő írásait gyűjtötte egybe, megfogalmazva nyelvi-kulturális hitvallását, melyhez egész életében ragaszkodott. Állította: anyanyelvünk közös kincsünk, s „e közös kincsel sáfárkodni egyéni és nemzeti kötelességünk”. Néhány fontos gondolatát idézzük: „Megszólalásunk módja – néha egészen közvetlenül, máskor áttételesen – állásfoglalást jelent környezetünkkel, társainkkal, az élet és a társadalom jelenségeivel szemben. Ezért kell felelősségérzettel szólnunk írásban és élőszóban, s ezért tartjuk jellemkérdésnek a helyes beszédet” (Kováts 1994a). „Bizony, van súlya a szónak a mai sokhangú világban is, mert a megnyilatkozásoknak nemcsak nyelvi formájuk van, hanem általuk valamilyen cselekvés is megvalósul. S mindig számítanunk kell arra a beszédcselekvésre, amely nekünk szól majd súlyos vagy súlytalan szavunkra – válaszul” (Kováts 1994a).

„Emelkedő nemzet és emelkedő ember elképzelhetetlen gazdag nyelvi kultúra nélkül, hogy mindenki birtokba vehesse a tudást, kifejezhesse önmagát, hatni tudjon másokra, s befogadhassa az irodalom esztétikai értékeit. Legfontosabb feladataink egyike tehát, hogy az ifjúság minél tágabb körére terjesszük ki a nyelvi gazdagodás lehetőségét. [...] Él nyelvében a nemzet és az egyén, ha fölismeri felelősségét, ha tudja, milyen kincs birtokában van, ha anyanyelve gazdagításáért vágyik is, tud is munkálkodni” (Kováts 1994a).

2008-ban nyílt meg Sátoraljaújhely–Széphalmon nemzeti kultúránk alapjának, anyanyelvünknek a közgyűjteményi-közművelődési otthona, A Magyar Nyelv Mú-

zeuma. Az intézménynek Kováts Dániel alapítója volt, a munkát a kezdetektől segítette, kiállításokkal gazdagította az intézményt: tárlatot adott a Nyelvmúzeumnak a beszédművelő mozgalomról, Kazinczy fogságáról, a nyelvújításról. A 10. születésnapon, 2018-ban így vallott Széphalom küldetéséről:

„Vannak elkérülhetetlen változások az emberiség történetében, mindig van azonban lehetőség arra, hogy a mozgó világban megőrizzük a lélek biztonságát. Széphalom ebben segíthet. Azzal, hogy megéreztetni velünk a hagyományban rejlő kincset, annak tudatát, hogy egy folyamat szerves részei vagyunk, tudjuk, honnan jövünk, s merre megyünk tovább; felmutatja egy nagy előd példáját, tudatosítja a gazdag nyelvi örökségünket; szilárd talajt érzünk lábunk alatt, tehát otthon vagyunk. Tudatosítanunk kell, hogy Széphalom – akárcsak nemzeti létünk többi emlékhelye – megszentelt föld, amelyet megérintve megnyugszunk, új erőre kapunk, s védelmet szerzünk sokféle ragály ellen. Ehhez a tudatosodáshoz múzeumunk és környezete értékes eszközökkel járulhat hozzá, tehát biztos vagyok benne, hogy sikerrel teljesíti hivatását, s minden magyarnak szellemi otthonává válik.”¹

Az irodalomtörténész

Kováts Dániel volt Kazinczy és Széphalom lelkének legjobb ismerője. Közel hét évtizeden át foglalkozott a széphalmi mesterrel, ismerte (áthatotta őt) a hely szellemét, felelősséget érzett a Kazinczy-örökség méltó ápolásáért, továbbadásáért. Tanulmányokat, köteteket írt a nagy nyelvújítóról (Kemecsei–Kováts 2017; Kováts 2021a, 2021b), kiállításokat² rendezett (tanácsaival segítette a múzeum állandó Kazinczy-kiállításának³ létrehozását), konferenciákat szervezett. Ő írta meg Széphalom monográfiáját (Kováts 2009).

Kedvelt szerzője volt Tompa Mihály, Móricz Zsigmond és Németh László, róluk is sokat és sokszor írt (Kováts 1980b: 165–76, 1981: 188–99, 1992: 69–75, 1994b, 1999: 59–68, 2002b: 273–80, 2011: 187–92, 2017: 11–7). Alig ismert kincseket is elének tárt, kiadta például Eötvös József novelláit, kötetet írt Helmecey Mihályról (Fehér–Kováts 2018).

A népművelő, a közművelődési szakember

Kováts Dániel leginkább nevelőnek tartotta magát, joggal, hiszen nemcsak a közoktatásban tanított, hanem még szélesebb körben, a közművelődésben is. A tudományos ismeretterjesztés nagy mestere volt, tudósként is szabatosan, érthetően, lélekkel fogalmazott. Ő volt a sátoraljaújhelyi székhelyű, 1985-ben alapított Kazinczy Ferenc Társaság első elnöke, később pedig (nyugdíjba vonulása után) szerkesztője. A számos előadás, konferenciaszervezés, emléktábla- és szoboravatás mellett száz-

¹ Részlet Kováts Dániel Széphalom, a szellemi otthon című előadásából, elhangzott A Magyar Nyelv Múzeumában 2018. április 23-án.

² „Kivívánk a szép tusát...” A magyar nyelvújítás története; A rab Kazinczy nyomában.

³ „Szokott ösvényen szokatlanul” Kazinczy Ferenc-emlékkiállítás (2021–)

nál is jóval több könyv sajtó alá rendezője, többnek a szerzője. A Széphalom évkönyv 26 kötetét ő szerkesztette, alapvető fontosságú tanulmányokkal gazdagítva Abaúj és Zemplén művelődését. Csak a 26 évkönyv oldalszáma több mint 12 ezer. Százezernyi oldalt szerkesztett meg életében. Szerkesztette a Kazinczy Ferenc Társaság *Széphalom* című évkönyvét, a sárospataki főiskola *Sárospataki Pedagógiai Füzetek* című kiadványát, technikai szerkesztőként gondozta a Magyar Comenius Társaság *Bibliotheca Comeniana* és A Magyar Nyelv Múzeuma *Széphalmi Minerva Könyvek* című könyvsorozatát, rovatvezetője volt a *Honismeret* című folyóiratnak. Összeállítója, írója több településmonográfiának is (Fehér–Kováts 2002, 2004). Főszerkesztője volt Sátoraljaújhely lexikonának (Kováts 2001). Munkabírása, pontossága legendás volt, a levelekre szinte azonnal válaszolt; pedig sokat levelezett, miként Kazinczy, sokan fordultak hozzá tanácsért, sokan kérték munkára, mert ismerték szakértelmét, bölcsességét.

Ő írta meg a Kazinczy Ferenc Társaság első 35 évének történetét a Széphalom évkönyv 30. kötetében (Kováts 2020). A szintén nyáron elhunyt Fehér Józseffel, a Társaság Kováts Dániel utáni elnökével és társaikkal az abaúj-zempléni közművelődés, tudományos ismeretterjesztés legjobb és leghatékonyabb szolgálói voltak évtizedeken keresztül.

A költő, anyanyelvünk mestere

Kováts Dániel tudott lírai szépséggel írni, esszéiben ez már megmutatkozott, mégis meglepetés volt, amikor érett költőként lépett elő. Cornides Dávid néven 92 verset jelentetett meg (Kováts 2022b), testamentuma, lírai számadása ez az embernek, az alkotónak, aki vallotta: „... legyél világitótoronynak vészjelző villanása reményről zengő ércharangnak jeladó kondulása...” LXXXIII. számú versében így ír: „Mondataink mint a felhők / vonulnak el fejük fölött / mi hullik le? égi harmat? / nyári zápor? jég verése? / gondolsz mindig szavaidnak / hatására értelmére?” (Kováts 2022b).

A példakép

Kováts Dániel nemzedékek tanítója és példaképe volt, miként Kazinczy, „sokat munkált, csüggedetlen lélek”, akit a közosságért, a nemes ügyekért való munkálkodás és persze családja szeretete éltetett. Szerénysége, alázata közismert volt. Megértéssel fordult mindenkihez, az ügy, a közösség volt számára az első. Gyakran idézte Kazinczyt: „Ahol az együtt szolgálók szeretik egymást s becsülik önmagukat, és ahol együtt a közjót keresik, nem a maguk érdemeiknek fitogtatásokat, ott minden jól, ott minden csendesen megyen.”

Több otthona is volt (Zemplénagárd, Sátoraljaújhely, Szeged, Budapest), de azt vallotta, hogy Sátoraljaújhelyből, Széphalomról és környékéről táplálkoznak szellemi gyökerei; egyébként otthon volt mindenütt, ahol őszinte emberi kapcsolatokat talált, ahol értékes, másoknak is adó feladatok várták.

Élettörténetét olvasmányos stílusban, megkapó őszinteséggel *Egynapi járőrföld* című könyvében írta meg (Kováts 2019). Folyamatosan dolgozott. 2023 nyarán nagyon gyenge volt már, de amikor kissé megerősödött, két könyvet is nyomdakésszé szerkesztett. A munka és a család éltette...

Munkásságát több kitüntetéssel és díjjal jutalmazták: Csüry Bálint-emlékérem (1981), a Munka Érdemrend ezüst fokozata (1983), Kazinczy-díj (1984), Apáczai-díj (1991), Toldy Ferenc-díj (1992), a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűlés által adományozott alkotói díj (1993), Lőrincze-díj (1999), Köztársasági Arany Érdemkereszt (2003), Sátoraljaújhely (1986), Sárospatak (1999) és Zemplénagárd (2001) díszpolgára, Móricz Zsigmond-emlékérem (2009), az Év Magyar Nyelvőre (2009), a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűlés Rákóczi-lánca (2014), a Magyar Érdemrend lovagkeresztje (2014), Arany Kazinczy-díj (2017), A Magyar Kultúra Lovagja (2020).

Szakirodalom

- Balassa Iván – Kováts Dániel 1997. *Sárospatak határának helynevei*. Sárospataki Rákóczi Múzeum. Sárospatak.
- Balázs Géza 2021. A vándorlások és a betakarítás évei. Kováts Dániel monográfiái. *Édes Anyanyelvünk* 2021/3. 20.
- Balázs Géza 2024. Kováts Dániel életművéről. *Magyar Nyelvőr* 129–33.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2024.1.129>
- Budai László – Kováts Dániel 1974. *Programozott angol nyelvtani gyakorlatok a gimnázium 1. osztálya számára*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Budai László – Kováts Dániel 1973. *Programozott angol nyelvi hangszalagok a gimnáziumok számára. Idegen Nyelvek Tanítása* 2/60–64.
- Budai László – Kováts Dániel 1973. *Programozott angol nyelvtani gyakorlatok a gimnáziumok 3–4. osztályai számára III*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Budai László – Kováts Dániel 1974. *Programozott angol nyelvtani gyakorlatok a gimnáziumok 2. osztálya számára II*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Fehér József – Kováts Dániel (szerk.) 2002. *Alsóregmec kistűkre*. Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely.
- Fehér József – Kováts Dániel (szerk.) 2004. *Füzérradvány falukönyve*. Füzérradvány Önkormányzata. Füzérradvány.
- Fehér József – Kováts Dániel 2018. *Királyhelmecről indultak... Helmecey Mihály és Kemecey Jenő életútja és életműve*. Kazinczy Ferenc Társaság – Lorántffy Zsuzsanna a Bodroghöz Fejlesztéséért Társulás. Sátoraljaújhely–Királyhelmec.
- Kemecsei Balázs – Kováts Dániel 2017. *A rab Kazinczy útján. Párhuzamos útinapló*. Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel 1967. Laboratóriumi munkaformák a középiskolai nyelvtanításban. *Az Idegen Nyelvek Tanítása* 2/33–40.
- Kováts Dániel – Paál László 1967. A nyelvi laboratórium az idegen nyelvi beszédképesség fejlesztésének szolgálatában. *Acta Pedagogica Debrecina Tom. V*. KLTE. Debrecen. 121–32.
- Kováts Dániel 1970. Gyűjtőmunka a sátoraljaújhelyi járásban. *Nyelvtudományi Értekezések* 70/384–5.
- Kováts Dániel 1976. Koncentráció az angol nyelv tanításában. A koncentráció lehetősége az idegen nyelvek tanításában. *Szakmai Módszertani Füzetek*. Miskolc. 22–30.
- Kováts Dániel 1980a. *Kevés szóval magyarul. Magyar nyelvkönyv kezdőknek*. Anyanyelvi Konferencia Védnöksége. Sárospatak.
- Kováts Dániel 1980b. Konstruktív értékek a korai Móricz-regényekben. *Sárospataki Pedagógiai Füzetek* 4/165–76.
- Kováts Dániel 1981. Móricz Zsigmond sárospataki diákvevei. *Sárospataki Pedagógiai Füzetek* 5/188–99.

- Kováts Dániel 1988. *Tizenöt év krónikája. Az Édes anyanyelvünk verseny.* Az Országos Közművelődési Központ kiadása. Sátoraljaújhely. 55–80.
- Kováts Dániel 1992. Tompa Mihály virágregéi. *Új Horizont* 5–6/69–75.
- Kováts Dániel 1994a. Mondhatná szebben. Írások a beszéd- és magatartáskultúráról. *Sáros-pataki Pedagógiai Füzetek* 16.
- Kováts Dániel 1994b. *Móricz Zsigmond és Sárospatak.* Felsőmagyarország Kiadó. Miskolc.
- Kováts Dániel (szerk.) 1997. A sátoraljaújhelyi nyelvhasználati verseny negyedszázada. *A nemzeti szeretet kapcsa – Az „Édes anyanyelvünk” verseny 25 éve.* Sátoraljaújhely Város Önkormányzata. Sátoraljaújhely. 25–42.
- Kováts Dániel 1999. Tompa Mihály és Sárospatak. *Sárospataki Pedagógiai Füzetek* 18/59–68.
- Kováts Dániel 2000. *Az abaúji Hegyköz helynevei.* Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel (szerk.) 2001. *Sátoraljaújhely lexikona.* Szerkesztőbizottság: Fehér József (elnök), dr. Csorba Csaba, dr. Hőgye István, dr. Kerényi Attila és dr. Kováts Dániel. Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel 2002b. Németh László levele Mátyás Ernőhöz – és ami mögötte van. *A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve* 12. Széphalom. 273–80.
- Kováts Dániel (szerk.) 2007. *A nyelv legféltőbb kincsünk. Az „Édes anyanyelvünk” verseny 35 éve.* Sátoraljaújhely Város Önkormányzata. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel 2008. *Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiaja.* Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel 2009. *„Fény s nagyvilág énnékem Széphalom”.* *A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása.* Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel 2011. Gondolatok Németh László nemzetfilozófiájáról. *A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve* 11. Széphalom. 187–92.
- Kováts Dániel 2017. Tompa Mihály hona és honszeretete. *Honismeret* 4/11–17.
- Kováts Dániel 2019. *Egynapi járőrföld. Barangolás vándoréveim ösvényén.* Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel 2020. *A Kazinczy Ferenc Társaság 35 éve. Széphalom 30. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve.* Sátoraljaújhely.
- Kováts Dániel 2021a. *Közelebb Kazinczyhoz. Esszék, tanulmányok, előadások.* Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely–Széphalom.
- Kováts Dániel 2021b. *„Hű valék...”* *Kazinczy Ferenc életpéldája írásai tükrében.* Anyanyelvpolitika Szövetsége. Budapest.
- Kováts Dániel (szerk.) 2022a. A nyilvános megszólalás alkalmi és műfajai. *A nemzeti lélek ébresztője. Az Édes anyanyelvünk verseny fél évszázada.* Anyanyelvpolitika Szövetsége – Sátoraljaújhely Város Önkormányzata. Sátoraljaújhely. 81–94.
- Kováts Dániel 2022b. *Cornides Dávid: Írásjelek. Lírai számadás négy tételben, kilencvenkét szakaszban.* A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány. Sátoraljaújhely–Széphalom.

Nyiri Péter
irodalomtörténész,
a Petőfi Irodalmi Múzeum
A Magyar Nyelv Múzeumának
igazgatója, Sátoraljaújhely–Széphalom
E-mail: nyiri.peter@nyelvmuzeum.hu
<https://orcid.org/0009-0001-7808-3227>

Stumpfne Braun Zsuzsanna
a Petőfi Irodalmi Múzeum
A Magyar Nyelv Múzeumának
munkatársa, Sátoraljaújhely–Széphalom
E-mail: braun.zsuzsanna@nyelvmuzeum.hu
<https://orcid.org/0009-0007-3889-1426>

KISS ENDRE JÓZSEF

FEHÉR JÓZSEF (1952–2023)

Fehér József három évtizedes igazgatósága alatt a sátoraljaújhelyi múzeum a helytörténeti kutatások bázisa, a város egyik szellemi központja lett. Ő volt az Európában is egyedülálló széphalmi intézmény, A Magyar Nyelv Múzeuma létrehozásának szakmai vezetője, a nyelvmúzeum az ő irányítása alatt indult el az útján. „Kazinczy Ferenc kapitányaként” munkája során mindig Kazinczy örökségének továbbadását, a magyar nyelv védelmét és szeretetét, a város és a térség szellemi kincseinek ápolását, megismertetését tekintette küldetésének.

Fehér József (PIM Magyar Nyelv Múzeuma, archívum)

Szívszorogató, ha valakinek a személyiségét két évszám közé kell préselni. Mindannyian tudjuk, hogy a megélt élettartamnál mennyivel több az ember, több az élet. Nemrég még együtt voltunk, s azt reméltük, hogy folytatjuk a tartalmas vitatkozásokat, de mindezekre már nem kerülhet sor.

Akire emlékezünk, a szülőfalujában, Bodroghalomban – korábbi elnevezése szerint Lukán – látta meg a napvilágot. Elemi iskoláit itt végezte, és – osztályfőnökének javaslatára – a tanulmányait a Sárospataki Református Kollégium – akkorra már államosított – gimnáziumában folytatta. Ezután kitűnő eredménnyel végzett Nyíregyházán, a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán magyar-történelem és

népművelő szakon. Katonai szolgálatának befejezésével tiszti rangja az évek múlásával párhuzamosan emelkedett.

Akik az 1950-es évek elején születtek, azok egy fenekestől felforgatott társadalomban kereshették a helyüket, ahol ezúttal nem faji alapon, hanem társadalmi osztályhoz tartozás szerint folyt az emberek üldözése a szocialista embertípus ki-nevelésének az elvetélt kísérlete ürügyén. Nem volt a társadalomnak olyan rétege, amely a megpróbáltatásokat megúszhatta volna. Ezért minden pályakezdőnek sokat számított a családi háttér. Fehér József édesapja, aki valójában a földműveléshez értett, nem a helyi termelőségben helyezkedett el, hanem bejárt Miskolcra a Leninről elnevezett kohászati művekbe fizikai dolgozóként, ahol élmunkás lett, akkoriban jónak számító fizetéssel. Ennél jobb háttér nem kellett akkor egy pályakezdő indulásához.

A végzett diplomást tehát – aki az iskolatársai között gondviselészerűen megtalálta a feleségét is – várta Sátoraljaújhely városának a Művelődési Osztálya. Az 1970-es évek közepétől szervezhetett előadásokat a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat titkáráként. Szerkesztette a város *Újhelyi Körkép* című folyóiratát. Tagja volt az Oktatási, Művelődési és Sport Bizottságnak. Közművelődési előadóként előkészítette a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum megalapítását, azután harminc éven át igazgatta az intézményt. Hasonló szerepet töltött be később a széphalmi Magyar Nyelv Múzeumának létrehozásában és vezetésében. Már azelőtt gondozta a Kazinczy Emlékkertet és Emlécsarnokot.

Helytörténeti írásokat publikált, és munkálkodott a *Honismeret* folyóirat szerkesztőségében. Száznál több kiállítás rendezése fűződik a nevéhez. Igyekezett a régió nagy és ismert alkotói mellett a fiatal tehetségeket bemutatni. Rendszeresen részt vett újabb köztéri alkotások felavatásán, számtalan emléktábla állításán. Nem hanyagolta el a zenekultúrát: mások mellett a sátoraljaújhelyi Lavotta János nevét viselő zenekar előadása mindig helyet kapott a gyűlések, konferenciák, könyvbemutatók programjaiban. Az ifjúság részére szervezett vers- és prózamondó vetélkedéseket.

Aktívan bekapcsolódott azoknak a szervezeteknek a munkájába, melyeket valószínűleg nem tudok a teljesség igényével felsorolni: Abaúji Helytörténeti Egyesület, Abaúji Szabadegyetem, Anyanyelvápolók Szövetsége, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, Bodroghközi Művelődési Egyesület, Magyar Comenius Társaság, Magyar Irodalmi Emlékhelyek Egyesülete, Móricz Zsigmond Művelődési Egyesület (Nyíregyháza), Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság (Nagyvárad), Sárospataki Wass Albert Kör, Tokaji Írótabor.

Központi feladatának Kazinczy Ferenc örökségének további feltárását és továbbadását érezte, együtt a régió szellemi kincseinek bemutatásával s a nyelvművelés gyakorlatával. Maga is részt vett a Kazinczy Ferenc Társaság megalakításában 1984-ben, melynek 1994-től elnöke, 2018-tól tiszteletbeli elnöke volt.

Az 1980-as évek második felében a kádári konszolidáció politikája biztosítani akarta a nem kommunista értelmiség és a jó munkát végző párton kívüliek ellenőrzését, és megengedte, hogy tisztségeket tölthessenek be. Ezt a koncepciót jelesül a Hazafias Népfront testesítette meg, melynek vezetője a legmagasabb pártfunkcioná-

riusok közül került ki, de a tagsága már nem a korábbi káderlapok alapján érvényesülhetett. A nemzeti érzelmű tömegmozgalom engedélyezése és kontrollja egyrészt biztosította, hogy a civilek ne egy újabb 1956 előkészítésén fáradozzanak, másrészt a társadalmi öntevékenységgel, a részleges bekapcsolódással a közéletbe igazolták a fennálló rendszer elviselhetőségét.

A Kazinczy Társaság alapítói között ezért lehetett korábban osztályidegenként kitelepített személyiség vagy református lelkipásztor, aki immár nem volt a „klerikális reakció képviselőjeként” a rendszer ellenségének minősíthető. Az 1984-ben Sátoraljaújhelyben 100 fővel megalakuló Kazinczy Társaság elnöke: dr. Kováts Dániel, a sárospataki tanítóképző igazgatóhelyettese, alelnökök: dr. Bencsik János, a Tokaji Múzeum igazgatója, Gulyás Mihály író, szerkesztő (Tokaj). Az elnökség további tagjai: dr. Hógye István levéltár-igazgató, Fehér József múzeumigazgató, Nagy Géza tanár, etnográfus, a pácini Bodroghközi Múzeum vezetője, Benke György, a pataki Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek igazgatója, Katona Rezsőné gimnáziumi tanár (Sátoraljaújhely), Szabó Sándor ny. tanár (Encs), Bojtor István református lelkipásztor (Göncruszka), Falussy József, a Zempléni Múzeum vezetője (Szerencs), Homonnayné dr. Jób Klára, a tanítóképző főiskola docense (Sárospatak). A Társaság létszáma idővel 250 főre emelkedett, kiegészülve tagokkal a Felvidéktől Nyugat-Európaiig, Magyarországtól a Székelyföldre. A szervezési potenciál meg többszöröződött: vezetők és tagok egyaránt igyekeztek a Kazinczy-örökség további feltárásán és továbbadásán fáradozni. A tagságot Hírlevél tájékoztatta az időszerű eseményekről. A *Széphalom* című évkönyv esztendőnként akár 60-80 szakmai publikációnak is helyet adott. Kováts Dániel szerkesztésében az évkönyvnek a következő tartalmi egységei állandósultak: Kazinczy és kora, Mesterek és művek, História és hagyomány, Tükrök és tanúk, Számvetés és szemle. Emellett egyre-másra jelentek meg a Kazinczy Könyvtár hiánypótló kötetei és a Társaság egyéb, fűlszáznál is több kiadványa. A Társaság küldöttsége bejárta Kazinczy raboskodásának helyszíneit Csehországtól Kárpátaljáig. Rendszeressé vált a támogató látogatás évente Kazinczy szülőfalujába, Érsemjénbe, ahol a község főterén felújították a Kazinczy-szobrot. A mellette lévő apró emlékház bővített anyaga külön épületbe került, az egykori Bossányi-kúriába, helyet adva az ugyancsak innen származó Csíha Kálmán mártír református püspök, valamint a község szintén híres szülőtte, Fráter Lóránd kiállításainak. A nevezetes szülöttek a főterén is szobrot kaptak, kiegészülve Kazinczy Lajosnak – Kazinczy Ferenc aradi vértanú után kivégzett fiának – az emlékhelyével.

A Kazinczy Társaság küldöttsége tervbe vette, hogy végigjárja Kazinczy erdélyi útját is, méghozzá a Svédországban élő leszármazott – legifjabb Kazinczy Ferenc – társaságában. A különféle művelődési területeket képviselő utazók azután valamilyen megírták külön-külön ennek az erdélyi útnak az élményeit.

Fehér József szinte mindenütt ott volt – különösen az abaúji és zempléni tájakon –, ahol a művelődési események zajlottak. Munkásságát több kitüntetéssel ismerték el. Sokat tett a szülőfalujáért, ahogy „*Zemplén fővárosáért*”, Sátoraljaújhelyért is, ezért mindkét település a díszpolgárává választotta.

Hatvanadik születésnapjára a munkatársai esszékötetet szerkesztettek az írásaiból. Mire hetvenéves lett, összeállította azt a kötetét, amely a családjáról, szülőfalujáról, népéről és népének nagyjairól, találkozásairól, valamint múzeumi emlékeiről szól.

Több száz kiállítás (történeti-irodalmi tárlatok és képzőművészeti bemutatók), számos rendezvény, több mint 200 tudományos és ismeretterjesztő írás, szerzőként, szerkesztőként vagy kiadóként jegyzett kötetek, kiadványok, városi és abaúj-zempléni emléktáblák, szobrok fűződnek a nevéhez. Munkáját több díjjal, kitüntetéssel is elismerték: egyebek mellett Toldy Ferenc-emlékplakettet, Pro Museo emlékérmét, Sátoraljaújhely várostól közművelődési díjat, Bél Mátyás-díjat, Podmaniczky- és Szabadfalvi József-díjat, Borsod-Abaúj-Zemplén megyétől Rákóczi-láncot kapott. 1998-ban szülőfaluja, Bodroghalom, 2016-ban Sátoraljaújhely díszpolgára lett.

Fehér Józsefet úgy ismertük, mint közvetlen, barátságos, békés és bölcs jellemet, aki mélyen elkötelezett hazája szeretetének és szakmájának, s jó szándékú, segítőkészséggel megáldott hazafi. Szerette a humort, szívesen és kedélyesen anekdotázott, de ugyanilyen szívesen megosztotta tudását bármikor mindazokkal, akikkel együtt volt, ugyanakkor tudott tanulni mindenkitől, amikor azt hasznosnak gondolta. Kiemelkedett az átlagosnál intenzívebb kapcsolat- és közösségépítő tevékenységével. Mintha maga is a nyomába lépett volna Kazinczynak, a széphalmi Mesternek, osztozva annak elveiben:

„...társaság, amely egy kis karikát csinál a legjobb szívű emberekből; melyben az ember elfelejti azt a nagy egyenetlenséget, amely a külső világban van; amelyben az ember a Királyt és a legalacsonyabb rendű embert testvérének nézi; amelyben elfelejtkezik a Világ esztelensége felől, s azt látván, hogy minden tagban egy a Lélek, ti. a jónak szeretete dolgozik, örömkönnyeket sír; amelyben ki-ki igyekszik embertársainak nyomorúságát aszerint, amint tehetsége megengedi, könnyíteni; amelyben ki-ki olvasni, tanulni, szerzetes atyjafiait munkái, írásai, példái által tanítani tartozik...”
(Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgyhöz).

Személyében annak az élő példáját láttuk, aki a maga területén és eszközeivel – talán kissé naivan – szüntelenül a világ megjobbításán fáradozott.

Ha rá gondolunk, életörömmel teli, derűs alakjára emlékszünk. Ez azonban a valóságnak csupán az egyik arca. Választott múzeumi hivatását gyakorolva tapasztalta, hogy a legjobb akarattal sem megy simán minden. Amit a közép- és felsőoktatásban tanult a marxista oktatás során, abból sok mindent revideálnia kellett. A felgyülemlett problémákat a szervezete szívinfarktushoz közeli állapottal reagálta le, amiből idővel szerencsésen fölerősödött. Azután megrázta őt és feleségét az, hogy két egészséges fiúgyermek után fogyatékkal élő kislányuk született. Így vigasztalódott:

„Szerencsés természettel születtem. Érzem, hogy sok ember szeret engem, és én sok embert szeretek. Az utóbbi fontosabb. Annyi szeretetet összességében sem kaptam, mint az én ártatlan lányomtól. Kaptam egy örök gyereket. Kell ennél több?” (Fehér 2022).

2022-ben a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság konferenciáján voltunk éppen, amikor az elsőszülött fia – ifj. József – kórházba került. Senki sem gondolt arra, hogy az élete virágjában lévő, sportos fiatalember, a kisiskolás gyermekek édesapja itt befejezi az életét. Felesége – a „nagy mama” –, aki naponta fáradhatatlanul „unokázott”, ezt a csapást nem tudta elfogadni. Az idén pedig jelentéktelen tünetekkel ő maga is kórházba került, és elment a minden élők útján. A helybeliek szerint: „utánahalt a fiának.” Később hallottuk, hogy a kapcsolataiban is sok feszültség gyülemlett össze, s az egészségének gyors leromlása azt mutatta, hogy szeretteinek elvesztését valójában ő sem tudta feldolgozni. Kórházba került, s a szűkebb környezete és a helybeliek már sejtették, hogy ezzel nála is az „utolsó fejezet megírása” kezdődött el.

Fehér József testvérünk sorsán medítálva jutott eszembe a bibliai aranymondás: „Nevetés közben is fájhat a szív, és az öröm vége is lehet bánat.” Ő ugyan római katolikus felekezetű volt, viszont nyitott volt minden krisztusi felekezet felé, s egy keresztyén egység ideálja lebegett a szeme előtt. Utolsó évében intenzívebben érdeklődött az alapvető teológiai kérdések iránt. „Van út, amely egyenesnek látszik az ember előtt, de végül a halálba vezet” – mondja az Ige. De aki innen a földről a mennyei hazába érkezett, az már bizonyosan minden kérdésre választ kapott. Ezzel a reménységgel emlékezünk munkatársunkra, kortársunkra, tagtársunkra, barátunkra.

Szakirodalom

Fehér József 2022. *Mezők üde lelke*. Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely–Széphalom. 21.

Kiss Endre József
a Sárospataki Kollégiumi Nagykönyvtár ny. igazgatója
E-mail: nagykonyvtar@gmail.com

A NYELVŐR POSTÁJA

A *frissesség*, *bölcsesség* szó két *s*-sel írandó, viszont a *nyersesség* egy *s*-sel. Miért? Mi ebben a logika?

Ebben nincs logika, a következő magyarázattal lehet szolgálni: a Helyesírás című kiadvány (Osiris 2006: 76) öt olyan képzett szóalakot sorol fel, amelyekben jelöljük a -ság/ -ség képző *s* hangjának kiejtésbeli hosszúságát, ezek a következők: *békes-ség*, *bölcsesség*, *frissesség*, *szüzesség*, *vigasság*. Az *s* hang intervokális, azaz két magánhangzó közötti helyzetben megnyúlik. Más szavakban a mássalhangzót vagy röviden ejtjük, vagy nem jelöljük a megnyúlást. A *nyersesség* esetében valóban egyre inkább terjed a hosszú *s*-sel történő ejtés és írásmód, ezt igazolja az internetes felületen a találatok száma: 9640-szer helyesen a *nyersesség*, és 6370-szer hibásan a *nyersesség* szerepel. Tehát egy változás végefelé járunk, elképzelhető, hogy a következő helyesírási szótárban, illetve a feltehetően kb. 25 év múlva megjelenő következő helyesírási szabályzatban ez módosulni fog (vö. Balázs 2000: 78–94.).

A *megmérettetés* és a *megméretés* szavak tudomásom szerint különböző jelentéssel bírnak. Egy lektorunk arra hivatkozva változtatta meg a *megmérettetés* szó szerepeltetését egy verseny említésekor, hogy ő nem híve a „dupla műveltetésnek”. Nos, egy vetélkedő, verseny szinonimájaként melyik szó használata a helyes?

Mindkét szóalakot tartalmazza az értelmező kéziszótár (EKSz. 894.), mindkettő elfogadható. A két szó jelentése megegyezik, ugyanis a szótárban a *megméretés* jelentésénél meg van adva a *megmérettetés* is, tehát fölcserélhetők. A jelentésük egyrészt: az a tény, hogy valakit vagy valamit megméretnek, nyilvánosan megítélnak, értékelnak. Másrészt: verseny (Grétsy–Kovalovszky 2005: 360). A *megmérettetés* gyakrabban szerepel az interneten (170.000), mint a *megméretés* (49.400). Például: „Október 12-én rajtol a legnagyobb hazai verseny, az országos *megmérettetésre* már most rekordszámú nevező gyűlt össze.” Köztudomású, hogy nyelvünkben vannak úgynevezett szenvedő igék, amelyek azt fejezik ki, hogy a cselekvés, a folyamat mástól indul ki, más valakinek a kezdeményezése, s az alany csak „elszenvedí”, nem pedig végzi a cselekvést. Például: *közhírré tétetik*, *riporter kerestetik*. Ez az ige ma már archaikus, kiszorult a nyelvhasználatból. Ide tartozik felszólító módban a *Dicsértessék a Jézus Krisztus!* vallásos köszönőforma, valamint az *Engedtessek meg!* a szónoki beszédben.

Az Osiris Kiadónál megjelent Helyesírás című kötetben a *CD lemez* így, kötőjel nélkül szerepel, mivel a betűszó *D*-je, a *disk* magyarul lemezt jelent. Tehát ismétlés történik. Érdemes emiatt megbonyolítani a helyesírást?

Valóban a CD lemez különírva szerepel a kötetben (Osiris 2006: 548), mert a 'kompaktlemez' jelentésű *CD* betűszó magyarázó utótagja a *lemez*. Ellenben kötőjellel szerepelnek a következők: *CD-felvétel*, *CD-gyártás*, *CD-lejátszó* stb. Az akadémiai szótár nem tartalmazza a *CD-lemezt*, de tartalmazza a *CD-lejátszó*, *CD-borító*, *CD-olvasó* kifejezést kötőjellel. Nyilvánvaló, hogy a fenti kifejezések, valamint az AkH. 289. szabálypontja alapján (a betűszókhöz és a tulajdonnévi szóösszevonásokhoz kötőjellel fűzzük az utótagot, például: *MTI-hír*, *OTP-kölcsön*, *UEFA-torna*, *tv-közvetítés*; *TDK-dolgozat*) a *CD-lemez* írásmód javasolt. Nagyon megnehezítené a helyesírást, ha az idegen eredetű utótag jelentését is tudnia kellene egy magyar anyanyelvűnek.

Többször hallottam már, hogy valaki a *fölé* helyett azt mondta, hogy *felé*. Ez így helyes? Nem arról van szó, hogy valami irányába, hanem pl. valami fölé elhelyezni valamit?

Természetesen egyértelműbb a *fölé* alakváltozat, de mivel a *fel-*, *föl* igekötő is létezik egymás mellett, így van, aki a *felé* szót használja a 'föle' értelemben. A szövegkörnyezet segíthet az értelmezésben. A Himnuszban kétszer is használja Kölcsey Ferenc a *feléje* szót. „Nyújts feléje védő kart”. Ezt nem úgy kell érteni, hogy az ő irányába nyújtsen Isten védő kart, hiszen azzal nem sokra megy valaki, ha feléje nyújtanak védő kart. Nyilvánvaló, hogy másról van szó. Kölcsey kelet-magyarországi lévén e-ző nyelvjárásban beszélt, tehát a *feléje* szót úgy kell érteni, hogy *föléje*, azaz nyújts föléje védő kart. Hiszen védő pajzsot nem valaki *felé* szoktunk nyújtani, hanem valaki *fölé* szoktunk tartani. Természetesen a „Bújt az üldözött, s felé / Kard nyúlt barlangjában” részletben már valóban a *felé* névutó van, hiszen a barlangjába menekülő után, azaz irányába nyúl a kard (Martinkó 1983: 106).

Azt mondta egy tanár ismerősöm, hogy a *karalábé* rokon értelmű megfelelője *kalarábé*. Igaz ez? Nem csak összekeverték a hangokat, mint a kisgyerekek?

Igaz, a szó eredete szerint ma is inkább *kalarábét* kellene írunk, ugyanis ebben az alakban találjuk a Pallas nagy lexikonában (1895), illetve Révay kétkötetes lexikonában (1948) és különböző növénytanai kötetekben is, például Tuzson János Rendszeres növénytanában (1926). A kérdéselt szó a német nyelvjárási *kolrabi*, *kalarabi* átvétele. Bárczi Gézának az 1941-ben megjelent szófajti szótára még a *kalarábét* teszi meg címszónak, de A magyar szókincs eredete című, 1951-ben megjelent művében már *karalábét* közöl. Ezt tartalmazza az 1954-ben megjelent helyesírási szabályzat is. Ennek az az oka, hogy korábban az Akadémia Helyesírási Bizottsága ezt az alakot tartotta köznyelvűnek. Később A magyar nyelvjárások atlasza igazolta, hogy a magyar nyelvterületen a *karalábé* az elterjedt alak, és csak Debrecen táján van egy kis „kalarábésziget” (Lőrincze 1964: 121). Egyébként nem ez az első eset, hogy nyelvünk történetében effajta hangátvetéses (metatézises) szóváltozat jött létre. Ilyen például a *mazsola* szavunk is, ami idegen eredetű, olaszul *malvasia*,

eredetileg 'malvasiai bor vagy szőlő' jelentésben. Az eredeti magyar alak a v kiesése után *malazsa* ~ *malozsa* volt, és ebből lett hangátvetéssel a mai *mazsola*.

Az iskolában a füzet címkéjére, jól emlékszem, különírtuk azt, hogy *Nyelvtan füzet*. Nemrég egy magyartanártól azt hallottam, hogy egybe kell írni. Igaz ez? Éveken át rosszul írtam?

Igen, sajnos rosszul írta, ugyanis a *nyelvtanfüzet*, *matematikakönyv*, *történelem-munkafüzet* egybeírható, utóbbi kötőjellel a szótagszám miatt. Egybeírható a *fizikatanár*; *irodalomtanár* is, a *magyartanár* viszont kétféleképpen: egybeírva azt jelenti, hogy a magyar nyelv és irodalom tanára, különírva pedig azt, hogy magyar nemzetiségű tanár, aki bármilyen szakos lehet. És természetesen egybeírható az *énekóra*, a *rajzóra* és a *kémiaóra*, a *biológia-tankönyv*, a *matematika-tankönyv* pedig kötőjellel. Az *angolkönyv* egybeírva angol nyelvre tanító könyv, különírva angol nyelvű vagy esetleg angol szerzőtől származó, de nem feltétlen angol nyelven írott kötet. A *-tan* utótagú tantárgyak esetében a *tan* helyett csak a *könyv* szerepel, a szótagismétlés elkerülése végett a *tan* szót csak egyszer írjuk le: *hittankönyv*, *nyelvtankönyv*.

Szakirodalom

Balázs Géza 1999. A magyar nyelv művelés állapota. Tudománypolitikai áttekintés, javaslatok. (Tanulmány az MTA Magyar Nyelvi Bizottság felkérésére.) *Magyar Nyelvőr* 123/1: 9–27.

Balázs Géza 2000. *Lehetséges nyelvi szabványok*. A–Z Kiadó. Budapest.

ÉKSz. Pusztai Ferenc (főszerk.) 2021. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kéziszótár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2006. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.

Lőrincze Lajos (szerk.) 1964. *Nyelvművelő levelek*. Gondolat Kiadó. Budapest.

Martinkó András 1983. *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?* RTV–Minerva. Budapest.

Minya Károly

nyelvész, főiskolai tanár

Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és

Irodalomtudományi Intézet

E-mail: minya.karoly@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2421-3558>

ÚJ SZAVAK, KIFEJEZÉSEK

ad-vesz villanyóra *szószerk*

Speciális, kétirányú villanyóra, amely lehetővé teszi a napelemes rendszer által megtermelt és elfogyasztott energia mérését. A kétirányú villanyóra két különböző számlálón keresztül jeleníti meg a megtermelt és az elfogyasztott energiát.

Azt, hogy többet termeltünk-e vagy kevesebbet, mint amennyit fogyasztottunk, egy ad-vesz villanyóra méri.

bosszúpornó *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Szexuális tartalmú fényképek vagy videók internetes közzététele a felvételeken szereplő személy beleegyezése nélkül.

A bosszúpornó a nők elleni erőszak egyik formája, a szexuális és fenyegető zaklatás egyik eszköze, amely – a szexuális erőszak többi típusához hasonlóan – túlnyomó részben lányokat és nőket érint, az elkövetői elsősorban férfiak.

énidő *fn, tükörfordítás, (metime) jelentéssűrítő összetétel*

Minőségi, önmagunkra fordított idő, amely során lehetőségünk van feltöltődni.

Az énidő voltaképpen az az idő, amelyet önmagadnak szentelsz, és a lelki békét, a feltöltődést, a fejlődést, az önismeretet vagy a pihenést szolgálja.

fészekoltás *fn, jelentéssűrítő összetétel*

A közvetlen környezet teljes oltottsága.

A fészekoltás lényege, hogy ha van olyan családtagunk, aki a kockázati csoportba sorolható, akkor őt is megvédehetjük azzal, ha beoltatjuk magunkat.

photótükör *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Ember nagyságú tükör, amely érintőképernyőként funkcionál, érintésre hatalmas digitális kijelzővé alakul át. Az elkészült fotó a hatalmas felületen aláírható, majd pár másodperc alatt fotópapírra nyomtatva elkészül a kép.

A fotótükör olyan egyedül interaktív eszköz, amelynek segítségével a legviccesebb és legvidámabb emlékeket viheted magaddal. Egy tükör, ami sokkal több annál. Érintsd meg az érintőképernyőt, tapasztald meg a szelfikészítés legvakmerőbb változatait, öltözz be a fotókhoz, animáld magad, posztold, és vidd haza az emléket!

kényelmi díj *szószerk*

A jegyvásárlási rendszer használatának, az elvitelre kért rendelésnek a díja.

A kényelmi díj a rendszerhasználati díj szebb vagy inkább álneve. Ha szoktál jegyet vásárolni az interneten, biztosan belefutottál már abba, hogy kényelmi díj címszóval hirtelen megugrik az ár, amikor fizetnél.

magányjárvány *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Magányosan, sok esetben a családjától távol vagy a társadalomtól elszigetelten élő idős emberek növekvő száma.

Magányjárvány tombol az országban, csaknem 2 millió öregségi nyugdíjasból 750 ezer él egyedül, ennek zöme nő, akikhez nem jutnak el bizonyos információk, hiszen ezeknek a magányos, özvegy nőknek a többsége nem online olvasgat, hanem televíziót néz.

okosnyaklánc *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Olyan nyaklánc, amely enyhe rezgéssel jelzi, ha a viselője túl sokat ült görbe háttal, vagy sétált rossz testtartással, ezenkívül lépést mér, illetve hőmérsékletet tud meghatározni.

Az okosnyaklánc amellett, hogy úgy néz ki, mintha egy menő ausztrál szörfös hagyta volna ott a tengerparton, nagyon hasznos dolgokat mér a testünkön, és gyűjti őket össze egy applikációba, ahogy ez a viselhető okoseszközöknél megszokott.

pizzarulett *fn, jelentéssűrítő összetétel*

A pizza egyetlen, erős csilivel fűszerezett szelete.

A pizzarulett lényege, hogy a pizzából, amit rendelsz, az egyik szeletnek meglepetés-szerűen irgalmatlanul csipnie kell.

poller *fn, ang*

Acélból vagy műanyagból készült forgalomkorlátozó, parkolásgátló sávzáró oszlop, amely parkok, közterek, utcák lezárására, sétányok, kerékpárutak kijelölésére szolgál.

A poller egy erős, rövid, függőleges oszlop. A kifejezés eredetileg a hajón vagy rakparton lévő állásra utalt, amelyet elsősorban hajók kikötésére használtak.

porrobot *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Okostelefonon vagy tableten keresztül időre és helyre is programozható robotpor-szívó.

Éppen az irodában ül az asztalánál, és eszébe jut, hogy ki kellene takarítania otthon? Csak nyomja meg a Clean gombot! De az is lehetséges, hogy egész hétre előre beprogramozza, hogy mikor szeretné, ha a porrobot takarítana.

robotkatona *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Egy valódi katona magasságával rendelkező, automatizált fegyverrel és egyéb hasznos eszközökkel felszerelt eszköz.

Folyamatosan felmerül a kérdés, hogy a legveszélyesebb területekre és épületekbe behatoló robotkatona a rendelkezésére álló, pusztító fegyverekkel az ember engedélye nélkül maga döntsön-e az ott lévők megsemmisítéséről, vagy a robot csak a szenzorai, kamerái segítségével továbbítsa az információkat a veszélyes helyről és helyzetről, hogy a megsemmisítési parancsot csak emberi megerősítés után hajtsa végre.

stockfotó *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Előre elkészített kép, amit egy adott témában fogant cikkhez, reklámhoz stb. fel lehet használni bizonyos összegért.

Keressen több millió jogdíjmentes stockfotó és illusztráció között! Szerezzen ihletet napi tízezernyi új, nagy felbontású képünkökből.

szelfigátló fal *szó szerkezet*

A szelfizés célpontjának számító látványosságokat szándékosan eltakaró, fából épített paraván abból a célból, hogy a turistatömeg ne tudjon képeket készíteni.

Elege lett az osztrák kisvárosnak a rengeteg turistából, ezért építettek egy szelfigátló falat a tó partjára.

táv munkázik *ige, szóképzés*

Otthonról dolgozik.

A munkatársak jelentős része rendelkezik távmunkaszerződéssel, naponta átlagosan 500-an távmunkáznak, bizonyos csúcspanokon pedig akár 1000 kolléga is otthonról dolgozik.

Balázs Géza – Minya Károly

AZ ÉV SZAVAI, 2023

A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport 2010 óta választja ki az év szavait. Íme a 2023. év listája magyarázatokkal:

Az év szava: chatGPT

Az év szava kétségtelenül a 2022 végén a mesterséges intelligencia megfogható, jelenségeként a világunk valamennyi alrendszerébe berobbanó chatGPT (kiejtve: csetdzsipítí), vagyis emberi kérésre szöveget létrehozó algoritmus. Megdermedtek a tanárok: akkor mostantól hogyan tudják megkülönböztetni, hogy tanuló vagy gép írta-e a szöveget, és vajon szükség lesz-e a munkájukra? Megőrültek a tanulók, hogy mostantól már nem kell házi feladatot írni. Elgondolkoztak a filozófusok, hogy vajon a mesterséges intelligencia okosabbá teszi-e vagy éppen kiváltja az embert. A hírek szerint a chatGPT írt már miniszternek kiállításmegnyitót, megírárták vele Az ember tragédiája 16. színét, kevert új kólaízt, gyártott már jogszabályt, amit „csont nélkül” elfogadtak, s valószínűleg nem kérdés, hogy sok iskolai és tudományos dolgozatnak is ő a szerzője. Mi is megkérdeztük tőle: hogyan nevezzük magyarul? Javaslatai: BeszélgetőMester, CsevegőMester, a GPT-t pedig generatív próbálkozású transzformátornak nevezte. Még ilyen magyarításokkal találkoztunk: szöveggép, szövegtegyéztő, szöveggeneráló, robotszövegíró, automatikus szöveglétrehozó, szöveggeneráló program. Azt is megkérdeztük tőle, hogy szerinte mi lenne az év szava 2023-ban. Azt válaszolta, hogy a tudása csak 2022-ig terjed. Lehet, hogy a közmondás a jövőben azt tartja majd, hogy „géptestben géplélek?” (Szűts Zoltán)

Az év antiszava: lombkoronasétány

A lombkoronasétány az új magyar narancs? Hogyan kerül az eredetileg trópusi őserdőben található, Costa Ricából származó turisztikai attrakció a magyar Alföldre? 2023 márciusában robbant a hír: az Alföldön, Nyírmártonfalván EU-támogatásból lombkoronasétány létesült, miközben a körülötte lévő erdőt kivágták. Kiderült, hogy Európában, ahol egyelőre még nincsenek trópusi őserdők, egyre több a lombkoronasétány. Pont olyan, mint a magyar narancs: „Kicsit sárga, kicsit savanyú, de a miénk!” – mondhatnánk Pelikán elvtárssal. 2023-ban Európában a lombkoronasétány leginkább a felelőtlen pályáztatás és pénzégetés jelképe. (Pölcz Ádám)

Az év ifjúsági szava: pacek

Ha valami nagyon jó, menő, vagány, tetszik, az lehet kül, tök király vagy pacek. „Arabos a pacekom”, éneklí Azahriah 3korty című slágerében. PSG Oglí 7 tiktoker szerint a lényeg a pacek stíl, a legjobb pacekot kell mindig hozni, és a vendégei pacekjáról is gondoskodik. Egy Z generációs vallomása pedig: „Attól, hogy az Instám pacek, a lelkem még lehet romokban.” Ha valakinek pacekba nyomjuk, azt jelenti, hogy az arcába, a képébe vágjuk. A pacek alapjelentése tehát: arc. A pacek szó régi, de újra és újra felkapja az ifjúság. A pacek minden valószínűség szerint a valamivel jobban ismert pacák szavunkkal áll rokonságban. A pacek formára A magyar tolvajnyelv szótára című, 1924-ben megjelent kötetben találjuk az első adatot. Etimológiai szótáraink szerint e két szó közös eredetű, mindkettő a pacef ~ parcef hangzású jiddis szóból származik, amelynek jelentése arc, férfi lehetett. Nyelvünkben alighanem szóhasadással különült el egymástól a pacák és a pacek alak. A pacákhoz a férfi, a pacekhoz az arc jelentés rögzült. (Minya Károly)

Az év irodalmi szava: hazaszótár

Mindenkinek van egy saját, fejben tartott szótára, melynek lapjain anya és apa, a testvérek, a rokonok, a szerelmek, a gyerekek, a szülőhely, a szülő- és anyaföld, az anyanyelv, az első szavak, lépések, iskolák, alkotások szerepelnek, s melyek értelemszerűen összekapcsolnak bennünket életünk leginkább meghatározó személyeivel, közösségeivel, megtartó hagyományaival. Az író szerint a hazaszótár: szövegfüzér bűvópatakszerűen vissza-visszatérő motívumokkal, idézetekkel, amelyek kapaszkodónak bizonyulnak a nehéz pillanatokban, gondolatszegény időszakokban. A kifejezés Demeter Szilárd 2023-ban megjelent esszékötetének címéből származik: A valahol szabadsága: Rendhagyó hazaszótár. Mindenkinek fontos őriznie és gondoznia a kertjét, nyelvét, hazaszótárát. (Balázs Géza)

Információ: iroda@e-nyelv.hu

Az év szava kiválasztásában együttműködött: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely